

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 15

Asta Niskala (toim.)

Sosiaalityön paikallisten käytäntöjen mallinnus

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
Oulu 2004

Julkaisija: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus
Lapin toimintayksikkö
Myllärintie 35, 96400 Rovaniemi
Puh. (016) 337 41, fax. (016) 365 740

Oulun kaupungin painatuskeskus
Oulu 2004

ISSN 1458-5375
ISBN 952-5441-14-8

SISÄLLYS

SOSIAALITYÖHÖN PAIKALLISTA NÄKYVYYTTÄ <i>Kaisa Kostamo-Pääkkö</i>	1
ÄITIYS MAASEUTUKYLÄSSÄ <i>Anneli Pohjola</i>	6
ONGELMANRATKAISUPROSESSI - Eräs lähestymistapa sosiaalityön käytäntöihin <i>Ulla-Maija Rantalaiho</i>	20
LAPSIKO KESKIÖSSÄ HUOSTAANOTON JA SIJAISHUOLLON VALMISTELUSSA? <i>Kati Aikio-Mustonen</i>	34
SOSIAALITYÖNTEKIJÄN JÄNNITTEINEN TYÖPROSESSI <i>Lea Lahtela</i>	58
PAIKALLISUUS LASTENSUOJELUN TYÖPROSESSISSA <i>Marja-Sisko Tallavaara</i>	75
MONIAMMATILLISELLA YHTEISTYÖLLÄ TUKI PERHEELLE – TUKI LAPSELLE <i>Tuija Palosaari</i>	100
KONSULTAATION PAIKKA <i>Kerttu Vesterinen</i>	118
SOSIAALITYÖN PROSESSIEN RAKENTUMINEN HARVAANASUTULLA MAASEUDULLA <i>Asta Niskala</i>	132
KAAVIOT	146
KIRJALLISUUS	171
KIRJOITTAJAT	181

SOSIAALITYÖHÖN PAIKALLISTA NÄKYVYYTTÄ

Kaisa Kostamo-Pääkkö

Käsillä olevaa artikkeliteosta on motivoinut kirjoittajien kiinnostus paikallisuudesta, käytäntöjen kuvaamisesta ja kehittamisestä, oman työn tutkimisesta ja reflektoinnista, käytännön ja teorian yhteyksistä, sekä teknologian mahdollisuuksista luoda uudenlaisia areenoja työn kehittämiseksi. Artikkeleissa jäsenetään tätä moninaisuutta ja tehdään sosiaalityötä näkyväksi. Teoksessa otetaan kantaa siihen, miten turvataan sosiaalityön kehittyminen täällä pohjoisessa paikallisissa olosuhteissa.

Tulevaisuuden sosiaalityöntekijä – visio käytännön työn, kehittämisen ja tutkimuksen hedelmälliseen yhteyteen

Tämä teos on lähtenyt sosiaalityöntekijöiden työn arjesta ja sen kuvaamisesta. Kolme sosiaalityöntekijää innostui mallintamaan omaa työtään lastensuojelun kentässä. Etenemistapa kytkettiin lastensuojelun ajankohtaiseen keskusteluun valitsemalla mallinnuksille lapsen, perheen, paikallisuuden ja seudullisuuden tarkastelualueet. Lastensuojelun työprosessien kuvaamisen koettiin selkeyttävän ammatillista työtä ja lisäävän työntekijöiden suunnitelmallisuutta omassa työtöteessään.

Hyvän sosiaalityön asiakastilanteen ajatellaan perustuvan selkeälle suunnittelulle, määritellyille tavoitteille ja kokonaisvaltaiselle asiakkaan elämäntilanteen kartoitukselle. Sosiaalityön systemaattisuus tarkoittaa, että toimitaan selvän ja tunnistettavan (ongelmanratkaisu)prosessin puitteissa ja että tiedetään selvästi, mitä on tapahtumassa ja miksi. Työprosessien kuvaaminen johtaa oman työn kehittämiseen ja tutkimiseen. ”Rautalankamallin” avulla sosiaalityöntekijä näkee oman työnsä vahvuudet sekä kehittämisen paikat.

Oman työn tutkiminen sekä siitä kirjoittaminen näyttävät toimivan sosiaalityön asiakasprosessien jäsentäjinä ja antavan nä-

kyvän merkityksen paikallisen työkäytäntöjen kehittymiselle. Valittu toimintamalli osoittautui hyväksi tavaksi saada aikaiseksi toimiva vuorovaikutus käytännön, osaamiskeskuksen ja yliopiston kesken. Tulevaisuuden kannalta näenkin ensiarvoisen tärkeänä ja hedelmällisenä käytännön työn, kehittämistyön ja tutkimuksen yhteyden. Monet hyvät toimintatavat ja – menetelmät, joita on voitu käytännön työntekijöiden tueksi toteuttaa, ovat pohjautuneet jaettuun kokemukseen käytännön työn arjesta. Oleellista olisi, että arjen työssä avautuisi yhä enemmän mahdollisuus myös oman työn sisällölliseen kehittämiseen. Voisiko paikallisen sosiaalityöntekijän työnkuva muuttua tulevaisuudessa enemmän tutkivan ja kehittävän sosiaalityöntekijän työnkuvaksi?

Teknologian ja käytännön työn vuoropuhelu

Lapin alueella tehty lastensuojelun työprosessien mallinnus tapahtui graafisesti QPR ProcessGuide -ohjelmalla. Mallinnustyö innoitettiin keväällä 2003 lastensuojelun työprosesseista ja se on laajentunut myös muille sosiaalityön keskeisille sisältöalueille. Mallit on julkaistu osaamiskeskuksen tietokannassa ja ovat kaikkien käytettävissä (<http://www.sosiaalikallega.fi>)

Prosessikuvausten kautta sosiaalityö tulee läpinäkyväksi. Se paljastaa sosiaalityön merkityksellisyyden ja laaja-alaisuuden. Sosiaalityön prosessien kuvaamista ja mallintamista on jatkettu osaamiskeskuksessa. Käytännön työstä eri sisältöalueilta on nousut useita tarpeita jäsentää paikallisia sosiaalityön käytäntöjä ja prosesseja. Työprosessien kuvauksia on tehty alueellisten tai paikallisten yhteistyöryhmien kanssa yleensä sosiaalityöntekijöiden aloitteesta.

Mallintaminen on suunniteltu niin, että sen toteuttaminen vaatii tietoteknisen ohjelman. Ohjelmiston käyttöönotto ja saaminen arkityön työvälineeksi on haasteellista. Esteinä ovat muun muassa kustannukset ja käyttäjien ennakkoluulot. Tietotekniikan ja sosiaalityön vuoropuhelu on vasta alkamassa.

Tietoteknologian sovellettavuus sosiaalialalla ja sosiaalityössä kärsii pitkälti innovatiivisten rakenteiden puutteesta. Käytän-

nön työvälitteet ja sovellukset ovat jääneet suurelta osin kehittämättä. Selittäviä tekijöitä löytyy eri sosiaali- ja terveydenhuollon rakennetekijöistä. Yhtenä syynä on palvelujärjestelmän sektoroituminen ja spesialisoituminen lukuisiksi suhteellisen itsenäisesti toimiviksi osa-alueiksi ja niiden toimintaa koskevan tiedonhallinnon kehittymättömyys. Tietosuojasteet vaikeuttavat tiedon siirtämistä ja teknologian käyttöönottoa. Lisäksi hallinnolla ei ole resursseja pitkäjänteiseen tutkimuksellisesti perusteltuun suunnittelu- ja kehittämistyöhön. Nämä osatekijät vaikuttavat siihen, että tietotekniikka on jäänyt monissa tilanteissa vain suureksi lupaukseksi.

Tekniikka kehittyy, mutta kehittykö palvelut? Teknologian hyödyntäminen on usein lähtenyt yleisestä hallinnon tason puheesta tai teknologiatuottajien aloitteesta. Sen on odotettu ratkaisevan monia palvelutuotannon ongelmia. Teknologian hyödyntämisessä painopiste on kuitenkin ollut teknologian kehittämisessä ja käyttöönotossa. Palveluiden systemaattinen kehittäminen ja siihen liittyvien toimintamallien muutoksen suunnittelu, sovellettavuus ovat jääneet vähemmälle. Palveluiden kehittämisen on usein odotettu tapahtuvan teknologian käyttöönoton seurauksena, yleensä eri hankkeissa. Odotukset ovat kuitenkin usein osoittautuneet ylimitoitetuiksi ja kehittäjät ja käyttäjät ovat kokeneet teknologiahankkeissa monia vaikeuksia (ks. Hyppönen 2004.) Kehitystyön ei pitäisi päättyä uusien toimintamallien ja tekniikan käyttöönottoon. Sen tulisi jatkua yhteisenä kehittämisenä, jossa palvelun muutokset antavat aiheita tekniikan kehittämislle ja tekniikan muutokset palvelun edelleen kehittämislle. Paikallisesti Lapissa näkyy myös alueellisen erilaistumisen ja eriarvoisuuden ongelmat jo teknologisen perusrakenteissa. Laajakaistayhteydet eivät yllä koko Lappiin ja Lapin eri kyliin, jolloin jo testatut, valmiit ja toimivat teknologiset palvelusovellukset eivät ole siirrettävissä paikallisesti.

Uuden teknologian käyttö on vakiintunut hitaasti työn ja palveluiden arkeen. Tässä teoksessa kuvataan kuitenkin yhtä toimivaa ratkaisua asiakastyön ja palvelulähtöisen innovaation soveltavaan käyttöön.

Teoksen rakenne

Tämä kirja on moniääninen puheenvuoro sosiaalityön käytännöistä ja arjen tilanteista. Teoksen ensimmäisessä artikkelissa sosiaalityön professori Anneli Pohjola kuvaa elämää Lapissa äitien näkökulmasta. Artikkelin tavoitteena on nostaa esiin maaseudun naisten arkea ja toimintaa, näkökulmia elämisen todellisuudesta ja tuen tarpeista peilipinnaksi lastensuojelun mallinnukselle.

Toisessa artikkelissa sosiaalityön lehtori Ulla-Maija Rantalaiho peilaa ongelmanratkaisuprosessin käyttökelpoisuutta pohjoisen lastensuojelun sosiaalityön kuvaamisessa. Hän osallistui ulkopuolisena kommentaattorina lastensuojelun työprosessien mallintamiseen ja sitä kautta antoi näkökulmia mallinnukseen sosiaalityön opetuksen, teorian ja käytännön suhteesta.

Kolmannessa artikkelissa sosiaalityöntekijä Kati Aikio-Mustonen kirjoittaa auki mallinnuksen käsitettä ja reflektoi kriittisesti sen hyötyjä ja haittoja käytännön sosiaalityössä. Kirjoittaja pohtii lapsen näkökulmaa ja ”näkyvyyttä”, jotka ovat sisään kirjoitettuina lapsen ja perheen suhteissa.

Neljännessä artikkelissa sosiaalityöntekijä Lea Lahtela tarkastelee työtään mallinnuksen avulla ja erityisesti niitä jännitteitä, joita sosiaalityöhön liittyy suhteessa moniammatilliseen yhteistyöhön, perheen kohtaamiseen ja perheen kanssa työskentelyyn. Kirjoittaja aukikirjoittaa myös näkökulmia sosiaalityön arvoihin ja eettisiin periaatteisiin lastensuojelun avohuollon perhekuntoutuksessa.

Viidennessä artikkelissa sosiaalityöntekijä Marja-Sisko Talvolaara kuvaa paikallisuuden merkityksiä lastensuojelun sosiaalityössä. Keskiössä on muun muassa paikallinen toimintaympäristö, jossa kirjoittaja kuvaa pienen kunnan sosiaalisihteerin suurta vastuuta sekä paikallisten palveluiden puutteita ja mahdollisuuksia.

Kuudennessa artikkelissa varhaiskasvatuksen seutukoordinaattori Tuija Palosaari etsii päivähoidon ja lastensuojelun yhtymäkohtia avohuollon tukitoimien viitekehyksessä. Kirjoittaja pohtii Lapissa tehdyn kartoituksen pohjalta muun muassa päivähoidon näkökulmasta, mitä apua sosiaalityöntekijän asiantuntijuudesta on muille lähityöntekijöille, perheelle ja lapselle.

Seitsemännessä luvussa sosiaalityön seutukoordinaattori Kerttu Vesterinen tarkastelee konsultaation paikkaa lastensuojelun työprosessissa. Kirjoittaja kuvaa konsultaation eri muotoja ja mahdollisuuksia teknisesti tuotetun verkkokonsultaation, työparitoiminnan ja vertaiskonsultaatioryhmien toiminnan kautta.

Viimeisessä kahdeksannessa luvussa kehittämispäällikkö Asta Niskala kuvaa käytäntölähteistä kehittämistoimintaa ja sosiaalityön prosessien rakentumista harvaanasutulla maaseudulla. Kirjoittaja pohtii yhteenvetona koko teokselle paikallisuuden merkitystä sosiaalityön rakentumisen ja sisäisen eriytymiskehityksen kautta.

ÄITIYS MAASEUTUKYLÄSSÄ

Anneli Pohjola

- 1 Johdanto
- 2 Lapset elämän määrittäjinä
- 3 Vastuu ja huoli
- 4 Julkinen ja yhteisöllinen tuki
- 5 Arkiset voiman lähteet
- 6 Lapsilähtöinen politiikka?

1 JOHDANTO

Artikkeli perustuu ajatukseen, että äidit ovat ensimmäisiä lasten suojelijoita. He kantavat usein päävastuun kodin ilmapiiristä sekä perheenjäsenten hyvinvoinnista ja mahdollisuuksista. Kuitenkin äitien tekemä suojeleva huolenpitotyö jää lastensuojelukeskusteluissa tyypillisesti syrjään. Pikemminkin nykyinen myyttinen puhetapa siitä, miten vanhemmuus on hukassa ja miten vanhemmat elävät lähinnä itselleen ja uralleen, syyllistää äitejä ja jättää näkymättömiin heidän ponnistelunsa lastensa hyväksi. Lähes poikkeuksetta lapset ovat äideille tärkeintä heidän elämässään, vaikka kaikki ei aina sujuisikaan yleisten standardien mukaan. Yleensä myös huonoina pidetyt äidit pyrkivät täyttämään hyvän äidin normit.

Virallinen lastensuojelu on osa viranomaisprosessia, kun lapsen hyvä elämä hänen tavanomaisessa ympäristössään vaarantuu joko vanhempien tai lapsen omien toimintatapojen vuoksi (ks. Lastensuojelulaki 1983). Tilanteiden taustatekijöistä riippumatta äitien toiminta näyttäytyy silloin usein jotenkin epäonnistuneena tai vääränä, vaikka he ovat saattaneet tehdä parhaansa. Heidän arkensa ja valintansa tulevat tarkkailun alaisiksi. Kuitenkin jo ennen viranomaisten tuloa mukaan tilanteisiin on perheiden sisällä eletty pitkä ja vaikea elämänvaihe, jossa äidit ovat tasapainoilleet ja etsineet monenlaisia ratkaisuja. He ovat pyrkineet toteuttamaan ensivaiheen lasten suojelua. Vasta tämän äitien arkityön prosessin

jälkeen syntyy tai on syntymättä viranomaisten lastensuojeluprosessi.

Ylivoimaisesti suurin osa perheistä selviytyy elämään kuuluvista arjen vaikeuksista ja kriisitilanteista ilman viranomaisten puuttumista tai tukea. Artikkelissa analysoidaan tällaisten niin sanottujen tavallisten perheiden äitien tasapainoilua roolissaan työsäkävänä, opiskelevana tai kotona olevana äitinä. He eivät ole viranomaistoiminnan asiakkaita, mutta arjessaan äiteinä ja kasvattajina he suojelevat lapsiaan. Heidän äitiytensä reunaehdot rakentuvat Pohjois-Suomen maaseutukyliä sisältävistä mahdollisuuksista, tuesta ja rajoitteista. He elävät arkeaan samoissa maaseudun toimintaympäristöissä, joiden lastensuojelutyötä tässä teoksessa mallinnetaan. Haastatteluaineistot on kerätty Itä-Lapin harvaanasutuista kylistä Kemijärveltä, Pelkosenniemeltä, Posiolta, Sallasta ja Savukoskelta sekä Tunturi-Lapista Enontekiöltä yhteensä 28 perheenäidiltä.

Artikkelin tavoitteena on nostaa esiin maaseudun naisten arkea ja toimintaa ensimmäisinä lasten suojelijoina heidän äiteinä tekemässään huolenpitotyössä. Samalla pyrkimyksenä on tuottaa äitien näkökulmaa elämisen todellisuudesta ja tuen tarpeista peilipinnaksi lastensuojelun mallinnukselle. On todettu, että isät jäävät usein lastensuojelutyön katveeseen (Forsberg 1998), mutta myöskin äidit ja heidän arkityönsä näkyvät suhteellisen heikosti viranomaistyön prosesseissa. Lapsilähtöinen ajattelu nostaa aivan oikein lapsen näkökulman työn keskiöön, mutta samalla on mahdollista, että äitien ponnistelujen tunnistaminen ei tule riittävästi havaituksi.

2 LAPSET ELÄMÄN MÄÄRITTÄJINÄ

Nykyisin puhutaan paljon perhekeskeisyydestä ja perheestä keskeisenä yhteiskunnallisen elämisen mallin itseisarvona (Forsberg-Kupias & Salminen 1986; Forsberg 1998). Maaseudun vielä perinteisessä toimintatavassa perheen merkitys korostuu. Se on myös vahvasti elämisen kulttuurisesti ylläpidetty normi, jonka mukaan mies ja nainen sekä ainakin kaksi punaposkista lasta

muodostavat normaalina arvotetun ihmisten yhteenliittymän perussolun. Äitien haastatteluissa perhe merkityksineen nousi vahvasti esille. Naisten elämäkertomuksia kuunnellessa se alkoi saada kuitenkin yleistä perhekeskustelua eriytyneempiä piirteitä. Perhe ei todellistunut yhtenäisenä ja yksiulotteisena kokonaisuutena, vaan sen sisältöä on tarkasteltava analyttisemmin.

Vaikka perhe kokonaisuutena on tärkeä arvo naisille, niin silti erityisesti lasten ensisijainen merkitys ja hyvinvointi ovat asioita, mitä äidit korostavat. Lapset ovat lapsiperheiden äideille elämän keskeisiä määrittäjiä. Haastatellut naiset punnitsevat omia elämisen ratkaisuja suhteessa lapsiin ja lasten etuun. Toiminnassaan he huomioivat automaattisesti enempää pohtimatta lastensuojelulain periaatteen lasten edun ensisijaisuudesta.

”No kaikkein tärkein asia on nuo lapset tietenkin. @ (N2/S)

”Et sen on valinnu sitten, joko nuoruuden tai lapsen valinnu. Ja mä oon valinnu lapsen. @ (N4/S)

”Sehän pyörii tässä se minun elämä. Joskus heikkona hetkenä minä oon sitä vähä sanonukki, että tätäkö se minun elämä oliki, että tähän se elämä humpsahti, että lasten kanssa ja lasten kasvattamiseen ja kotona olemiseen. @ (N5/A)

Oman elämän punnitseminen lasten hyvän kasvun mahdollistamisen ja heidän etunsa tukemisen kautta tuli haastatteluissa esiin niin voimakkaasti, että puoliset ja isät jäivät kerronnassa syrjään. Osin tämä kertoo naisten edelleen perinteisesti miehiä vahvemmin kantamasta perhevastuusta. Äidin tehtäviin ikään kuin kulttuurisesti kuuluu kodin arjesta ja jatkuvuudesta huolehtiminen, jolloin isän merkitys ei tule samalla painotuksella näkyviin. Traditionaaliset rooliasetelmat elävät perheiden käytännöissä sitkeästi. Toisaalta aikuiset perheenjäsenet on ehkä tavallaan otettava yhteiselämässä annettuina ja itsenäisesti paikkansa ottavina verrattuna runsaasti hoivaa ja huolenpitotyötä vaativiin lapsiin. Äidin voimavarat on suunnattava sinne, missä tukea eniten tarvitaan. Toisaalta naisten kertomuksissa myös he itse henkilökohtaisine tarpeineen jäävät syrjään. Eri yhteyksissä on puhuttu naisten toi-

seudesta (ks. Beauvoir 1980), jolla on tarkoitettu yleensä naisten asemaa yhteiskunnassa ja erityisesti suhteessa vallitsevaan mieskeskeiseen todellisuuteen. Naiset kuitenkin myös asemoivat itsensä toisiksi. Arjen valinnoissa he asettavat muiden tarpeet omiensa edelle: ensin lapset ja sitten puoliso, ja vasta näiden jälkeen he ajattelevat mahdollisesti itseään.

”Niin en minä oikiastaan sillä lailla osannu aatellakaan, että minä pelekästään ittelle vain toivoisin jotakin. @ (N6/S)

”Se on niinku, koko ajan teet toisille, etkä ajattele ittiä. @ (N3/A)

”Niinkö lapsille sitten. Viimesenä ajattelee itteä. Että ensin lapsille ja sitten, jos jotakin sattuu jäämään, niin sitten ittelle. @ (N2/S)

Käytännössä tämä äitien toiseus tarkoittaa sitä, että heille ei jää aina riittävästi omaa tilaa, paikkaa ja aikaa, vaan arki näyttäytyy tiukkana velvollisuuksien ja tehtävien ketjuna. Kiinnostavaa on se, että sama pakkotahtisuuden kokemus näkyy usein sekä työssäkäyvien että kotiäitien kertomuksissa. Arjen sujuvuus toisille perheenjäsenille saattaa merkitä äidille työtä lähes vuorotta. Tässä mielessä arki on sumeaa: sen lukemattomat rutiinit ja toiminnot eivät nouse näkyviksi, niiden hoitamista ei arvosteta työnä ja työkokemuksena, silti ne on tehtävä. Naiset ottavat ne annettuina, vaikka omakohtainen suhde arjen perustasta huolehtimiseen vaihtelee paljon. Toisille se on tärkeä elämäntehtävä, toisille velvollisuus, jolla on aikansa ja rajansa.

Pienten lasten vaiheessa äidin uusintamistehtävä on kokopäiväistä henkilökohtaista palvelutyötä. Oman tilan ja ajan saaminen on vaikeaa, tai äidit eivät osaa sitä edes kaivata. Lisäksi maaseutukylissä pitkät työ- ja opiskelumatkat syövät perheelle käytettävissä olevaa aikaa. Lapset vaativat joka tapauksessa tilansa ja heidän tarpeensa määrittävät äidille jäävää tilaa. Äitien toiseus näkyy heidän omien lepohetkiensä ja omalle tekemiselleen varatun harrastusajan sekä omasta hyvinvoinnista huolehtimisen tilan kapeutena tai puuttumisena.

”Eipä tässä nyt nykyään oo muuta harrastusta ollu tietenkään, ku nämä (lapset). Että lenkilläkään ei juuri oo kerenny käyä... Välillä tuntuu, ettei sitä omaa aikaa oo muuta ku saunan lauteilla kymmenen minuuttia, kun saa olla rauhassa.@ (N2/S)

”Kuitenki ku aatellaan, se heiän lapsuus on kuitenkin sen veran lyhyt aika. Olen kuitenkin yrittänyt ajatella sitä, että he joskus menee kouluun, niin sitte mulle jää aikaa.@ (N3/L)

Äidit siirtävät oman henkilökohtaisen elämänsä myöhempään tulevaisuuteen. Heidän aikansa tulee sitten, kun lapset eivät enää tarvitse heitä yhtä tiiviisti. Siihen asti he katsovat tehtäväkseen hoitaa ja suojella lapsiaan. Maaseutukylän he kokevat hyvänä ja turvallisena puitteena tässä tehtävässä. Lapset voivat oppia tuntemaan luonnon suomat mahdollisuudet ja saavat elää puhtaassa, rauhallisessa ja turvallisessa ympäristössä. Usein myös äitien tärkeimmät tulevaisuuden toiveet rakentuvat hyvän elämän toivomiseen lapsilleen. Lasten hyvä on myös äitien hyvä.

3 VASTUU JA HUOLI

Äitiyttä sävyttää vahvasti vastuun kantaminen lapsista ja koko perheestä. Tässä suhteessa naisiin liitetty vastuurationalisuuden käsite (Ve 1982; Waerness 1983) saa vahvistusta ja sisältöä. Äitien elämän keskiössä on vastuullisuus toisten perheenjäsenten hyvinvoinnista huolehtimisesta. Tähän suhteutettuna vallalla oleva keskustelukulttuuri, joka korostaa heikkoa ja toimimatonta vanhemmuutta, vaikuttaa vieraantuneelta ja suorastaan väärältä. Sen myötä tullaan vieneeksi arvo perheenäitien keskeiseltä arvo maailmalta ja elämäntyöltä.

Meneillään oleva kulttuurinen murros asettaa uudistuville kasvatuskäytännöille ja perheiden toimintatavoille uusia haasteita. Yhteiskunnassa esiintyvät virtaukset ja lukemattomat ristiriitaiset käyttäytymismallit tulevat aikaisempaa suuremmin ja paljaammin

jokaisen kodin arkeen median välityksellä. Vanhempien omaa arvomaailmaa vastaan olevilta vaikutteilta ei voida enää juurikaan suojautua. Se ei toteudu edes äitien turvallisena pitämässä maaseutu-ympäristössä kaukana ruuhka-alueiden ongelmista.

Ympäröivän maailman muutos tuottaa kotien kasvatustehtävälle tavallaan mahdollottoman tilanteen. On huomioitava kaikki mahdolliset uhkatekijät ja lasten kasvua vaarantavat vaikutteet, mutta niiden vyyrymistä omaan ja lasten elämänpiiriin ei kuitenkaan voi estää. Samaan aikaan vastuun lasten kasvattamisesta tässä todellisuudessa katsotaan olevan vanhemmilla. Heidän arvonsa ja kasvatustaitonsa todetaan rapautuneen, eikä yhteiskuntamoraalin murrosta pohdita sen enempää. Yhteiskunnallisesta kysymyksestä tulee yksilö- ja perhetasolla käsiteltävä asia.

Tilanne tuottaa vanhempien syyllistämistä. Eriyisen alttiita sille ovat äidit, jotka kantavat perheissä keskeistä kasvatustuuta. Alttiutta lisää myytti hyvästä ja kaikkivoipaisesta äidistä, kodin hengettärestä, jonka roolikuva tuntuu arjen puristuksessa mahdollottomalta saavuttaa. Riittämättömyyden tunne ja kulttuurinen syyllisyys vaikuttaa olevan äitien mieliin sisäänrakennettu piirre. (ks. Jokinen 1996; Nätkin 1997) Riittävän hyvän äidin ja kasvattajan tehtävä saattaa tässä ajassa näyttäytyä helposti ylivoimaisena.

”Liikaa syyllistää ittiänsä. Et jokaisessa asiassa, mikä tulee niinku väärin tehtyä, kaikki on niinku äidin vika silloin. @ (N4/S)

Syyllisyyden tunteisiin kietoutuu huoli lapsista. Jos vanhaa lorua mukaillen kysyisi, mistä ovat äidit tehty, niin vastauksena voisi olla: äidit ovat huolesta tehty. Huolenpito, huolehtiminen, huoli kulkevat äidin arjessa ja mielessä rinnakkain. Ne kantavat osaltaan äidin vastuunkantoa lapsista ja heidän hyvästä tulevaisuudestaan. Lasten onnistunut elämä ei kuitenkaan ole äitien eikä perheen huolenpidolla yksin saavutettavissa. Erilaiset ulkopuoliset vaara- tai uhkatekijät, kuten esimerkiksi päihteet, huumeet, onnettomuudet, työttömyys, kasvattavat äitien huolta. Siksi huolen määrä yleensä kasvaa lasten kasvun ja elämänpiirin laajenemisen myötä.

”Sanotaan, ku lapset kasvaa, niin huolet kasvaa. Kyllä se totta on. @ (N4/A)

Äiti: ”Ja sitten, kun ne kasvaa, niin tietenkin niitä on sitten taas eri huolia äidillä. @

Haastattelija: ”Huoli ikään kuin kuuluu siihen äitiyteen? @

Äiti: ”Niin joo, se ihan niinkö kuuluu siihen. @ (N6/S)

Huoli lapsesta on yhteinen tema sekä äideille että lastensuojelun viranomaisille (lastensuojelu: ks. esim. Heino 1997; Hurtig 2003). Äitien huolen vyöhyke on kuitenkin sekä ajallisesti että alaltaan viranhaltijoiden huolta laajempi. Äideillä se on lisäksi henkilökohtaiseen minään kietoutuva ja totaalisen kokonaisvaltainen. Tyypillisesti se on arjen keskellä kannettua tavanomaista huolta elämän ja asioiden sujumisesta, terveydestä ja kodin ilmapiiristä. Huoli voi kehittyä ylivoimaiseksi silloin, jos perheen tai lasten elämään tunkeutuu vaikeita, voimavaroja vieviä ongelmia. Tällöin olennainen kysymys liittyy äitien mahdollisuuteen saada tarvittaessa tukea huolenpitovastuunsa kantamisessa.

Kyse ei ole välttämättä mistään virallisesta lastensuojelua edellyttävästä asiakasprosessista, vaan usein enemmänkin arjen sujuvuutta tukevien palveluiden tai tuen tarpeesta, keinoista, joilla helpotetaan äitien toimintamahdollisuuksia ja jaksamista. Lastensuojelun piiriin näiden seikkojen voidaan katsoa kuuluvan sen lain kirjaimen mukaan, jossa säädetään julkisen viranomaisen tehtäväksi lasten elinolojen ja turvallisen elinympäristön edistäminen. Perheille annettava tuki on parhaimmillaan tämän lain kohdan toteuttamista.

4 JULKINEN JA YHTEISÖLLINEN TUKI

Hyvinvointivaltion kehittämisen kaudella perheiden tukeen ja palveluihin kiinnitettiin paljon huomiota. Silloin turvattiin lasten päivähoito, rakennettiin kattava neuvolaverkko, kehitettiin perus-

kouluja kaikille tasavertaisen kouluttautumisen mahdollistamiseksi ja tuotettiin kotipalveluja tilapäisen avun tarpeisiin sekä taattiin äideille toimeentulo kotihoidontuella lasten kotona hoitamisen mahdollistamiseksi. Lisäksi perheillä oli käytettävissä kunnalliset sosiaali- ja terveystyöpalvelut. Julkiset palvelut olivat myös alueellisesti varsin kattavia. Aikakautta luonnehti yhteiskunnallisen solidaarisuuden ja tasa-arvoisuuden arvoperusta (Laitinen & Pohjola 2003). Naistutkijat nimittivät tätä vaihetta naisystävälliseksi hyvinvointivaltioksi (Anttonen 1994; 1997).

1990-luvun murroksessa aikaisempi yhteiskuntasopimus (Patteman 1988) joutui sekä taloudellisen laman että uusliberalistisen kritiikin kohteeksi. Monia palveluja karsittiin. Vaikka palveluvalikko jäi edelleen suhteellisen kattavaksi, niin alueellinen tasa-arvo ei enää toteutunut. Palvelujen saatavuus alkoi yhä enemmän perustua siihen, millaisen taloudellisen kantokyvyn kunnassa perhe asui. Kokonaisvaltaisia menettäjiä olivat maaseutukyläasukkaat.

Palvelujen tehostamiseksi kutsuttujen toimenpiteiden jälkeen kylissä olleet palvelut etäännyivät vähitellen kuntakeskuksiin ja osin aluekeskuksiin pitkien matkojen taakse (Laitinen & Pohjola 2001). Kylien kouluverkkoa alettiin karsia, neuvolat sekä osaksi myös päivähoiton palvelut keskitettiin kirkonkyläin ja kotipalvelut siirrettiin supistettuina vanhusväestölle. Myös kaupalliset päivittäispalvelut, kuten kaupat, postit ja pankit, seurasivat samaa keskittymiskehitystä. Voi sanoa, että maaseutukyläasukkaat ovat kohdanneet yhteiskunnallisen murroksen kaikkein voimakkaimmin. Palvelukyliksi (vrt. Urponen & Vesterinen 1986) luonnehdittavat taajamat ovat lähes hävinneet, tai sitten niiden rooli on siirtynyt kuntakeskuksille.

Muutos on vaikuttanut maaseutukylääitien elämään voimakkaasti. Lähes kaikki arkiset asiointit on hoidettava kaukana kirkonkylässä. Samoin harrastuksia on tarjolla lapsille ja nuorille suurimmaksi osaksi vain kuntakeskuksessa. Äitien rooli on muuttunut yhä enemmän kuljettajan tehtäväksi, mikä vie sekä muutenkin tiukalla olevaa aikaa että kustannuksia oman auton ylläpitämisen ja yhä kalliimpien polttoainekulujen myötä. Äidit kantavat huolta myös lastensa pitkistä hoito- ja koulumatkoista.

”Ei täällä syrjäkylillä oikeestaan niin järjestetä mitään lapsille. Että kaikki on tuolla kirkolla sitte, mitä on... Että päivähoitoon 40 kilometrin päähän reilusti.” (N1/S)

”Se vaikuttaa sitten äiteihinkin, jos kerran tuota ei lasten osalta ei niinku (ole palveluita.)” (N3/S)

Kaikkein kovimpana palveluiden poisriistämisenä äidit kokevat kyläkoulun lakkauttamisen. Koulu on perinteisesti muodostunut kylän sydämeksi, joka lasten opetuspaikan lisäksi on myös juhla- ja harrastuspaikka. Koulun lopettamisen kerrannaisvaikutukset näkyvät edelleen kylän työpaikkamenetyksinä, kyläkaupan kannattavuuden vähenemisenä sekä kylätaksin ajojen supistumisena. Koulun menettäminen lamauttaa myös kyläläisten yhteistoiminnallista aktiivisuutta ja sosiaalisen pääoman rakentumista. Vaikka maaseudun asukkaat ovat vahvasti elinpiiriinsä ankkuroituneita, niin koulun loppuminen saa pohtimaan mahdollista poismuuttoa lasten edun näkökulmasta.

”Se justiin, että kun lakkautetaan koulu ja viiään näitä palveluita niin, ei se niinkö lapsiperheet. Kyllä ne lähtee semmoiset, joilla ei oo etenkin, jos ei ole omaa taloa. Ne kyllä lähtee sitten. Että nythän on lähteny aika paljon (kunnasta) justiin semmosia lapsiperheitä.” (N2/S)

”Siis ei se tuu kunnolla mitään niinku hyötyä, että pistetään pienet sivukylät kiinni ja ajetaan kaikki sinne keskukseen. Ei se, ei se kerta kaikkiaan tuu mitään, eikä se tuu toimimaan. Kyllä kuitenkin maaseutu pitäs asuttuna pysyä.” (N3/L)

Vaikka äidit kritisoivat julkisten palvelujen alasajoa kylissä ja kokevat sen hankaluudet arkielämässään, he ovat kokonaisuudessaan paradoksaalisesti kuitenkin varsin tyytyväisiä asioiden sujuvuuteen. He ovat sopeutuneet vähitellen palvelujen hakemiseen kaukaa, eivätkä enää osaa vaatia parempaa. Äidit myös ymmärtävät kunnan tilannetta, vaikka he kokevatkin, että päättäjät eivät tunne kylän asioita. Toisaalta he ovat kohdanneet sen, että asukasmäärältään pienessä kunnassa lakisääteinen palveluvarustus

saattaa taata varsin hyvän palvelujen saatavuuden. Esimerkiksi lääkäriaikoja on saatavissa ja neuvolan työntekijät tuntevat lapset.

Äidin roolinsa kannalta vaikeimpana asiana naiset kokevat tilapäisavun puutteen. Sairastumistilanteissa tai muissa elämän vaikeuksissa ei enää ole saatavissa julkisia kodinhoitopalveluita. Osaksi maaseutukylissä ovat toimivat sukulais- ja naapuruusverkot, jotka tuottavat yhteisöllistä tukea ja apua. Silti toisaalta kylissä erottuu selvästi myös yleinen yhteiskunnallinen yksilöitymiskehitys, jossa spontaani kanssakäyminen toisten kanssa vähenee ja jokainen yrittää tulla omillaan toimeen. Avun hakeminen ja saaminen tulevat vaikeammiksi.

”Yks sellanen iso ongelma..., et meidän perhe ei oo löytäny viel tähän mennessä yhtään ihmistä, joka vois esimerkiksi joskus lastenhoitajaksi edes rahalla. Et sellasta verkostoa ei oo viel löytyny.” (N1/P)

”Tilapäisapua tietenkin (tarvittaisiin), että lastenhoijossa olis. Se meleko avutonta oli kyllä se, että mie olin hirviän väsyny, ku se ei nukkunu se poika. Ja eikä ollu sukulaisia tässä lähellä ja isäntäki oli vielä reissussa jossakin. Ja poika sairaana, niin se oli niin, että sitä ei nukkunu eikä mitään. Että ois ottanu joku tullu ja hoitanu, että ois ollu ihan, että se oli rankkaa aikaa.” (N3/P)

Kotiäidit elävät ahtaassa arjen piirissä, jossa jaksaminen vaatii jonkinlaista henkireikää ja ulospääsyä edes joskus. Maaseutukylässä on tarjolla avaruutta ja luontoa, mutta pienten lasten äitien sosiaalinen elämänpiiri voi kapeutua kodin seinien sisäpuolelle. He venyttävät omia voimavaroja äärimmilleen, mutta oma väsyminen nostaa heidän huolensa lasten hyvinvoinnista. Yhteisöllinen tukiverkosto auttaa usein, mutta varsinkin muualta muuttaneet saattavat jäädä yksin avun tarpeineen. Lisäksi äidit saattavat olla pyytämättä apua myös siksi, että he haluavat säilyttää hyvän julkisivun peläten leimautumista huonoksi äidiksi. Hyvän äidin myytti pakottaa yrittämään enemmän kuin ehkä aina jaksakaan.

”Se on vaan se, että ku tuntuu ja sitten, että onko huono äiti, ku jättää lapsen (toisen hoitoon).” (N4/S)

”Kyllä se tuntuu, että seinät kaatuu päälle.” (N2/S)

”Näinkin pitkän ajan, ku mitä minäki tässä kotona ollu. Että mulla tulee 9 vuotta kohta yhteen putkeen tässä neljän seinän sisällä ja tämä pihapiiri. eihän siitä olis tullu mittään, jos ei ois ollu tämmöstä tukiverkkoa. Että silloin, ku oikein vaikeita aikoja ja hetkiä, niin minä olen vain soittanu, että tuleppa käymään kylässä ja tuota puhutaanpa näistä asioista.” (N5/A)

Yhteisöllinen tuki on tärkeä tukirakenne äideille, mutta sen varassa yksinään ei synny kattavaa verkostoa. Yksilöityvä kulttuuri tuottaa lisää murrosta tähän tilanteeseen. Haasteena onkin pohtia, miten maaseutukylien hyvinvointipalveluiden tarpeeseen vastataan ja millaisia uusia toimintoja voidaan rakentaa poistettujen palveluiden tilalle. Kansalaisyhteiskuntaa on haastettu korvaamaan supistettuja tai lopetettuja julkisia palveluita. Sillä on oma tärkeä tehtävänsä kokonaisuudessa, mutta riittääkö hyvinvoinnin takaamiseen se, että ihmiset auttavat toisiaan. Millaista haastetta äitien tuen tarve merkitsee lastensuojelulle? Tulisiko sen aktivoitua lasten elinolojen ja hyvinvoinnin turvaamiseen ennaltaehkäisevien toimintamuotojen etsimisellä? Olisiko ratkaisuna se, että julkinen lastensuojelu ja kansalaisyhteiskunta rakentaisivat yhteisiä voimavaroja, jotka mahdollistaisivat sekä virallisen että epävirallisen tuen yhdistelmiä?

5 ARKISET VOIMAN LÄHTEET

On tarpeen korostaa, että maaseutukyliä ihmisten odotukset palveluilta ovat suhteellisen rajattuja ja vaatimattomia. Äitien haastatteluissa tuli vahvasti esiin se, miten kaikesta murroksesta ja muutoksesta huolimatta he ovat pääsääntöisesti tyytyväisiä elämänsä ja sen puitteisiin. He ovat myös hyvin ankkuroituneita ja sitoutuneita elämänympäristöönsä (vrt. Keskitalo-Foley 2004). Perinteistä ”kurjamaaseutukuvaa” ei ole missään mielessä tarpeen nostaa esiin. Hyvinvoinnin kokemus syntyy varsin pienistä ja arkisista tekijöistä.

Äidit painottavat maaseudun rauhallisuutta, kaunista luontoa sekä luonnon suomia monia harrastus- ja toimintamahdollisuuksia. Luonto tarjoaa puitteet monenlaiselle tekemiselle, virkistytymiselle mutta myös toimeentulon jatketta keräilyn ja metsästyksen kautta. Ennen kaikkea he kokevat asuinympäristön lasten kannalta hyvänä ja turvallisenä pitkien matkojen hankaluuksista huolimatta.

Hyvän elämän perustekijät ovat yksinkertaisuudessaan oman perheen ja lasten lisäksi turvattu työ, riittävä perustoimeentulo, sosiaaliset suhteet ja tukiverkostot, hyvä asuinympäristö toimintamahdollisuuksineen sekä arjen rakentamista tukevat palvelut. Arkielämä koostuu muutamista perusasioista, joiden on oltava kunnossa, jotta elämä on sujuvaa ja tyydyttävää. Tässä suhteessa päivittäis- ja hyvinvointipalveluiden takaamisen myös maaseutukylissä ei pitäisi olla ylivoimaista.

”Ihmiset syrjäkylissä, niin täällähän pystyy tekemään vaikka mitä.” (N2/L)

”Kai sitä on vähään niinkö tyytyväinen jollain lailla siinä olemisessa, että nyt ei niin suurempia.” (N1/S)

Keskeisimpiä äitien voimavaroja arjen keskellä ovat lapset. Huolenpito ja huolen kantaminen heistä kuluttaa voimia, mutta samalla he myös antavat uutta energiaa, jolla jaksaa eteenpäin. Äidit myös osaavat ottaa hyvin pienistä aikamurusista itselleen omaa

aikaa kootakseen voimiaan. Tällainen hengähdystauko voi tarjoutua Pikku Kakkosen aikana, kävelylenkillä tai naapuriin poikkeamisella. Lasten lisäksi vertaiskontaktit toisiin äiteihin ovat arvokkaita arjen tukipylväitä. Niiden kautta voi saada tilaisuuden arjen kokemusten vaihtamiseen ja myös konkreettista apua.

”Se (lasten) kasvaminen kuitenkin, ne on niin mukavia sitten, että totta sitä sai niistäkin sitten sitä voimaa.” (N6/S)

”Se (lähellä asuva toinen äiti) näkkee jo päälle päin, että nyt on vähän vaikeaa. Se sitten on sanonu, että hänpä ottaa sinun tyttäret vähäksi aikaa, vaikka päiväksi tuonne, että saat vähä huilia, että olla omissa oloissa.” (N5/A)

Pienten lasten äidit tarvitsevat jonkinlaisia henkireikiä arjen pyörittämisen lomaan. Niiden mahdollistamiseksi on tärkeä miettiä tukirakenteita, kun maaseutukylien palvelukeinoja pohditaan. Pienetkin tilaisuudet päästä joskus ahtaista arjen ympyröistä ovat odotettuja. Tässä kohdin äidit nostivat myös parisuhteensa esille. Monesti yhteinen liitto oli kestänyt jo vuosia, mutta puolison kanssa ei ollut koskaan tullut mahdollisuutta irrottautua mihinkään kahdestaan. Lastenhoitojärjestelyt tuntuivat liian vaikeilta. Kuitenkin tarpeellisten hengähdystaukojen tarjoaminen pienten lasten äideille tai vanhemmille voisi olla ehkäisevää lastensuojelua parhaimmillaan: antaa tukea silloin, kun tilanteet eivät vielä ole ajautuneet liian tiukalle.

”Ollaan 15 vuotta, tuli syksyllä täyteen, ollaan oltu naimisissa. Niin me on kaksi kertaa käyty ihan kahdestaan.” (N5/A)

Samoin kuin arjen voimavarat löytyvät pienistä perusasioista, niin myös äitien tukemisen mahdollisuudet löytyvät pienistä arjen tukitoiminnoista. Kotipalvelua ei lapsiperheille enää juurikaan myönnetä. Uutena toimintana on noussut perhetyö, joka kuitenkin suuntautuu tyypillisesti tilanteisiin, joissa lastensuojelun ongelmat ovat jo esillä. Voisiko perhetyötä laajentaa ehkäisevään äitejä tukevaan tilapäisapuun? Myös yhteisöllinen tukitoiminta voi tuottaa äitien tarvitsemää lastenhoitoapua, mutta miten organisoida ja ra-

hoittaa se maaseutukylissä, jossa koteihin suunnattu palvelutyö ei määrällisesti välttämättä muodostu taloudellisesti kannattavaksi.

6 LAPSILÄHTÖINEN POLITIIKKA?

Lapsilähtöisyys on nostettu lastensuojelussa keskeiseksi ideologiseksi näkökulmaksi. Samalla sen toteutumista työkäytännöissä on kritisoitu (esim. Hurtig 2003). Lapsen on todettu jäävän usein syrjään niin omassa asiassa kuin myös laajemmassa päätöksenteossa. Yhteiskunnallisessa suunnittelussa huomioidaan ensisijaisemmin työssä käyvät tuottavat aikuiset, jolloin lasten ja nuorten etu näyttäytyy toissijaisena. Kuitenkin aikuisista erityisesti äitien hyvinvointi kytkeytyy vahvasti lasten hyvän elämän toteuttamiseen.

Lasten edun näkyvyyttä on alettu korostaa esittämällä, että eri tasoilla tehtävään hyvinvointistrategiseen suunnittelutyöhön tulisi liittää mukaan lapsia ja nuoria koskevat näkökohdat. Tämän lisäksi on alettu laatia kunnallisia lapsipoliittisia ohjelmia, ja maasamme on jo yhden kaupungin palkkaama lapsiasiamies. Näiden erilliskäytäntöjen ohella tarvittaisiin kuitenkin peruspolitiikan tasolla integroitua näkemystä siitä, että lapsilähtöisyyden tulisi ohjata suunnittelua ja päätöksentekoa.

”Eiks niinku kukaan lappilainen pikkukylä vois tai pikkukunta vois ruveta tällaseks huippuperheystävälliseksi? Et ihan mielekkäästi tartutaan siihen, että perheet voi hyvin ja lapset ois tervetulleita. Ja ei mitään tällasta fraasipuhetta vaan tekoja, ihan oikeesti.” (NI/P)

Haastattelussa mukana olleen äidin esitys huippuperheystävällisestä kunnasta on haaste, jonka varmaan kaikki äidit voivat jakaa. Tällaiseen kehittämistyöhön tarttuminen on lasten suojelemista parhaimmillaan. Kun ehkäisevä toimintapolitiikka on kunnossa, niin nykyisenkaltaisen korjaavan lastensuojelun prosessien työn laatuun jää paljon nykyistä enemmän mahdollisuuksia.

ONGELMANRATKAISUPROSESSI – ERÄS LÄHESTYMISTAPA SOSIAALITYÖN KÄYTÄNTÖIHIN

Ulla-Maija Rantalaiho

- 1 Johdanto
- 2 Ongelmanratkaisuprosessi ja rajapinnoista
- 3 Mallin teoreettisia kytkentöjä
- 4 Pohdinta

1 JOHDANTO

Lähtökohtani tämän artikkelin kirjoittamiseen on ollut se, että olen osallistunut ulkopuolisena kommentaattorina lastensuojelutyön työprosessien mallintamiseen. Tunsin sosiaalityön opetuksessa käytettyä ongelmanratkaisumallia. Samoin lastensuojelutyö oli entuudestaan minulle tuttua niin käytännön työn kuin pitkien täydennyskoulutusten kautta. Keskustelussa nousseet teemat olivat siten tuttuja, mutta tavallaan uudessa muodossa. En ollut koskaan nähnyt, millaisen muodon arkinen työ saa, kun sitä mallinetaan tietokoneella. Kuvan avulla on voinut esimerkiksi nähdä lastensuojeluun kytkeytyvät monet toimijat. Näin tulee näkyviin se, että lastensuojelu ei siis ole pelkästään lastensuojelun sosiaalityöntekijän asia, vaikka hänellä onkin keskeinen asema työtä tehtäessä, vaan koskettaa monia ammattilaisia.

Yhtä lailla näin sen, kuinka mielenkiintoista ja haastavaa lastensuojelutyö on ja kuinka sen kehittäminen ”tempaa mukaansa.” Siihen tarvitaan käytännössä tiettyjä asioita. Useimmiten aikaa, rahaa ja kiinnostuneita työntekijöitä, Osaamiskeskus ja työntekijöiden taustaorganisaatiot mahdollistivat sen, että käytännön työntekijät pystyivät irtaantumaaan palkkatyöstä. Se on vasta ulkoinen, tosin välttämätön kehittämisen ehto. Toinen aivan yhtä keskeinen ehto on innostuneet ja kokeneet käytännön työntekijät. Kolmas ehto on kehittämiseen kannustava ilmapiiri.

Työntekijät paneutuivat mallintamiseen ja innostuivat siitä. Minun tehtävänäni oli osallistua yhdessä toisten kanssa siihen

keskusteluun, mitä kaikkea malliin voi sisällyttää ja miten sitä voisi käyttää niin työn tekemisen kuin sen arvioimisenkin välineenä. Työ oli sekä antoisaa että opettavaista. Antoisaa siinä mielessä, että saatoin osallistua ”oikeaan ” todelliseen lastensuojelutyöhön oikeiden nimettömien esimerkkien valossa. Samoin oli kiinnostavaa nähdä se, kuinka monipuolisesti työntekijät käyttivät paikallisia virallisia ja epävirallisia verkostoja lastensuojeluasiakaiden apuna. Samalla työntekijöiden aito omaan työhön kohdistuva pohtiva kritiikki kosketti. Sen avulla he hahmottivat itselleen työn tekemisen pulmakohtia, eräänlaisia kriittisiä pisteitä, josta kehittäminen voi alkaa. Se nousee työntekijöiden omista havainnoista eikä ainoastaan ulkopuolisten tuottamista kommentteista.

Tässä artikkelissa tehtävänäni on pohtia sosiaalityötä ongelmanratkaisuprosessin näkökulmasta. Aluksi kuvaan ongelmanratkaisuprosessia siten kuin Beulah R. Compton ja Burt Galaway (1998) teoksessaan *Social Work Processes* sitä kuvaavat. Aloitan siitä, miten he täsmentävät näkemystään ongelmanratkaisuprosessista ja millaisia teoreettisia näkökulmia se avaa. Sen jälkeen kuvaan lyhyesti, mitä ongelmanratkaisuprosessiin sisältyy. Seuraavaksi kysyn, miten se sijoittuu sosiaalityön teorioiden kenttään. Samassa yhteydessä pohdin teorian ja käytännön suhdetta sosiaalityössä ja yritän jäljittää suhteen kriittisiä pisteitä. Yritän pitää tekstin keskeisenä juonteena kysymystä mallintamisesta ja sen merkityksestä lastensuojelutyölle. Tässä mielessä viittaan paikoin tämän kirjan niihin artikkeleihin, jotka sivuavat omaa tekstiäni.

2 ONGELMANRATKAISUPROSESSISTA JA SEN RAJAPINNOISTA

Ongelmanratkaisuprosessi on taustaltaan ja lähtökodiltaan amerikkalainen. Tekijät ovat saaneet vaikutteita amerikkalaiselta filosofilta ja pedagogilta, John Deweyltä, joka 1930-luvulla pohti sitä, mitä ihmiset ajattelevat kohdatessaan ongelmia. Sosiaalityössä ongelmanratkaisuprosessin varsinaisena uranuurtajana pidetään Helen Harris Perlmania (1957), jonka lähestymistapa yksilötyö-

hön – case workiin perustuu tähän malliin (Compton & Galaway 1998, 83 –86).

Compton & Galaway (1998) perustavat näkemyksensä systeemiteoriaan ja laajentavat sen sovellusta yksilötyöstä, ryhmiin, organisaatioihin ja yhteisöihin. Oleellista heidän ajattelussaan on systeemien välinen vuorovaikutus, jolloin myös ongelmat ”liikkuvat” eri systeemien tasolla ja ilmenevät niiden välisinä tai sisäisinä vuorovaikutusongelmia. Malliin sisältyvä näkemys muutoksesta koskettaa kaikkia edellä mainittuja tasoja, joka koskettaa näitä ongelmaan kytkeytyviä monia tahoja. Perlman piti ongelmanratkaisua yksilötyön prosessina ja Compton & Galaway sosiaalityön yleisenä (general) mallina.

Kirjoittajat täsmentävät alussa hyvinvointipolitiikan, sosiaalityeiden ja sosiaalityön välistä suhdetta. (emt. 1-3) Hyvinvointipolitiikka luo ne rakenteet ja instituutiot, joissa sosiaalityötä ja ongelmanratkaisua toteutetaan. Sosiaalityeet auttavat sosiaalityöntekijää ymmärtämään monia työn tekemisen kannalta relevantteja yksilöllisiä, yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia ilmiöitä. Sosiaalityöntekijän työ puolestaan suuntautuu yhteyden luomiseen yksilön ja yhteisön välille. Ajatuksena on, että yksilön ja yhteisön keskinäiset intressit ovat periaatteessa yhtenevät, mutta yhteiskunnan monimutkaistuessa yksilön on vaikea löytää paikkaansa tai yhteiskunnan integroida tai ”rikastuttaa” –luoda mahdollisuuksia yksilöille.

Yksilön, yhteisön tai yhteiskunnan välille rakentuu siis erilaisia esteitä. Ne tuntuvat ja näkyvät yksilön elämässä erilaisina ongelmina – työttömyytenä, lasten huolenpitoon liittyvinä ongelmina, kommunikaatiokatkoksina, syrjintänä ja erotteluna. Sosiaalityön interventiot suuntautuvat näiden ongelmien ratkaisuun ja erilaisten voimavarojen vapauttamiseen. Näkemykseen sisältyy käsitys ihmisestä kasvuun, kehitykseen, terveyteen ja yhteisöllisyyteen suuntautuvana olentona. Samoin yhteiskuntakin pyrkii erilaisin organisoiduin yrityksin saamaan ihmiset ” tuottavaksi ja dynaamiseksi kokonaisuudeksi” erilaisin poliittisin toimenpitein. Ongelmanratkaisu on ikään kuin ”välittämisprosessi ”yksilön ja yhteisön välillä ja se viittaa sosiaalityössä tuttuun ydinasiaan, ”ihmiseen elämäntilanteessaan.”

Sosiaalityö asettuu aina myös tiettyyn hyvinvoinnin tai keskinäisen huolenpidon malliin. Hyvinvointipolitiikan tai tutummin sanottuna sosiaalipolitiikan tehtävänä on kirjoittajien mukaan ”toteuttaa kollektiivista keskinäistä vastuuta pitää huolta toisistamme.” Hyvinvoinnin tuottamisen mallit vaihtelevat kansainvälisesti ja kansallisestikin ja monet niistä ovat jonkinlaisessa uudelleen rakentumisen vaiheessa. Julkisten järjestelmien rinnalle on nousut muita palvelujen tuottajia, järjestöjä ja yksityisiä. Tätä kutsutaan hyvinvointipalveluiden monituottajamalliksi (ks. Kinnunen 1998). On julkista rahoitusta, toimintaa säätelevää lainsäädäntöä, mutta itse palvelut voidaan tuottaa monella tavalla. Ongelmien ratkaisu puolestaan sijoittuu useimmiten johonkin hyvinvointia tuottavaan järjestelmään ja saa omanlaisensa sisällön näistä organisaatioista.

Lastensuojelun kannalta lastensuojelupolitiikka, erityisesti lastensuojelulaki (1983) antaa leimansa ongelmanratkaisulle. Lainsäädäntö rajaa ja suuntaa lastensuojelua, jopa siinä määrin, että siitä on vaarana tulla lastensuojelutyön keskeinen oppi. Suomalaisella sosiaalityöllä on omanlaisensa, anglo-amerikkalaisista malleista poikkeava historia. Täällä sosiaalityötä on toteutettu viranomaisorganisaatioissa byrokraatiatyönä, jolloin lainsäädännöllä on keskeinen merkitys (ks. Sipilä 1989). Lastensuojelun ongelmanratkaisu alkaa hahmottua omanlaisekseen tätä kautta. Kunnan tasolla on seurattava yleisiä kasvuoloja ja ryhdyttävä poistamaan tai ehkäisemään näitä ongelmia myös tällä tasolla. Kyseessä on siis yhteisön tasolla tapahtuva ongelmanratkaisu, esimerkkinä vaikkapa jokin lasten ja nuorten syrjäytymistä ehkäisevä projekti. Yksilön ja perheen tasolla ongelmaratkaisun keskiöön asettuvat lapsi, hänen vanhempansa ja huoltajansa sekä sosiaalityöntekijä ”palvelupaketinsa” tai toisten paikallisten toimijoiden kanssa.

Sama lainsäädäntö puhuu kautta linjan lapsen edusta kaikessa toiminnassa, lapsen oikeudesta, hienovaraisesta toiminnasta, tuesta ja avusta, mutta myös siitä, kuinka lapsen puolesta on ryhdyttävä ”tiukempiin” toimiin, mikäli lapsen kasvu ja kehitys uhkaa vaarantua. Lapsi on lastensuojelulain keskiössä, kuten Kati Aikio-Mustonen artikkelissaan toteaa, mutta kuinka on käytännössä. Tähän lastensuojelutyön näkymättömään osapuoleen on kiinnitetty tutkimuksellisestikin huomiota (ks. Hurtig 2003).

Sosiaalitieteiden ja myös muiden tieteiden suhde lastensuojeluun ja sen ongelmanratkaisuprosessiin on hätkähdyttävän laaja. Lasta, vanhempia, perhettä ja lastensuojelua voi tarkastella sosiologian, psykologian, kasvatustieteen ja erityispedagogiikan, lääketieteen, pediatrian, psykiatrian, lastenpsykiatrian, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön sekä juridiikan näkökulmasta. Tässä moninaisessa ja monitieteisessä kentässä sosiaalityöntekijän lapsen edun ajajana olisi pysyttävä ”ajan hermolla”.

Kirjoittajat rajaavat ongelmanratkaisuprosessin suhteessa terapiaan (emt. 8). He viittaavat Harry Spechtiin (1990), joka kritisoi amerikkalaisten sosiaalityöntekijöiden viehtymystä terapiaan ja yksilölliseen työhön. Vaarana on unohtaa ihmisten elinolosuhteet. Yhteisöllisyys ja paikallisuuskin on läsnä kaikissa tämän julkaisun artikkeleissa

Edelleen kirjoittajat pohtivat tutkimuksen ja ongelmanratkaisuprosessin välisen suhdetta (emt. 9–10). He näkevät tutkimuksen ja ongelmanratkaisuprosessin muistuttavan toisiaan ja puhuvat työntekijöistä tutkijoina. Sosiaalityössä määritellään ongelma, kerätään tietoa, asetetaan tavoitteet, kehitetään interventio suunnitelma ja toteutetaan., tämä muistuttaa kovin tutkimusprosessia.

Mikä on lastensuojeluun liittyvien ongelmien luonne? Millaisiin elämäntilanteisiin ne liittyvät? Helsingissä tehtiin 1997 tutkimus uusista lastensuojeluasiakkaista ja heidän elämäntilanteestaan. Ongelmien kasautuminen, talous-, ihmissuhde- ja päihdeongelmat kuvasivat heidän elämäänsä (Lehto-Trapnowski 1997) aivan, kuten ennen lamaakin. Perheet olivat kokeneet monia vastoinkäymisiä, joita voi luonnehtia menetyksinä. Parisuhde oli kariutunut; työttömyys astunut elämään; läheinen sairastunut tai kuollut; velkataakka painanut elämää; ystäviä menetetty; kursseja koettu; itse sairastuttu (emt. 28).

Pohdin myös Marja-Sisko Tallavaaran kuvausta perheiden elämästä Koilliskairassa ja kuinka työttömyys sekä niihin mahdollisesti kietoutuva päihteiden käyttö on mukana lastensuojeluasiakkuuden syntymisessä. Tuttujen ongelmien ohella hän kuvaa tapahtumien ketjua, jossa muualta tullut saattaa tietämättään liukua kohti marginalisoitunutta alakulttuurista. Tällöin hän on lähellä vaaraa joutua myös leimatuksi maaseudun ehkä paikoin tiukasti normaalisuutta ylläpitävässä kulttuurissa. Voiko mallintamiseen

silloin sisällyttää yhteisöllisiä vuorovaikutukseen liittyviä elementtejä? Millainen hyöty niistä olisi käytännöille?

Se, mikä näyttää tutkimuksen valossa myös haasteelliselta ajattelun mallintamista on se, kuinka yksilölliseksi malli taipuu. Lasten kehitystä ja kasvua uhkaavat riskit ovat yksittäisen lapsen ja perheen kohdalla arvioitava juuri heidän tilanteessaan. Samoin monenlaiset suojaavat tekijät vaikuttavat siihen, etteivät kaikki samoissa olosuhteissa elävät lapset altistu samassa määrin riskien haitallisille vaikutuksille. Olisi siis erotettava riskit ja suojaavat tekijät.

Systeemiteoreettinen ekologinen lasten kasvua ja kehitystä jäsentävä koulukunta korostaa laaja-alaista näkemystä niin suojaavien tekijöiden kuin riskienkin synnyssä (Tomlinsson 1997). Lasten ja vanhempien yksilöllisillä biologisilla ja psykologisilla tekijöillä on merkitystä kasvun ja kehityksen vaarantumisessa, mutta oleellista on se millaisiin vuorovaikutuksellisiin perheyhteyksiin nämä riskit asettuvat. Tällöin parisuhteen laatu ja vanhempien keskinäinen suhde vaikuttaa muun muassa perheen ilmapiiriin. Erilaiset perheenjäsenten kohtaamat ulkopuoliset stressit ja paineet vaikuttavat perheen tunneilmastoon. Jenni Leinosen (2004) väitöskirja lamaa ja taloudellista ahdinkoa kohdanneiden perheiden vanhempien ja lasten psyykkisestä terveydestä ja hyvinvoinnista kertoo myös yhteiskunnallisten tapahtumien merkityksestä perheen pahoinvoinnille. Yksilölliset, perheeseen ja laajempaan yhteisöön liittyvät vuorovaikutuskuviot voivat olla yksittäisen lapsen kohdalla osana suojaavia tekijöitä. Yhteisö tarjoaa toiminnan mahdollisuuksia, löytyy välittäviä ihmisiä perheen ulkopuolelta, isovanhemmat voivat olla tukena. Ongelmanratkaisuprosessi haarukoi siis yksilöä laajempia tasoja.

Tekijöiden näkemys asiakassuhteesta rakentuu kumppanuudelle, jossa asiakas osallistuu täysin kaikkiin prosessin vaiheisiin. Ajatuksena on se, että ihmiset itse oppivat ratkomaan ongelmia, joita väistämättä elämässä tulee. He myös käyttävät asiakkaan käsitettä ainoastaan silloin, kun asiakkaan kanssa on tehty sopimus ja tietynlainen työskentely-suunnitelma. Muut palveluiden piirissä ”kulkevat” asiakkaat voivat olla ohjattuja tai palveluihin ”pakotettuja”, tahdonvastaisia asiakkaita (emt. 10–90). Lastensuojelussa tuleekin erittäin haasteelliseksi kysymys asiakkaan ja työntekijän

keskinäisestä kumppanuudesta samoin kuin aidosta mukana olevasta asiakkuudesta. Idealismia vai todellisuutta?

Tekijät pitävät mallia ennen muuta käytännön työprosessina, josta erottuu toisiinsa limittyneinäkin työskentelyn eri vaiheet alusta loppuun arvioinnin ollessa osa työprosessia ja erityisesti sen loppuvaiheessa. Erityisen tärkeää on se, miten prosessi aloitetaan ja kuinka vastahakoinenkin palveluun ”pakotettu” tai sinne vastentahtoisesti ohjattu asiakas saadaan mukaan. Motivoiva haastattelu yhdessä asiakkaiden toiveiden pohtimisen kanssa synnyttää tavoitteellisen työskentelysuhteen. Toiveet synnyttävät tavoitteita (ks. myös Särkelä 2001). Erilaiset interventiomethodit syntyvät suhteessa yhteisesti määritellyyn ongelmaan ja siihen rakennettuun toimintasuunnitelmaan.

Millaiset kysymykset sitten ”lastensuojellistuvat”, siis miksi jotkin ongelmat tulevat määritellyiksi lapseen kohdistuvaksi, lapsen kasvuun ja kehitykseen ja sen vaarantumiseen liittyväksi huoleksi. Osittain kysymyksessä on sattuma ja se liittyy paikalliseen palvelukulttuuriin. Jollain paikkakunnalla on sellainen palvelurakenne, ettei perheongelmiin erikoistuvia palveluita ole, jolloin lastensuojelu jää ainoaksi julkiseksi avuksi. Yhtä lailla sattuman värittämää on se, puuttuuko joku sukulainen, naapuri tai ammattilainen perheen elämään (Kivinen 1994).

Lastensuojelua näyttää siis luonnehtivan *puuttuminen*, joka värittää laillaan ongelmanratkaisuprosessia ja etenkin sen alkua. Poikkeuksia tästä valtavirrasta toki on. Vanhemmat tulevat itse hakemaan apua ja asettuvat kumppaneiksi ammattilaisten kanssa, hyväksyvät ulkopuolisen lapsen sijoituksen muualle. Tällöin lapsi on useimmiten murrosikäinen, joka on saattanut ajautua osaksi huumeita ja päihteitä käyttävään, rikolliseen alakulttuuriin. Lastensuojelussa ongelmanratkaisuprosessi voi siis alkaa ristiriitojen sävyttämänä jännitteisenä prosessina, joka koetaan ulkopuolisena puuttumisena perheen elämään. Puuttumista ei hyväksytä, vaan torjutaan. Tällöin tulee entistä tärkeämmäksi syntykö tällaisesta suhteesta yhteistä työskentelyä. Vasta silloin, kun yhteisesti hyväksytty työskentelysopimus on solmittu, voidaan puhua asiakkuudesta. Siihen asti asiakas on mahdollinen, potentiaali asiakas. Tällöin työskentelyssä korostuu kysymys motivaatiota. Mihin lastensuojelun työprosessissa mukana oleva vanhempi ja lapsi moti-

voituvat? Ristiriitojen sävyttämässä tilanteessa olisi siis löydettävä ”pienin yhteinen” nimittäjä, siis se, minkä varassa voidaan työskennellä yhdessä.

Chris Trotter tutki (2002) Australiassa Viktorian osavaltiossa lastensuojelutyöntekijöiden käyttämiä taitoja ja työn tuloksellisuutta. Tutkimuksessa haastateltiin työntekijöitä ja asiakkaita. Tuloksellisuutta mitattiin monilla mittareilla, esimerkkinä asiakkaan edistyminen ja lastensuojeluasiakkuuden päättyminen. Asiakkaat olivat juuri edellä mainittuun luokkaan kuuluvia asiakkaita, joiden asiakkuus oli alkanut pakon sanelemana. He olivat suomalaisessa käytännössä ns. tahdonvastaisia asiakkaita. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää sitä, olivatko lastensuojelun palvelut näissä tapauksissa tehokkaita ja tuloksellisia. Useinhan on väitetty, ettei palveluista ole apua asiakkaiden vastustuksen vuoksi. Tulokset osoittavat, että tietyt työntekijöiden asiakkaan käyttämät taidot olivat yhteydessä hyviin lopputuloksiin ja lastensuojeluasiakkuuden päättymiseen. Työntekijät kykenivät selkiyttämään asiakkaille oman kaksoisroolinsa, toimintansa sekä auttajan että kontrolloijan ja auktoriteetin roolissa. Lastensuojelutyöntekijällä on kuitenkin, myös Suomen oloissa legitimi valta ja sen antama auktoriteetti toimia silloinkin, kun vanhemmat tai huoltajat sitä vastustavat. Tämän kaksoisroolin selkiyttäminen oli yhteydessä hyviin lopputuloksiin. Samoin se, että työntekijät aloittivat ongelmien määrittelyn siitä, miten asiakkaat itse määrittelivät ongelmat.

Tämä avasi uudenlaisen, moniin suuntiin risteytyvän ongelmien kentän. Auttamisen kannalta osoittautui tehokkaaksi se, miten työntekijät vahvistivat asiakkaiden positiivista sosiaalistuvaa vanhemmuutta. Käytännössä se merkitsi esimerkiksi, omien kasvatustapojen, erityisesti kurittamisen merkityksen pohtimista, huumeiden käytön lopettamista ja omaa muuttumista. Tällöin työntekijän taitona oli auttaa asiakasta kohtaamaan (konfrontointi) konkreettisesti arjen tilanteissa omia vääriä kasvatustapoja. Tämä tapahtui kuitenkin yhteistyössä, lähten edellä mainittua kumppanuus ajattelua. Työntekijältä se vaati suhteiden rakentamiseen liittyviä taitoja, empatiaa, kykyä olla itsensä ja avata omiakin kokemuksia, huumoria ja optimismin ylläpitämistä. Samoja asioita, mitä Lea Lahtela kuvaa artikkelissaan.

Olisiko siis mallia kehiteltävä myös siihen suuntaan, että elämäntilanteen moninaiset ongelmatilanteet olisivat näkyvissä ja asiakkaiden oma määrittäminen näkyvissä. Myös Englannissa tehty tutkimus (Child Protection HMSO 1995) näyttää vahvistavan saman suunnan; työ on tehokasta, jos vanhemmat ovat siinä mukana. Silloin se edellyttää myös lastensuojelun työntekijältä mukanaoloa ja ajallista ”viipymistä” asiakkaiden kokemusmaailmassa, vaikka sieltä palattaisiin arjen todellisuuteen ongelmittain.

3 MALLIN TEOREETTISIA KYTKENTÖJÄ

Millaisiin teoreettisiin yhteyksiin ongelmanratkaisuprosessi asetuu. Brittiläinen Malcolm Payne on teoksessaan *Modern Social Work Theory* (1997) jäsentänyt kansainvälisessä käytössä liikkuvia sosiaalityön teorioita. Teoksessaan Payne lähtee liikkeelle siitä, että sosiaalityön käytännön teorioiden rakentuminen on aina poliittinen kysymys. Tällä perustalla hän kirjoittaa lainausmerkkeihin sosiaalityön ”teoriat” tarkoittaen, sitä, että todellisuudessa sosiaalityön teoriat rakentuvat käytännön työprosesseissa. Työntekijät, asiakkaat ja toimintaympäristöt rakentavat näitä teorioita. Yhtä lailla yhteiskunnalliset, koulutusta tuottavat ja määrittävät tahot osallistuvat siihen, mitkä teoriat ovat relevantteja ja mitkä eivät. Payne korostaakin sitä, kuinka sosiaalityön käytännön teoriat ovat myös poliittisten kamppailujen tulosta. Esimerkkinä voi olla vaikkapa keskustelu sosiaalityön ja terapian välisestä suhteesta.

Payne viittaa lyhyesti kahteen tieteenteoreettiseen ja filosofiseen näkökulmaan, positivistiseen ja postmoderniin (emt. 27–32). Positivismissa painotetaan tieteellisen, objektiivisesti havaitun, tutkimuksellisesti todennetun ja yleistettävän tiedon merkitystä. Tieteelliseen realismiin tukeutuva ns. realistinen arviointitutkimus on esimerkki positivistisesta tiedon tuottamisen tavasta. Tällöin kysytään käytäntöön liittyvässä tutkimuksessa, mikä käytännössä toimii ja missä kontekstissa (Pawson & Tilley 2000).

Ajassa pinnalla olevat postmodernit lähestymistavat tarjoavat toisenlaisen kuvan. Tällöin teoriat ovat ikään kuin symbolisia kie-

lollisiä ideoita ja sitä kautta todellisuuden representaatiota. Näin teoriat ovat ikään kuin rakennelmia, konstruktioita ja ne eivät ole irrallaan ”rakentajansa” uskomuksista. Kielellisillä käytännöillä, diskursseilla ja retoriikalla on keskeinen merkitys. Konstruktivismiin sosiaalinen suuntaus painottaa tietämisen sosiaalisia aspekteja ja kulttuurisen, historiallisen, poliittisen ja taloudellisten tekijöiden vaikutusta. Erilaiset diskurssianalyttiset lähestymistavat käytäntöjen (Juhila & Suoninen 2000) tutkimukseen ovat esimerkkejä tästä.

Myös näkemykset asiantuntijuudesta määrittyvät näiden näkökulmien kautta eri tavalla. Asiantuntija ekspertti nojaa tietämissä tieteelliseen ja tutkittuun tietoon. Tätä tietoa sovelletaan käytäntöön ja arvioidaan sen käyttöä. Tällainen modernin maailman asiantuntijavaltaan (Raitakari 2002, 44–58) kuuluu tietynlainen oikeassa olemisen olemus ja siihen liittyvä valta määritellä hyvä elämä. Usein hyvään elämään kuuluu tällöin suunnitelmallisuus, perhekeskeisyys, palkkatyöläisyys, raittius, kuluttajana olo, auktoriteettien kunnioittaminen ja jakamaton kulttuuri. Tästä on seurauksia myös sille, miten ongelmanratkaisu ymmärretään. Ongelmanratkaisussa asiantuntija soveltaa, mieluiten tutkittua ja testattua tietoa käytäntöön ja ”ujuttaa tai ikään kuin myy” asiakkaalle soveliaan ongelmanratkaisun, jota voidaan toteuttaa käytännössä. Millaisen painotuksen normaalin elämän mallit saavat suhteessa alussa mainittuihin uusien lastensuojeluasiakkaiden kokemuksiin? Mikä normaalissa elämässä aidosti kannattelee lapsen kasvua ja kehitystä ja mikä pelkää keskiluokkaan kuuluvaa elämäntapaa. Antaako yhteisö tai yhteiskunta mahdollisuuksia normaaliin elämään?

Postmodernin maailman asiantuntijuus rakentuu lähtökohtaisesti moninaisuuden tunnustamiselle. Asiantuntijuus ei siten perustu oikeaan tietoon, vaan keskinäisen luottamukseen ja karismaan. Asiakas ja hänen elämänpiiriinsä kuuluvat tahot tuottavat myös tietoa tähän yhteiseen prosessiin. Niin asiakas kuin työntekijäkin elävät keskellä epävarmuutta, asiakas toki voi tukeutua työntekijään, mutta ratkaisut neuvotellaan ja haetaan yhteisesti. Ongelmanratkaisu tässä yhteydessä näyttäytyy jatkuvien erilaisten neuvottelujen ja uusien ratkaisujen etsimisen prosessilta. Normaalisuutta ylläpitävät ja rakentavat elämisen mallit ikään kuin määri-

tellään uudelleen tilannekohtaisesti. Tämä näkemys korostaa ehkä enemmän prosessin etenemistä ja osapuolten roolia eikä niinkään normaaliuden kategorioita. Kiinnostavaksi nouseekin kysymys mihin lapsen kasvun ja kehityksen ehtoihin postmodernit näkemykset nojautuvat.

Payne jäsentää edelleen sosiaalityön teorit kolmeen kategoriaan: malleihin, perspektiiveihin ja selittäviin teorioihin. (Payne 1997, 35) Mallit kuvaavat sitä, mitä tapahtuu käytännössä yleisellä tasolla eri tilanteissa tietyllä järjestyneellä tavalla. Niissä on tietynlaisia ilmaistuja periaatteita, joiden varassa käytäntö saa omanlaisensa pysyvän hahmon vaikkapa kriisiteorian perusteella. Perspektiivit kuvaavat laajoja näkökulmia inhimilliseen maailmaan. Ne ilmentävät usein erilaisia maailmankuvia, joiden merkitys on siinä, että ne auttavat osallistujia jäsentämään ajatuksiaan suhteessa omaan toimintaansa ”maailmallisissa suhteissa”. Humanistiset ja eksistentiaalistiset teorit kuulunevat tähän ryhmään. Selittävät teorit määrittävät sitä, miksi teosta seuraa jokin tietty asia – siis tietynlainen kausaaliketju, esimerkkinä vaikka behavioristis-kognitiiviset teorit.

Teorioita on luokiteltu myös eri tasoille tai ryhmiin. Materialistiset laajemmat sosiaaliteorit koskettavat usein yhteiskunnan taloudellista ja poliittista rakennetta ja sosiaalisten instituutioiden, erityisesti hyvinvointivaltion ja sosiaalityön paikkaa tässä kontekstissa. Strategisissa käytännön teorioissa kehitellään sosiaalityön interventiometodeja, joissa sosiaalityöntekijän toimintaa ohjeistetaan. Erityiset ideologiat tai erityiskäytäntö viittaa siihen, miten työntekijä käyttää kaikkea kokemustaan ja tietoaan käytännössä.

Ongelmanratkaisuprosessi näyttää tässä valossa strategiselta käytännön teorialta, jossa tosin käytetään monia käytännön interventioita. Toisaalta ajattelen myös niin, että ongelmanratkaisu voi olla myös joustava erilaisista teoreettisista viitekehyksistä haaroikoivaa ”tietoa”, jota luovasti käytetään eri tilanteiden ymmärtämiseksi. Toiminta puolestaan voi rakentua tälle ymmärrykselle. Näin ongelmaratkaisu painottuu eri tavoin silloin, kun ymmärretään lastensuojelussa esiintyviä ongelmia kiintymyssuhteiden vaurioina verrattuna siihen, että ne ymmärretään parisuhteen vuo-

rovaikutusongelmien heijastumina ja valtakysymyksen läpikäymisenä.

Teorian ja käytännön suhteita jäsenettäessä on usein viitattu teorian ja käytännön eri maailmoihin. Usein puhutaan kuilusta näiden maailmojen välillä. Tällaiset näkemykset heijastavat tietynlaista ymmärrystä teoriasta, siis ulkokohtaista teknistä ymmärrystä. Tällöin teoria ikään otetaan ”työkalupakista” ja korjataan käytännössä ”teorian mentävä aukko.” Teoria voi myös ikään kuin tihkua käytäntöön ja ”kastella” sitä. (Payne 1997, 46) Kaikissa näissä näkemyksissä teoria tulee oikeastaan ulkopuolelta ja koskettaa käytännön toimijaa. Näitä näkemyksiä on pitkään haastettu.

Haastajat ajattelevat kokonaan toisin. Heidän mukaansa ei ole mitään ”teoriatonta” käytäntöä, vaan eri lähteistä kumpuavaa teoreettistakin tietoa. Ammattien tietoperustaa ja koulutusta pitkään tutkinut Schön (1983) viittaa paradigmaattiseen ammattilaisten koulutuksessa. Teknis-rationaali paradigma ei enää riitä ammattilaisten koulutuksessa, vaan siihen tarvitaan toisenlaista lähestymistapaa. Ammatillisilta vaaditaan toimintaa, jota hän myös pohtii toiminnan kuluessa (reflection-in action). Tätä suhdetta kutsutaan reflektiiviseksi suhteeksi käytäntöön. Tällöin suhdetta voi kuvata koetuksi, pohdituksi, analysoiduksi ja kriittiseksi, etenkin silloin kuin puhutaan kriittisestä reflektiivisyydestä.

Catherine P. Papell (1996, 12) kiteyttää reflektiivisyyden merkityksen sosiaalityön koulutuksessa. Hänen mukaansa se on merkinnyt sen tunnustamista, että sosiaalityössä on tarve omanlaisensa käytännöstä kumpuavaan epistemologiaan; samoin lineaarisen ja suoraviivaisen ajattelun hylkäämistä ammatillisen ongelmanratkaisun mallina. Edelleen sen ymmärtämistä, että jokainen ammatillinen kohtaaminen on ainutlaatuinen. Monenlaisen tietämisen tavat, taide, intuitio, luovuus ja käytännön viisaus ovat olennaisia tietämisen tapoja ammatillisen toiminnan kannalta. Reflektiivinen asenne sisältää myös tutkivan suhteen käytännön työhön. Juuri tässä kohdin on hyvä palata mallinnuksen ja ongelmanratkaisuprosessin merkitykseen. Työntekijät ovat mallintaessaan työtään toimineet reflektiivisen ammatillisena lailla. Tosin he ovat toimineet toisen reflektiivisen orientaation ”reflektion –on action” perustalta ajatellessaan ja pohtiessaan omaa työtään jälki-

käte. Ensin työ saa näkyvän hahmon tietokoneelle. Sitten se syvenee erilaisten prosessien jäsentämiseen, kriittisten tapahtumien hahmottamiseen. Lähes käsin kosketeltava oli se kiinnostus, jota työntekijät tunsivat niin omaa kuin toistenkin työtä kohtaan. Oikeastaan seuraava askel onkin ollut kirjoittaa ja pohtia omaa työtä. Tietynlainen analysoiva tutkimuksellinen ote on myös sävyttänyt työtä. Ennen muuta oma työ ja siihen liittynyt hiljainen tieto on tullut näkyväksi. Tietävistä työntekijöistä on tullut kirjoittavia työntekijöitä (Mutka 1998).

4 POHDINTA

Sosiaalityössä tarvitaan monenlaista tietoa niin tutkimuksen kuin käytännön työstä kumpuavaa tietoa. Työntekijät hyödyntävät tätä tietoa laillaan omasta elämäntilanteesta ja maailmankuvasta riippuen. Toimintaympäristöt haastavat myös tietämistä ja toimintaa. Ammatillinen kasvu ja kehitys on oikeastaan jatkuva prosessi. Oleellista on se, että työntekijöillä on mahdollisuus kiinnostua omasta työstään ja että heidän subjektiivista kokemustaan kunnioitetaan. Työ itsessään voi näyttäytyä työntekijöiden kokemuksissa hyvinkin ristiriitaisena. Niiden tutkiminen voi olla seuraava haastava askel.

Kuitenkin työntekijän ehkä keskeisin tehtävä on auttaa erilaisissa ongelmallisissa elämäntilanteissa. Siinä tarvitaan jotain systemaattista mallia työstä, jonka ääreen voi pysähtyä ja arvioida omaa työtään. Itse prosessia voi lähestyä vaikka kuinka postmodernisti ja luovasti. Ajattelen, että mallia voi myös kehittää. Miten olisi asiakkaiden ongelmien eri tasojen yksilöllisten, perheen sisäisten ja yhteisöllisten aspektien sisällyttäminen tilanne arvioihin. Edelleen voisiko työssä tarvittavia tai sen sisältä kumpuavia taitoja kirjoittaa malliin. Ongelmanratkaisuprosessissa tarvitaan myös taitoja kuten Compton ja Galaway toteavat. Suomalaisessa sosiaalityön koulutuksessa taitoihin ei ainakaan kaikissa yliopistoissa ole annettu riittävästi tilaa. Tutkimus on toki yliopistollisen koulutuksen kulmakivi. Sitä kautta tieto uudistuu, mutta tiedon täytyy myös kulkeutua käytäntöihin ja muuttua työssä joksikin,

joka auttaa pulmatilanteessa elävää perhettä. Taidot koskettavat monia elämänalueita, monipuolisia tilannearvioita, suhteiden rakentamisen taitoja, kykyä olla tukeva, empaattinen ja jämäkkä keskellä kaoottista tilannetta ja tuoda toivo ja uskoa ongelmien ratkeamiseen. Olisiko aika pohtia, perehtyä ja tutkia näitäkin taitoja?

LAPSIKO KESKIÖSSÄ HUOSTAANOTON JA SIIJAISHUOLLON VALMISTELUSSA?

- Sosiaalityöntekijä oman työnsä tutkijana ja mallintajana

Kati Aikio-Mustonen

- 1 Johdanto
- 2 Mallinnuksen idea ja väärinymmärryksen uhka
- 3 Sosiaalityöntekijä oman työnsä tutkijana
- 4 Ideologiat huostaanoton ja sijaishuollon mallinnuksessa
- 5 Laatu lastensuojeluun työprosessin mallinnuksella?

1 JOHDANTO

Toukokuussa 2003 sain mahdollisuuden alkaa katsoa omaa perus-sosiaalityöntekijän työtäni Sodankylän sosiaali- ja terveystoimistossa uudesta, sosiaalityön mallintamisen, näkökulmasta. Toimin Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikön yhtenä seutukoordinaattorina yhdessä posiolaisen ja pelkosenniemeläisen kollegani kanssa. Tarkoituksena oli mallintaa sosiaalityö huostaanoton ja sijaishuollon prosessissa. Tehtävä oli mielekäs monestakin syystä. Itselle se merkitsi mahdollisuutta oman työn kehittämiseen ja perusteelliseen uudelleen arviointiin.

Olin työskennellyt valmistumiseni jälkeen reilut 10 vuotta sosiaalityöntekijänä ja käytännön kokemuksen turvin uskalsin tarttua mallinnuksen haasteeseen. Kyseessä on käytännön sosiaalityöntekijän pohdiskelu, joka liittyy oman työn sisältöön. Varsinainen mallinnus tehtiin toukokuussa 2003. Artikkelin kirjoittamiseen ja taustateorioihin perehtymiseen käytettiin aikaa kolme viikkoa (2 viikkoa helmikuussa 2004 ja viikko kesäkuussa 2004).

Mallinnuksen kaaviot ovat tämän julkaisun liitteenä. Kaavioita syventäviin ja täydentäviin "kysymyslistoihin" voi tutustua mallin internet-versiossa; (<http://www.sosiaalikallega.fi/tyoskentelymallit>). Kysymyslistat kuvaavat niitä olennaisia kysymyksiä, joita sosiaalityöntekijä pohtii kussakin huostaanoton ja sijaishuollon työprosessin vaiheessa.

Tämän artikkelin tavoitteet ovat monitasoiset. Yhtenä tavoitteena on kirjoittaa auki mallinnuksen käsitettä ja reflektoida kriittisesti sen hyötyjä ja haittoja sosiaalityössä (toinen luku). Mallinnus edellyttää sosiaalityöntekijältä tutkivaa työtettä ja olennaista siinä on työn kehittäminen (kolmas luku).

Toisaalta artikkelin tavoitteena on 1. kuvata huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluprosessin keskeisimpiä piirteitä ja 2. analysoida, minkälaisia ideoita tai ideologioita huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluprosessin työkäytännöissä on sisään kirjoitettuna lapsen ja perheen välisistä suhteista (neljäs luku). Tarkoituksena on pohtia sitä, nähdäänkö lapsi osana perhekokonaisuutta vai yksilöllisenä toimijana ja tasavertaisena yhteistyökumppanina ja jos nähdään, miten eri tilanteet määrittävät lapsen paikan. Ennakko-oletuksena mallinnusta aloittaessani oli se, että työn keskiössä on aina lapsi. Lapsen ääni kuuluu lastensuojelun puheessa ja näkyy lastensuojelun työkäytännöissä prosessin joka vaiheessa: avohuollon tukitoimia suunniteltaessa, huostaanoton kriteereitä pohdittaessa tai sijaishuollon suunnittelussa. Mallinnus tarjosi ”suurenuslasin”, jolla tarkastella reflektiivisesti sitä, mitä työn keskiössä oikeastaan on: lapsi, perhe, vanhemmuus vai vanhempien ja työntekijän välinen suhde. Huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluprosessin ideologiat kirjoitetaan auki analysoimalla sekä kaavioita että kysymyslistoja, jotka liittyvät lastensuojelutyön ydinvaiheisiin. Viidennessä luvussa tarkastelen sitä, voidaanko työprosessin mallinnuksella vaikuttaa lastensuojelutyön laatuun.

Olen toiminut sosiaalityöntekijänä Sodankylän kunnan sosiaali- ja terveystoimistossa. Lastensuojelutyö Sodankylän kokoisella paikkakunnalla (9400 asukasta) on sosiaalityöntekijälle palkitsevaa, koska lapsia ja perheitä koskevat huolenaiheet tulevat hyvin esille ja niihin pystytään vaikuttamaan kohtalaisen hyvin. Kaukana kasvukeskuksista sosiaalityötä tehdään ilman erityispalveluiden tiivistä tukea. Sosiaalityöntekijän on hallittava sosiaalityön koko kirjo, joka parhaimmillaan voi merkitä sitä, että asiakas saa kokonaisvaltaista palvelua yhdestä organisaatiosta. Kokemukseni mukaan Sodankylän kokoisella paikkakunnalla sosiaalityöhön voi liittyä tavanomaista enemmän myös sellaisia arvoja kuin lähimmäisen rakkaus ja toisesta huolehtiminen. Toisaalta toimiminen pienellä paikkakunnalla voi olla sosiaalityöntekijälle itsel-

leen rasite: hän voi kokea olevansa sosiaalityöntekijä vapaa-aikanaanakin, sillä asiakkaisiin törmääminen muistuttaa jatkuvasti työstä.

Lastensuojelutyötä Sodankylässä tekevät sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijät (kaksi), sosiaalityöntekijä-lastenvalvoja ja osastosihteeri. Merkittävän ja välttämättömän lisän lastensuojelutyöhön tuovat perheneuvola (sosiaalityöntekijä, kaksi psykologia, puheterapeutti) sekä mielenterveystoimisto (sosiaalityöntekijä, sairaanhoitaja, psykologi). Lastensuojelutyötä tehdään pari- ja tiimityönä. Työpareina ovat usein sosiaalityöntekijä ja terapeutti. Kolmen viikon välein pidetään lastensuojelupalaveri, jossa suunnitellaan ja pohditaan sekä yksittäisten lasten ja perheiden asioita että myös suurempia lastensuojelutyön linjanvetoja.

Lastensuojelupalaverissa vaihdetaan tietoja asiakasperheestä ja ongelmaa pyritään lähestymään mahdollisimman monesta eri näkökulmasta reflektiivisesti toisia työntekijöitä oikeasti kuunnellen. Se työntekijä, jolla on ajankohtainen huoli lapsesta tai perheestä, kertoo ensimmäisenä oman näkemyksensä ja toiset kuuntelevat häntä keskeyttämättä. Palaverissa kartoitetaan myös perheen voimavarat ja tukiverkostot, jotka ovat osaltaan pohjana ongelmanmäärittelylle. Seuraavaksi sovitaan toimintastrategiasta eli siitä, kuka tekee, mitä tekee, milloin tekee ja kenen kanssa. Lastensuojelupalaverin keskeinen tehtävä on arvioida sekä prosessin eri vaiheiden että kokonaisuuden etenemistä yksittäisen lapsen ja perheen kannalta.

2 MALLINNUKSEN IDEA JA VÄÄRINYMMÄRRYKSEN UHKA

Mallinnuksen tavoitteena on ollut etsiä sellaisia sosiaalityön työprosesseja, jotka perustuvat palvelun käyttäjän ja työntekijän tasavertaiseen kohtaamiseen ja osallisuuden korostamiseen. Toimivia työskentelymalleja piirretään ”rautalankamalleiksi”, valitaan arviointikriteerit ja testataan käytännössä. (Niskala & Vesterinen 2003, 24.) Mallinnuksen tavoitteena on ollut tehdä näkyväksi sosiaalityöntekijän tekemää työtä ja samalla kehittää sitä. Mallin-

nusta voidaan hyödyntää niissä yhteyksissä, joissa on tärkeää osoittaa työn vaativuus. Siitä voi olla hyötyä palkkaneuvotteluissa, työn esittelemisessä päättäjille tai yhteistyökumppaneille tai uuden työntekijän perehdyttämisessä. Sosiaalityöntekijä voi myös itsenäisesti yrittää hakea vastausta konsultaation luonteisesti mallinnusprosessin tuotoksesta.

Mallinnuksen lopputulos on tarjonnut sosiaalityöntekijälle itselleenkin monia ihmetyksen aiheita. Mallin avulla näkee konkreettisesti sen, missä kaikissa rooleissa sosiaalityöntekijän tulisi toimia: psykososiaalisen tuen antajana, palveluohjaajana, yhteistyökoordinaattorina, asiakkaan asianajajana, byrokratiatyöntekijänä ja tulevaisuuden ennustajana. Olennaista sosiaalityön käytännössä pitäisi olla toimiminen yhteistyössä asiakkaan kanssa ja rinnalla hänen omia voimavarojaan tukien. Psykososiaalinen työote on kaiken lähtökohtana: ihminen tarvitsee henkistä tukea ja ihmisläheistä kannustamista vaikuttaakseen itsensä ja ympäristön väliseen vuorovaikutussysteemiin.

Olenainen idea mallinnusprosessissa on ollut koota ja tiivistää tietoa graafisesti havainnolliseen muotoon laatikoiden, nuolien ym. symbolien avulla. Mallinnus on edennyt siten, että yksittäisiä lastensuojelun työprosesseja on pilkottu pienempiin osiin, etsitty niiden yhtenäisiä ja erottelevia piirteitä, jotka on sitten yhdistetty suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Perusaineistona ovat olleet ajankohtaiset vuosien 2002 ja 2003 lastensuojeluasiakkuudet. Avohuollon tukitoimissa näitä lapsia (ja heidän perheitään) on ollut noin 60 ja huostaanotettuja ja sijoitettuja lapsia on ollut noin kymmenen. Luonnollisesti aineiston käsittelyyn ja olennaisten kysymysten kuvaamiseen kussakin työvaiheessa vaikuttavat sosiaalityöntekijän kokemukset ja havainnot koko työuran ajalta. Malli rakentuu ja suodattuu sosiaalityöntekijän ja koko lastensuojelun tiimin kokemusten kautta. Kyseessä ei ole yhden sosiaalityöntekijän malli, vaan koko lastensuojelutiimin yhteinen käsitys siitä, miten lastensuojelutyötä tehdään juuri Sodankylässä.

Mallinnuksen avulla hahmottuu sosiaalityöntekijän työskentelypolku, jonka rinnalla kulkee lapsen ja vanhemman oma polku. Lastensuojelun asiakaspolkuja on onnistuneesti kuvattu Lasso-projektissa (ks. Rousu & Holma 1999). Mallinnus ei ole kuitenkaan pelkästään työn auki kirjoittamista, koska sen lopputulokses-

ta voidaan hyötyä sosiaalityön käytännössä. Mallinnusprosessin lopputuotos sisältää monenlaisia apuvälineitä sosiaalityöntekijälle: hyödyllisiä linkkejä, lomakemalleja ja kirjallisuusluettelon (ks. kaavio 1.5.)

Graafisen tiedon lisäksi lastensuojelun työkäytäntöä on kuvattu erilaisten kysymyslistojen avulla. Kysymyslistat eivät voi olla mitenkään kattavia, mutta ne kertovat jotakin olennaista ajan-kohtaisesta, meneillään olevasta työn vaiheesta. Monet huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluprosessiin sisältyvät ”aliprosessit” näyttivät noudattavan seuraavaa kaavaa: huoli lapsesta, tiedon keruu, voimavarojen selvittäminen ja ongelman määrittely, toimintastrategian laatiminen ja toteutus sekä jatkuva kaikkien työvaiheiden sisällä kulkeva arviointi. Sosiaalityön käytäntö näyttää noudattavan klassisen ongelmanratkaisuprosessin ideaa ja jatkavan klassisen tapauskohtaisen sosiaalityön ("case work") perinnettä (ks. Rostila 2001, 8). Vaikka puhutaan yksilökohtaisesta sosiaalityöstä ja lähtökohta asiakastyössä on yksilö, ratkaisujen etsimisessä ei kuitenkaan pysähdytä yksilöön. Työssä ovat läsnä kaikki inhimillisen elämän merkitykselliset tasot: yksilö, ryhmä, perhe ja yhteisö. (mt. 36.)

Tarkoituksena on ollut havainnollistaa sitä, minkälaisia kysymyksiä sosiaalityöntekijä pohtii missäkin työvaiheessa. Kysymykset liikkuvat sekä yksilötasolla että niiden järjestelmien tasolla, joihin ihminen kuuluu. Tällaisia järjestelmiä lapsille ovat etenkin perhe, sukulaiset, naapurit, ystävät ja muut sosiaaliset verkostot. Ratkaisuja ongelmiin mietitään aina yhdessä vanhemman ja lapsen kanssa.

Olellainen osa sosiaalityön sisältöä keskittyy arvioinnin ympärille. Arviointi kulkee kaikissa sosiaalityön vaiheissa. Tavoitteena huolen heräämisen jälkeen on tehdä arvio, sosiaalinen diagnoosi, tilanteesta. Sen jälkeen sosiaalityöntekijä arvioi kokonaisprosessin etenemistä, lapsen edun toteutumista ja yksittäisten tukitoimien tarvetta. Arvioinnin tarkoituksena on ymmärtää ongelmaa, asiakasta ja tilannetta niin, että voidaan rakentaa suunnitelma tämän ongelman ratkaisemiseksi tai lievittämiseksi. Se on tiedon keräämistä, analysoimista ja synteessin tekemistä siitä. (Compton & Galaway 1998, 73-74) Sosiaalityöntekijä arvioi tilannetta asiakkaalta (lapselta, vanhemmilta) saadun tiedon perus-

teella, mutta huomioi arvioinnissa myös teoreettista tietoa, muuta asiakastietoa ja ajankohtaista tutkimustietoa.

Mallinnus toi selkeästi esille sosiaalityön käytännön prosessinomaisuuden. Sosiaalityö prosessina tarkoittaa sarjaa asiakkaan ja työntekijän välillä tapahtuvia vuorovaikutustilanteita, joissa yhdistyvät ajattelu, tekeminen ja tunnekokemukset. Beulah R. Compton & Burt Galaway (1998, 56-57) määrittelevät ongelmanratkaisuprosessin vaiheiksi 1) kontaktivaiheen, 2) sopimusvaiheen ja 3) toimintavaiheen. Sosiaalityön näkeminen ongelmanratkaisuprosessina johtaa helposti väärinkäsityksiin. Ajatellaan helposti, että kyseessä on ongelmalähtöinen ajattelutapa. Ongelmanratkaisunäkökulma ei kuitenkaan ole perinteisessä mielessä ongelmalähtöinen, vaan siinä päinvastoin korostetaan asiakkaan vahvuuksien kanssa työskentelyä. Työntekijä ei hoida asiakkaan sairautta tai tarjoa hoitoa asiakkaan ongelmiin, vaan auttaa asiakasta vahvistamaan hänen omia kykyjään selviytyä elämästä. Inhimillinen elämä nähdään jatkuvana ongelmanratkaisuprosessina; ongelmat ovat osa inhimillistä elämää. (Mt. 44-45)

Sosiaalityön mallintamisella eri vaiheisiin on yhtymäkohtia myös Ilmari Rostilan (2001, 11-12) tavoitteelliseen sosiaalityöhön eli tavoitteelliseen ongelmanratkaisutyöhön. Lähtökohtana työssä ovat tiedot, taidot, arvot ja eettiset periaatteet. Ongelmanratkaisuprosessi jaetaan eri vaiheisiin: 1) arviointiin ja suunnitteluun (tilanteen selvittäminen ja tavoitteista ja keinoista sopiminen), 2) suunnitelman toteutukseen ja interventioon sekä 3) evaluaatioon ja työskentelyn päättämiseen. Prosessimalli on konkreettinen työväline, jonka tavoitteena on asiakkaassa olevien resurssien aktivoiminen. Ongelmanratkaisumallia perustellaan asiakaslähtöisyydellä; puhutaan nimenomaan asiakkaan kanssa tehtävästä yhteistyöstä. Olennainen kysymys on, miten asiakkaan asiantuntijuus saadaan näkyväksi ja otetuksi käyttöön niin, että hänen toimintavoimansa kasvaa ("empowerment"). Auttamisen prosessimalli korostaa sosiaalityöntekijän roolia asiakkaan äänen saamisessa esille ja kokonaisvaltaisen tilannearvion tekemisessä. (Mt. 15). Käsillä olevassa sosiaalityön prosessin mallinnuksessa keskitytään sen pohtimiseen, saadaanko lapsen ääni huostaanotto- ja sijaishuolto-prosessissa kuuluviin.

Mallinnuksen lopputuloksesta on vaikea erottaa sosiaalityön käytäntöä ennen ja jälkeen mallinnusta. Prosessi saa työntekijän tekemään asioita eri tavalla; työkäytännöt alkavat muuttua. Samalla tavalla voidaan ajatella, että yhtä tärkeää kuin mallinnuksen lopputulos, on mallinnusprosessin tekeminen. Vaikka tavoitteena on ollut kuvata paikallinen työskentelytapa, sosiaalityön yleiset kehukset vaikuttivat siihen, että lopputuloksessa on paljon myös yleistä mallia. Tarkoitin yleisillä kehyksillä etenkin niitä lainsäädännön määrittelemiä reunaehtoja, jotka toteutuvat samanlaisina koko maassa. Lain soveltamiskäytäntö sen sijaan voi olla erilainen eri kunnissa. Kunnalla voi olla oma mallinsa toteuttaa lastensuojelutyötä.

Mallinnus toteutettiin QPR ProcessGuide -ohjelman avulla. Näen ohjelman nimenomaan apuvälineenä, jonka käyttöä en tässä yhteydessä pyri tarkasti kuvailemaan. QPR ProcessGuide -ohjelman avulla huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluvaihe kirjoitettiin auki etsimällä prosessista ”kriittisiä pisteitä”, ”ydinprosesseja”, joiden kautta lastensuojelutyö etenee kohti tavoitetaan. Lastensuojelutyön yleinen tavoite liittyy lapsen edun käsitteeseen, jonka juridista, teoreettista ja käytännöllistä sisältöä (ja ongelmallisuutta) on pohdittu monissa eri yhteyksissä etenkin 1990-luvulla (esimerkiksi Virta 1994, 67-75; Rantalaiho 1993, 103-118; Mikkola & Helminen 1994, 20).

Mallinnuksen heikkoutena voidaan nähdä riski soveltaa sitä kaavamaisesti erilaisiin tilanteisiin. Haluan korostaa sitä, että jokainen lapsi ja perhe on kuitenkin erilainen ja asettaa omat oikeat kysymyksensä sosiaalityöntekijän pohdittavaksi. Sosiaalityön prosessimalli ei anna oikeita vastauksia tai ohjeita, joita noudattamalla lapsen etu toteutuu. Mallinnus ei ole tekniikka, jota voitaisiin kaavamaisesti noudattaa. Eri työvaiheiden erottaminen toisistaan voi jossakin tilanteessa kuitenkin auttaa sosiaalityöntekijää ja asiakasta tiedostamaan, missä prosessin vaiheessa ollaan menossa, onko työ jumiutunut johonkin tilanteeseen tai vaatiiko lapsen suojeleminen jonkin uuden prosessin käynnistämistä. Sosiaalityössä ongelmanratkaisuprosessi ei etene lineaarisesti (vaiheet seuraavat toisiaan) vaan spiraalin muotoisena prosessina, jossa toiminta ei aina ole seurausta arvioinnin toteuttamisesta ja arvi-

ointi alkaa usein ennen kuin tiedon keruu on valmista. (Compton & Galaway 1998, 50).

Sosiaalityön ongelmanratkaisu etenee loogisesti vain teoriasa, jonka käytännön sosiaalityöntekijät ovat aina tienneet. Yksi esimerkki sosiaalityön auki kirjoittamisesta on mallinnuksessa esitetty avohuollon tukitoimien arviointi. Sosiaalityön merkitys arviointiprosessissa on nostettu esille aukikirjoittamalla, mitä kysymyksiä sosiaalityöntekijä miettii pohtiessaan sitä, ovatko avohuollon tukitoimet mahdollisia, tarkoituksenmukaisia ja riittäviä. Avohuollon tukitoimien arviointi on yksi kriteeri huostaanottoa ja sijaishuoltoa harkittaessa. Mahdollisuus, tarkoituksenmukaisuus ja riittävyys on purettu konkreettisiksi kysymyksiksi. Luonnollisesti kysymykset ovat suuntaa-antavia, mutta tärkeintä on tiedostaa se, että päätöksiä ja vastineita eri oikeusasteisiin kirjoittaessaan, sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan asiaa ja ilmaisemaan sen selkeinä havaintoina. Oleellista on, että arviointi perustuu havaintoihin eikä jää pelkäksi fraasiksi.

Käytännön sosiaalityöntekijälle työn monivivahteisuuden kuvaaminen graafisesti on ollut haaste. Vaikeista, sekasortoisista asiakastapauksista on täytynyt löytää "punainen lanka", vaikka lankakerä olisi ollut vielä aivan solmussa. Erityisen haastavaa oli esimerkiksi piirtää laatikko, joka kuvasi avohuollon tukitoimista ja lastensuojelun asiakkuudesta päättämistä (ks. kaavio 1.1.) Omassa työkäytännössä asian tiedostaminen merkitsi huomion kiinnittämistä siihen, että asiakas tietää, milloin asiakkuus alkaa, mitä se merkitsee ja milloin se päättyy. Tämä on esimerkki siitä, miten reflektiivinen oman työn tutkiminen voi vaikuttaa sosiaalityön käytäntöön. Mallinnus on hyvä työväline tiedon tiivistämisessä ja esittämisessä havainnollisessa muodossa, mutta sosiaalityöntekijä tiedostaa, että se jättää monia olennaisia sosiaalityön vuorovaikutuksen sisällön elementtejä huomioimatta. Mallinnus ei kerro hyvän työntekijä-asiakassuhteen luomisesta, asiakkaan ja työntekijän tunnereaktioista, non-verbaalisesta viestinnästä tai hyvän keskusteluilmapiirin luomisesta.

3 SOSIAALITYÖNTEKIJÄ OMAN TYÖNSÄ TUTKIJANA

Omaa työtään voi kehittää monella eri tavalla. Yksi tapa voi olla sen auki kirjoittaminen ja jäsentäminen mallinnuksen avulla. Sosiaalityön mallinnus onnistuu vain sen tekijältä ja samalla se voi tarkoittaa työn muutosprosessin käynnistämistä ja oman työn tutkimista. Pidän tärkeänä sitä, että mikäli sosiaalityön ammattikäytäntöjä halutaan viedä eteenpäin, kehittämistyötä tekevät sosiaalityöntekijät itse. Työn kritisointi ulkoapäin ei muuta käytäntöjä, vaikka ongelmakohdat tulisivatkin paremmin esille. Käytäntöjen muuttuminen on pitkälinen prosessi, jossa keskeisimpänä näkisin työntekijän valmiuden ja halun muuttaa asioita sekä koko organisaation muutoshalukkuuden. Sen, että työn kehittämisen lähtökohta on käytännössä, työn sisällä, ei tarvitse merkitä sosiaalityön teorian unohtamista. Näen teorian ja käytännön sidoksissa toisiinsa, tukemassa toisiaan. Teoria lastensuojelutyössä merkitsee myös perehtymistä lastensuojelun ajankohtaiseen tutkimukseen. Lastensuojelun sosiaalityöntekijät tarvitsevat kipeästi alueita, joilla kehittää ja päivittää ammattitaitoaan ja osaamistaan. Olennainen asia kehittämistyössä on oman työn tutkimus.

Nyt kun huostaanoton ja sijaishuollon työprosessin ”avaamisesta” on vuosi aikaa, ajattelen sen selkeyttäneen omaa työtäni ja lisänneen suunnitelmallisuutta, mikä onkin yksi mallinnuksen tavoitteista (vrt. Niskala 2003, 46). Hyvän sosiaalityön ajatellaan perustuvan selkeälle suunnittelulle, määritellyille tavoitteille ja kokonaisvaltaiselle asiakkaan elämäntilanteen selvittämiseen. Sosiaalityön systemaattisuus tarkoittaa ensinnäkin sitä, että toimitaan selvässä ja tunnistettavassa prosessissa ja toiseksi sitä, että tiedetään, mitä on tapahtumassa ja miksi. (Rostila 2001, 35.)

Mallinnus näyttää väistämättä johtavan oman työn kehittämiseen ja tutkimiseen. ”Rautalankamallin” avulla kriittinen sosiaalityöntekijä näkee oman työnsä heikot kohdat ja kehittämisen paikat. Asiakkaiden ongelmat ovat modernissa yhteiskunnassa monimutkaistuneet ja niillä on monenlaisia taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia kytkeitä. Tämä edellyttää sosiaalityöntekijältä jatkuvaa valmiutta kehittää työtä, tutkia ja oppia siitä. Puhutaan

reflektiivisyydestä. Ammatillinen reflektiivisyys ei kuvaa pelkkää ajatustyötä sen eri muodoissa, vaan siihen liittyvät olennaisesti myös toimintaan perustuva kokemus, kokemuksesta oppiminen ja toisin toimimisen mahdollisuuden oppiminen (Karvinen 1993, 28). Työntekijä voi etsiä lastensuojeluongelmaan valmista vastausta lakipykälästä. Toisaalta työntekijä voi nähdä lain hyvin erilaiset soveltamismahdollisuudet ja suhtautua ongelmaan avoimesti.

Lähtökohtani on se, että lastensuojelulaki on puitelaki, joka jättää sen soveltajalle paljon harkinnan varaa. Lain soveltamiseen vaikuttavat työkuulttuurissa vallitsevat arvot ja käsitykset perheen ja vanhempien merkityksestä lapselle. Lapsen suojelunäkökulman korostaminen voi ääritilanteessa merkitä sitä, että sovellettava lain pykälä täytyy ”keksiä”. Sosiaalityöntekijä voi vaikeaa lastensuojelutilannetta pohtiessaan joutua aivan uudenlaisiin tilanteisiin, joihin ei ole valmiita ratkaisumalleja. Kuitenkin työntekijä tietää, että tilanne on sellainen, joka vaatii lapsen suojelua ja siksi hän joutuu käyttämään luovuutta lakia soveltaessaan.

Lastensuojelutyötä tekevät erilaiset ihmiset, jotka yhdessä muodostavat tietynlaisen työkuulttuurin. Luonnollisesti työkuulttuuri ja työkäytännöt heijastelevat koko yhteiskunnassa olevia arvoja. Lastensuojelutyötä voidaan tehdä monen eri ihmis- ja perhekesityksen varassa. Lastensuojelun sosiaalityö, jos mikä, on luovaa työtä, johon eivät voi olla vaikuttamatta sosiaalityöntekijän oma persoonallisuus, koulutus, kokemus, tunteet ja arvot. Ei ole olemassa arvovapaata lastensuojelutyötä. Työkäytäntöön vaikuttaa paitsi työntekijän ammatillisuus myös henkilökohtaisten ominaisuuksien kokonaisuus.

Lastensuojelutyötä Suomessa ohjaavat seuraavat periaatteet: palveluhenkisyys, normaalisuus, hienovaraisuus ja kuntoutuksellisuus (Pulma 1987, 241-242). Lastensuojelutyön käytäntöä näyttää keskeisesti leimaavan myös perhekeskeisyys, jota oikeuskäytäntö joissakin tilanteissa tukee. Vaikeissakin tilanteissa, joissa lasta on täytynyt suojella vanhemmiltaan, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on asettanut sille kannalle, että lastensuojelun perimmäisenä päämääränä on aina oltava perheiden yhdistäminen.

Johanna Hurtig (2002, 13-20) on verrannut perheen ja valtion suhteiden sekä lasten tarpeiden hahmottumistapoja yleisellä tasol-

la eri maissa. Hänen mukaansa suomalaista lastensuojelukäytäntöä ei voida luonnehtia muutamien yhteisten nimittäjien avulla, sillä suomalainen erityispiirre on erilaisten toteuttamis- ja organisoitapojen suuri kirjo (vrt. Pösö 1996, 173). Kuitenkin lastensuojelukeskustelu tietyinä aikakautena sisältää joitakin erityisiä piirteitä, jotka erottavat ja leimaavat omaa aikaansa. Suomessa lastensuojelukeskustelu muuttui 1970-luvulla alkaneen ja 1980-luvulla päättyneen lapsilainsäädännön uudistuksen myötä. Lapsen autonomia ja etu nousivat toimintaa ohjaaviksi periaatteiksi. Lapsen mielipiteitä ja toivomuksia oli kuultava lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen. Tässä vaiheessa kiellettiin myös ruumiillinen kuritus. (Ks. Mikkola & Helminen 1994, 19-29.)

Lainsäädäntö asettaa kuitenkin toiminnalle vain puitteet ja olennaista on sen soveltaminen käytännössä. Puhun nimenomaan työkäytännöstä, vaikka olennainen elementti mallinnuksen sisällössä on lastensuojelun puhe ja ne kysymykset, jotka risteilevät sosiaalityöntekijän mielessä. Lähdän siitä, että nimenomaan lastensuojelun rankimpaan, huostaanottoon ja sijaishuoltoon liittyvässä työkäytännössä, puheella ja toiminnalla on tavanomaista johdonmukaisempi yhteys keskenään. Lastensuojelun puhe on tarkoituksellista, millä en tarkoita sitä, että sosiaalityöntekijä toimisi ennakko-oletusten varassa eikä avoimesti tilannetta tulkiten. Lastensuojelun puhe määrittää tulevaisuutta ja niitä konkreettisia painopistealueita, joihin toiminta keskittyy.

4 IDEOLOGIAT HUOSTAANOTON JA SIIJAISHUOLLON MALLINNUKSESSA

Lapsi osana perhekokonaisuutta

Perhekeskeisyydestä lastensuojelutyön ideologiana on puhuttu paljon. Perhekeskeisyyden ideaa on ylistetty, mutta myös kritisoitu. 1990-luvulla on tutkittu lastensuojelun työkäytäntöjä lasten näkökulmasta ja todettu, että lasten tarpeet ja kokemukset jäävät niissä syrjään. On varoitettu, että perhekeskeisen ajattelun sum-

mittainen soveltaminen sosiaalityössä ja sen retoriikkaan takertuminen sumentaa silmät ja kapeuttaa luovaa ajattelua (Virtanen 1995, 91). Perhekeskeisen työtteen on sanottu olevan työtä äitien kanssa. Isät ja lapset eivät ole siinä työn keskiössä. Lastensuojelua on kritisoitu siitä, että vaikka huoli lapsen turvallisuudesta ja huolenpidosta aloittaa asiakkuuden, sen käynnistyttyä varsinaiseksi suojelun kohteeksi nouseekin vuosien ajaksi lapsen perhe ja erityisesti vanhemmuus (Hurtig 2003, 24).

Mallinnus havainnollistaa sen, että perhekeskeisyyden ideologia on selkeästi olennainen osa työkäytäntöä. Vanhemmat ovat tärkeitä yhteistyökumppaneita ja lapsen parhaaseen ajatellaan voitavan vaikuttaa vanhemman kautta. Perhekeskeisyyden idea tulee erityisen selvästi ilmi lastensuojelun avohuollossa. Avohuollon tukitoimien tarpeellisuutta ja riittävyttä arvioidessaan sosiaalityöntekijä miettii, missä asioissa vanhemmuutta pitäisi erityisesti vahvistaa, minkälaiset ovat perheen tukiverkostot ja mitkä ovat perheen erityiset vahvuudet. Suunniteltaessa yhdessä perheen ja lapsen kanssa avohuollon tukitoimien toimintastrategiaa, sosiaalityöntekijä miettii esimerkiksi, kuka työskentelee vanhemman kanssa, tarvitaanko verkostoneuvottelua ja millä keinoilla vahvistetaan vanhemmuutta. Samalla tavalla sosiaalityöntekijä toki miettii asioita lapsen kannalta: mikä on lapsen oma käsitys tuen tarpeesta, mikä on lapsen ongelma.

Perhekeskeisyyden ideologia näkyy myös siinä, että joissakin kysymyksissä tulee ilmi se, että perheen ajatellaan olevan systeminen kokonaisuus, jossa osat vaikuttavat toisiinsa. Voidaan pohdita sitä, mikä on perhekokonaisuuden kannalta ongelma. Tärkeää on silloin se, että perhettä voidaan tukea esimerkiksi perheterapiain keinoin. Käytännön työtä tekevästä sosiaalityöntekijästä on luonnollista, että varsinkin lastensuojelun ennaltaehkäisevässä työssä vanhemmuutta yritetään vahvistaa kaikin keinoin. Monta kertaa lastensuojelun käytännössä näkee tilanteita, joissa tukitoimien tarjoaminen oikeaan aikaan kohentaa merkittävästi perheen elämäntilannetta. Luonnollisesti yhtä tärkeää on nähdä se, missä vaiheessa tukitoimet eivät enää vastaa lapsen etua.

On myös tutkimustuloksia, joissa on todettu, että vanhempien kautta on mahdollista työskennellä lapsen hyväksi (Laaksamo 2001, 121). Lapsen aika -projektissa tavattiin ja kuunneltiin lapsia

henkilökohtaisesti, havaittiin heidän kertovan väkivaltaisista tilanteista ja niihin liittyvistä kokemuksista. Keskeiseksi nousi äitien rooli lastensa kertomuksen kuulijana ja jakajana. Monet äidit alkoivat katsella lastaan uusin silmin ja käsitys väkivallan ulkopuolella elävästä lapsesta muuttui käsitykseksi lapsen osallisuudesta. Olennaista lastensuojelun sosiaalityöntekijälle on nähdä se "kriittinen piste", milloin vanhempien kautta ei pystytä lapsen terveyttä ja kehitystä enää suojelemaan, milloin lapsen näkyväksi tekeminen vanhemmille ei johda käytännön tekoihin ja milloin on aika käynnistää sellaisen työskentelyprosessi, jossa lapsen suojelun näkökulma korostuu.

Loogista on, että koska lähtökohtana lapsesta huolen heräämisen jälkeen ovat avohuollon tukitoimet ja niiden aloittaminen perheen voimavaroja tukien, huostaanoton ja sijaishuollon tarpeen arvioinnissa katse keskittyy vanhemmuuteen ja siinä ilmenneisiin puutteisiin. Sosiaalityöntekijä pohtii, minkälaisia uhkia lapselle aiheutuu vanhempien taholta, onko perheessä ollut aikaisemmilla sukupolvilla samanlaisia ongelmia ja miten niitä tulkitaan.

Perhekeskeisyyden idea näkyy selvästi työkäytännöissä silloin, kun suunnitellaan sijaishuoltoa, vaikka puheen keskiössä on lapsi ja hänen tarpeensa. Sijaishuoltoa suunnitellaan yhdessä vanhempien kanssa ja kunkin perheen omista lähtökohdista käsin. Voidaan miettiä esimerkiksi, onko sijaishuoltopaikan hyvä sijaita lähellä biologisia vanhempia vai onko välimatkasta pikemminkin hyötyä lapselle tai mitä biologiset vanhemmat pitävät tärkeimpinä kriteereinä sijaishuoltopaikan valinnalle. Perhekeskeisyyden korostus näkyy selvästi myös sijaisperheeltä vaadittavia kriteereitä pohdittaessa. Sosiaalityöntekijä miettii, voidaanko sijaisperheeksi hyväksyä kouluttamaton perhe, onko sijaisperheen muiden lasten iällä, sukupuolella ja ongelmilla merkitystä lapsen sijaishuoltopaikan valintaan ja millä tavalla, tarvitseeko sijaisperheen omata jonkinlaista erityisosaamista (esim. vammaiset lapset) ja täyttääkö sijaisperhe lapsen olennaisimmat tarpeet.

Perhekeskeisyyden korostaminen on merkinnyt myös uusien työvälineiden käyttöönottoa. Lastensuojelun palvelutarjottimella on kehittyneessä kunnassa perhetyöntekijän palvelut. Mallintamisprosessin aikana Sodankylässä oltiin siinä tilanteessa, että prosessi perhetyöntekijän saamiseksi oli kunnallisessa päätöksente-

kokoneistossa vasta käynnistetty. Vuoden 2004 alussa perhetyötä päästiin aloittamaan ”puhtaalta pöydältä”. Perhetyötä voidaan toteuttaa monella eri tavalla. Sodankylässä perhetyö on sidottu selkeästi yhdeksi osaksi lastensuojelutyötä, useimmin avohuollon työtä. Vaikka pääpaino perhetyössä on vanhempien ja lasten tukemisessa, se on kuitenkin lastensuojelun työmenetelmä, joka sisältää myös kontrollin elementin. On mahdollista ja todennäköistä, että perhetyö tulee olemaan osa prosessia, joka johtaa huostaanottoon. Vaikka perhetyötä käynnistettäessä arvioidaan avohuollon tukitoimet tarkoituksenmukaisimmiksi auttamiskeinoiksi, käytäntö on jo nyt osoittanut, miten perhetyö voi tuottaa sellaista uutta tietoa, jossa joudutaan hyvin pian arvioimaan huostaanoton ja sijaishuollon tarvetta.

Yksi perhetyön haasteista voisi olla lapsen näkyväksi tekeminen vanhemmille. Perhetyötä tehdään monta kertaa jonkinasteisessa kriisitilanteessa ja lapsen näkyvyyden lisääminen on haastava tehtävä. Jos lasta ei lastensuojelun työkäytännössä näy, onko perhetyöllä lastensuojelun sisällä mahdollisuuksia lisätä näkyvyyttä? Toisaalta perhetyö irrallaan lastensuojelusta voi johtaa siihen, että lapsen suojelun näkökulma ei tule tarpeeksi selkeästi esille. Olennaisen tärkeää pienessä kunnassa on kehittää lastensuojelua kokonaisuudessaan ja perhetyötä sen sisällä. Miten sitten turvata se, että perhetyö on kiinteä osa lastensuojelua, mutta riittävän autonominen olemaan myös eri mieltä ja nostamaan esille uusia näkökulmia? Lapsen näkökulman välittäminen ei ole helppoa perhetyössä, jossa ollaan erityisen lähellä vanhempia, jotka kuitenkin voivat olla sokeita huomaamaan lasten ongelmia ja oirehdintaa. Aikaisemmissa tutkimuksissa (Aikio-Mustonen & Lukkarila 1990, 70) on todettu, että esimerkiksi avioerotilanteessa vanhemmat eivät kykene asettumaan lapsen asemaan oman ero-prosessinsa ja surutyönsä takia. Omasta avioerokriisistä selvittyään vanhemmat ovat olleet pahoillaan siitä, että heillä ei ole ollut kriisitilanteessa voimia huomioda lapsen tilannetta, lapsen tunteita, toiveita ja huolia. Lapsen näkökulma aukenee vanhemmille useita vuosia eron jälkeen.

Perhekeskeisyys näyttäytyy erityisen vahvasti myös lastensuojelun asiakirjoissa. Lastensuojelulaki määrittää selkeästi, miten vanhempia kuullaan. Huoltosuunnitelmat pyritään tekemään

aina vanhempien kanssa. Jos yksimielisyyteen ei päästä, erimielisyydet kirjataan. Johtopäätöksenä lapsen ja perheen välisestä suhteesta lastensuojelutyön käytännössä voitaisiin sanoa, että perhekeskeisyys näkyy ja sen tulee näkyä työkäytännössä. Perhe nähdään voimavarana niin kauan, kuin se sitä lapselle on. Sosiaalityön ammattilaiset tiedostavat kuitenkin perhekeskeisen työskentelyotteen uhat silloin, kun sen varjo uhkaa peittää alleen lapsen näkökulman. Vai tiedostavatko?

Lapsi yksilöllisenä toimijana ja tasavertaisena kumppanina

Lapsen kanssa tehtävän työn oikeutusta voidaan perustella eri näkökulmista. Laajimman kehyksen sille antavat YK:n lapsen oikeuksien sopimus ja Suomen perustuslaki. Kasvatustavoitteista säädetään lapsen huolto- ja tapaamisoikeuslaissa. Ajankohtainen trendi viimeaikaisessa lastensuojelussa on ollut huomion kiinnittäminen lapsen asemaan. Puhutaan lapsilähtöisestä sosiaalityöstä, lapsen kanssa työskentelystä, lapsilähtöisistä menetelmistä, lapsen oikeuksista ja lapsikeskeisyydestä. Sosiaalityön käytännössä on oltu erityisen kiinnostuneita lapsilähtöisistä menetelmistä. Lapsilähtöisyys, lapsi lastensuojelun puheen ja työkäytäntöjen keskiössä, on jonkinlainen itsestään selvä lähtökohta lastensuojelutyön käytännössä. Oman työni tutkimisella mallinnusprosessin avulla, halusin selvittää sitä, nähdäänkö lapsi yksilöllisenä toimijana ja tasavertaisena kumppanina, ja jos nähdään, minkälaisiin tilanteisiin se liittyy.

Lähtökohta lastensuojelun puheen ja toiminnan käynnistymiselle on aina lapsi ja huoli lapsen käyttäytymisestä, terveydestä, kasvuoloista tai huolenpidosta. Sosiaalityöntekijän ensimmäisenä työvaiheena on tiedon keruu lapsesta ja perheestä. Tiedon keruun pohjana ovat usein lastensuojeluilmoitukset tai aikaisempi asiakkuus. Mikäli avohuollon tukitoimet ovat tarkoituksenmukaisin interventio, työskentelyn lähtökohtana näyttää olevan koko perheen tukeminen ja lapsen tukeminen vanhempien kautta. Sekä avohuollon että huostaanoton ja sijaishuollon valmistelutyössä mikroskooppi tarkentuu kuitenkin lapseen. Mietitään, onko lapsi

välittömässä vaarassa tai kiireellisen sijaishuollon tarpeessa, mikä on lapsen oma käsitys tilanteesta, onko vuoden kestäneillä avo-
huollon tukitoimilla pystytty auttamaan alle kouluikäistä lasta,
kuka työskentelee lapsen kanssa, mitä työvälineitä käytetään lap-
sen kanssa työskenneltäessä tai kuka kertoo lapselle huostaanoton
uhkasta.

Joissakin yhteyksissä lapsen yksilöllistä auttamista pidetään
hyödyttömänä ja jopa vahingollisena, ilman lapselle tärkeiden so-
siaalisten suhteiden paikantamista (vrt. Forsberg 2000, 35). On
painotettu lapsen relationaalista yksilöllisyyttä (Hessle 1996, 182)
eli sellaista yksilöllisyyttä, joka rakentuu tärkeissä ihmissuhteissa.
Tässä näkemyksessä lapsen riippuvuutta ja ihmissuhteisiin kuu-
lumista ei nähdä automaattisesti esteenä lapsen subjektiudelle
vaan päinvastoin suojana yksinäisyydelle ja eristyneisyydelle. Se
on myös edellytys yksilöllisyydelle. (vrt. Forsberg 2000, 35.)

Voidaan ajatella, että sosiaalityön käytännössä näkyy lapsen
relationaalinen yksilöllisyys siten, että lapsen ja perheen tukitoi-
mia suunniteltaessa, ongelman määrittelyvaiheessa ja toiminta-
strategiaa mietittäessä lähtökohtana on nostaa lapsen tarpeita ja
lapsen omaa tuen tarvetta näkyviksi vanhemmille samalla, kun
tuetaan koko perhekokonaisuutta. Lastensuojelukäytännössä lap-
sen auttaminen ilman vanhempien hyväksyntää on vaikeaa ja voi-
daan kysyä, onko se mahdollistakaan. Työskentely vanhempien
kanssa ei kuitenkaan tarkoita lapsen yksilöllisyyden huomiotta
jättämistä tai estettä sille, että lapsi ei voisi olla yhteistyökumppa-
ni. Kyse ei ole joko tai asetelmasta, vaan pikemminkin sekä - että
-ajattelusta, joka lastensuojelun käytännössä on tuttu tilanne.
Työntekijän ei tarvitse nousta vanhempia vastaan nostaessaan
lapsesta lähteviä huolenaiheita esille. Useimmiten jokainen van-
hempi haluaa lapsensa parasta, vaikka ”raskaan” lastensuojelu-
työn tekijä tunnistaa toki myös ne ääritapaukset, joissa ei näin
toimita. Lapsen näkökulman ja itsenäisten tarpeiden esiin nosta-
minen vanhempien tukemisen rinnalla on mahdollista ja vallitse-
vaa työkäytäntöä.

Mallinnus havainnollistaa senkin, että lastensuojelun käytän-
nöstä löytyy sisään kirjoitettuna ideoita myös siitä, että lapsi näh-
dään kohteena. Paitsi, että lapsen ongelmia ja elämäntilannetta
määrittelevät vanhemmat, niitä määrittelevät myös lastensuojelun

yhteistyökumppanit. Sosiaalityöntekijä voi pohtia, minkälaisia konkreettisia havaintoja on olemassa lapsen ongelmasta tai oirehinnasta tai kenellä näitä havaintoja on. Lastensuojeluasiakkouden alku merkitsee toisaalta perheen voimavarojen ja tukiverkostojen selvittelyä ja toisaalta tiedonkeruuta perheen ongelmista ja lapsen oirehinnasta.

Vaikka lastensuojelun avohuollossa kokonaisen perheen tukeminen on keskeisintä, mietitään kuitenkin, millä keinoilla lapsi tulee näkyväksi ja kuulluksi, millä keinoilla lasta tuetaan parhaiten hänen näkökulmastaan, mitä työvälineitä käytetään lapsen kanssa työskenneltäessä. Avohuollon työssä lapsen oma työntekijä on usein terapeutti. Ongelmalliseksi asian lapsen asioiden esiin nostamisen kannalta voi tehdä suhteen terapeuttinen luonne. Terapiatyöntekijä henkilökohtaisesti joutuu määrittelemään sen, millä tavalla tuo esille luottamuksellisia terapiasuhteessa ilmi tulleita asioita. Usein asia on ratkaistu siten, että toimijat (lapsi, vanhemmat, terapiatyöntekijä ja lastensuojelun sosiaalityöntekijä) pitävät yhteisen neuvottelun, jossa asiat otetaan esille. Asia voidaan ratkaista myös niin, että terapiatyöntekijä pyytää työparikseen lastensuojelun sosiaalityöntekijän.

Vallitsevasta työkäytännöstä on vaikeaa nähdä piirteitä, jotka viittaavat siihen, että lapsi olisi aktiivinen, itsenäinen toimija. Kuitenkin lapsen tarpeet ovat erityisen selvästi keskiössä silloin, kun suunnitellaan tulevaa sijaishuoltoa. Yhdessä vanhempien kanssa pohditaan, mitä erityistä tukea tai hoitoa lapsi tarvitsee sijaishuollossa, miten lapsen ikä vaikuttaa sijaishuoltopaikan valintaan ja mitä erityisiä haasteita sisarusten sijoittaminen edellyttää sijaishuoltopaikalta. Huostaanoton ja sijaishuollon jälkeenkin lapsi nähdään suhteessa hänelle läheisiin henkilöihin, biologisiin vanhempiin, sijaisvanhempiin, sukulaisiin ja ystäviin. Suhde vanhempiin rakentuu eri tavalla, mutta sosiaalityössä sen tukemista pidetään olennaisena lapsen hyvinvoinnin kannalta. Lapsella on oikeus tuoda asioita esille, mutta toisaalta hänellä on oikeus olla tuomatta. Totuudenmukaisempaa kuin nähdä lapsi aktiivisena toimijana on nähdä lapsi yhteistyökumppanina.

Miksi teemme lapsen kanssa työskentelyä vaikeaa?

Lapsen kanssa työskentelyn on monissa yhteyksissä todettu olevan liian vähäistä. Haluankin kysyä, mikä tekee lapsen kanssa työskentelystä niin vaikeaa? Mikä muodostuu esteeksi lapsen ottamiseksi yhteistyökumppaniksi? Kysyn provosoivasti sillä oikeutuksella, että arvioin myös itseäni ja omaa työtötteni. Yleensä sosiaalityöntekijällä on kokemusta lapsista jollakin areenalla: vanhempana, tätinä, setänä, naapurina tai kummina. Miksi lapsen kohtaaminen sitten on vaikeaa?

1990-luvulta alkaen on alettu kiinnittää huomiota lapsen asemaan ja oikeuksiin. Lapsen kanssa työskentely ja lapsen tarpeiden esille nostaminen on ollut tärkeä kehittämiskohde (vrt. Bardy ym. 2000).

Viime aikoina kiinnostus on herännyt etenkin lapsilähtöisiin menetelmiin, jotka edesauttavat kontaktin saamista lapseen. Onko kyse kuitenkin vain menetelmien puutteesta ja osaamattomuudesta? Johanna Hurtig (2003, 183-185) nimeää neljä kompastuskiveä, jotka vaikeuttavat työntekijöiden ja lasten välistä kontaktia. Jos lapsi nähdään pommina, ajatellaan että vain erityismenetelmien haltija (pomminpurkaja) voi lähestyä lasta hoitavassa tai haastattelevassa mielessä. Jos lapsi nähdään lippaana, lasten kokemukset nähdään salaisuutena, joka vaatii oikeaa kuuntelijaa ja tulkitsijaa. Tällöin perussosiaalityöllä tai perhetyöllä ei uskota olevan riittäviä valmiuksia auttaa lasta. Kun lapsi nähdään pakastearkkuna, lapsen nähdään säilövän asiat sisäänsä, jäädyttävän ja eristävän ne itsestään. Jos lapsi on oireeton, ei-häiriköivä lapsi, työntekijät saavat aikaa ja rauhan työskennellä vanhempien kanssa. Riiviö-lapsen kohdalla ammattilaisten myötätunto ja auttamishalu suuntautuvat vanhempiin, joiden on jaksettava lapsen kanssa.

Metaforat havainnollistavat, että lasten kohtaamiseen liittyy paljon mystiikkaa. Mikko Oranen (2001, 44) on tutkinut perheväkivaltatilanteissa vanhempien ja työntekijöiden esittämiä syitä, joilla perusteltiin lapsen huomiotta jättämistä ja esittänyt ne tiivistettyinä fraaseina: "ei ne tiiä tästä mitään", "ei niihin oo koskettu", "ei ne ymmärrä", "ei muistuteta niitä", "kyllä ne pärjää ilmankin". Lastensuojelun käytännössä väittämät kuulostavat tutuilta. Usein

olla tilanteessa, jossa asia tiedostetaan ja aletaan miettimään sopivia keinoja herättää vanhemmissa oivalluksia, miltä esimerkiksi perheväkivaltilanne on näyttänyt lapsen silmin. Mutta mikä on tilanne, jos sokeus vaivaakin työntekijää?

Mallinnuksen rautalankamalli toi esille sen, miten tärkeässä roolissa lastensuojelutyön jokaisessa vaiheessa sosiaalityöntekijä on henkilökohtaisesti lapselle. Työkäytäntönä Sodankylässä on se, että lapsella on huostaanoton ja sijaishuollon suunnittelusta alkaen aina oma sosiaalityöntekijä, joka on lapsen tiedossa. Lapsen oman sosiaalityöntekijän tärkein tehtävä on vuorovaikutussuhteen luominen lapseen ja hänen näkökulmansa esiin tuominen. Lapsen ja sosiaalityöntekijän asiakassuhde voi kestää avohuollon tukitoimista jälkihuoltoon saakka. Sosiaalityöntekijän rooli lapsen edun ajajana ja lapsen suojelijana saa erilaisen painotuksen huostaanoton ja sijaishuollon jälkeen. Lapsi alkaa erottua itsenäisenä yksilönä vasta, kun vanhemmuus on tavallaan jo murtunut (vrt. Törrönen & Mäenpää 1995, 24).

Yhteistyösuhteen luominen lapsen kanssa suoraan ei ole kuitenkaan ongelmaton. Tunnistan työkäytännöistä piirteitä, jotka viittaavat siihen, että sosiaalityöntekijä mielellään turvautuu psykologin (laillistetun pomminpurkajan) apuun silloin, kun lapsella todennäköisesti tiedetään olevan vaikeuksia suhteessa vanhempiinsa ja elinympäristöönsä. Mallinnusprosessi havainnollisti myös sen, miten tärkeässä roolissa lapsen oireet ovat lapsen ja perheen tilannetta arvioitaessa. Oireiden vakavuuden perusteella tehdään päätelmiä tarvittavista tukikeinoista. Tämä sinänsä on aivan oikein, jos se ei samalla tarkoita sitä, että oireeton lapsi mahdollottomassa elinympäristössä jää huomiotta. Sven Hesse (1996, 161) on pohtinut lapsen tuen tarpeen tunnistamista: tärkeää on olla tietoinen sekä lapsista yleensä että erityisestä ja uniikista lapsesta. Sosiaalityöntekijän tulee tietää yleiset lainalaisuudet, jotka liittyvät lapsen kehitykseen, mutta yhtä tärkeää on saada kontakti yksittäiseen lapseen ja hänen ajatusmaailmaansa, jonka perusteella voidaan suunnitella mahdollisia tukitoimia. Voi olla, että tärkein "tukitoimi" on kuitenkin suhde omaan sosiaalityöntekijään.

Kontaktin solmiminen lapseen koetaan ehkä vaikeaksi, koska työntekijällä voi yksinkertaisesti olla tarve suojella itseään. Asetuminen suoraan vuorovaikutukseen lapsen kanssa on henkisesti

raskasta ja vaatii sitoutumista. Sosiaalityöntekijä voi pelätä sitä, ettei hänellä olekaan keinoja auttaa lasta, vaikka hän tavallaan antaa lapselle lupauksen yrittää muuttaa tämän tilannetta paremmaksi. Toisaalta nykykäytännössä on varmasti jo paljon tilanteita, joissa lasta kuullaan aidosti. Huostaanotto- ja avioerotilanteessa lapsen mielipiteellä voi olla suuri merkitys ja olennaisen tärkeää on, että lapsi saa mielipiteen kertomisen jälkeenkin tukea sosiaalityöntekijältä. Lapsen näkökulman esille tuominen ei kuitenkaan saa olla pelkästään lapsen kuulemista. Käsitys lapsen hyvinvoinnista ja lastensuojelun tuloksellisuuden arviointi vaatii sosiaalityöntekijältä pitkäaikaisen kontaktin ylläpitoa lapseen.

Työntekijää voi myös pelottaa olla niin lähellä uhkaavia, sairaita ja pahoja asioita. Sosiaalityöntekijän työssä puheet väkivallasta, henkisestä alistamisesta, seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja lapsen hoidon laiminlyönnistä ovat jokapäiväisiä asioita, mutta on eri asia kuulla niitä avuttoman lapsen kuin aikuisen kertomana. Lapsikeskeisten työmenetelmien kehittämistä pohtinut Hannele Forsberg (2000, 65) kysyykin, voisiko auttaja käyttää vihaa tai muita tunnesanoja hallitusti vuorovaikutuksessa asiakkaiden kanssa joihinkin sosiaalisiin tarkoituksiin sen sijaan, että kätkisi vihan yksityiseksi tunteeksi.

Jokaisella sosiaalityöntekijällä on kokemuksia tilanteista, joissa on hämmästynyt lapsen kykyä nähdä ongelmatilanteiden ydin sekä kykyä ja halua tuoda se selkeästi esille. Itse hämmästyin tilanteessa, jossa olimme työparini kanssa päättäneet olla kuulematta lasta tilanteessa, jossa valmistelimme lausuntoa käräjäoikeudelle lapsen huolto-, tapaamisoikeus- ja asumisasiassa. Syynä 8-vuotiaan kuulematta jättämiseen oli se, että halusimme suojella häntä joutumasta entistä vaikeampaan välikäteen vanhempiensa välillä. Vanhempien välit olivat erittäin ristiriitaiset ja katsoimme, että heillä on itsellään kaikki avaimet ratkaista lukkiutunut tilanne. Lapsi kuitenkin itse sananmukaisesti raivasi esteet tieltään (ei noudattanut kehotuksia pysyä toisessa huoneessa kuin äiti ja sosiaalityöntekijät) ja kertoi selkeät havaintonsa isän alkoholinkäytöstä ja isän yrityksistä piilotella asiaa. Isän alkoholinkäyttö oli syynä siihen, että lapsi ilmoitti haluavansa jatkaa asumista äidin luona. Lapsen näkyväksi tuleminen toisaalta helpotti sosiaalityöntekijän työtä, mutta toisaalta lausunnon kirjoit-

taminen toi eteen ongelmia. Miten muotoilla johtopäätökset niin, että ratkaisu ei vaikuta lapsen yksinään tekemältä? Joissakin tilanteissa sosiaalityöntekijä voi tuntea itsensä voimattomaksi suojelemaan lasta vanhempien välisiltä ristiriidoilta monista yrityksistään huolimatta.

Lapsen oman sosiaalityöntekijän työkäytäntö sisältää paljon työskentelyä lapsen kanssa yhteistyössä. Yhteistyö ei rajoitu vain lain edellyttämiin muodollisiin vähimmäisvaatimukseen kuulemisesta. Onko vallitsevia hyviä työkäytäntöjä sitten vaikea huomata kaiken sen retoriikan keskellä, joka painottaa puutteita lapsen kanssa työskentelyssä?

Huostaanoton ja sijaishuollon jälkeen lapsen sosiaalityöntekijällä on erityisen tärkeä rooli. Lapsen oman sosiaalityöntekijän velvollisuudet voidaan jaotella karkeasti 1. lapsen edun ajamiseen (on läsnä lapsen tai nuoren esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä, on läsnä lapsen koulusta erottamista koskevaa asiaa koulutuslautakunnassa käsiteltäessä) ja 2. kokonaisvastuun kantamiseen ja jatkuvaan arviointiin lapsen tilanteesta. Lastensuojelutyötä tehdään koko ajan lapsi kumppanina, yhteistyössä ja suorassa kontaktissa lapsen kanssa. Vaikka lapsella olisi oma terapeutti, se ei poista tarvetta omaan sosiaalityöntekijään, joka kantaa kokonaisvastuuta lapsen tilanteesta (yhdessä vanhempien ja sijaisvanhempien kanssa).

Oma sosiaalityöntekijä on se ihminen, johon lapsi itsekin tietää ottaa yhteyttä. Hän on lapselle ulkopuolinen, luotettava aikuinen, joka on yhteistyössä koko sijaishuoltoprosessin ajan. Sosiaalityöntekijä työstää huostaanottoa ja sijaishuoltoa lapsen kanssa ja koordinoi tarvittavia tukitoimia sijaishuoltoprosessin aikana. Hän myös välittää tietoa biologisen ja sijaisperheen välillä ja arvioi jatkuvasti sijoituksen onnistumista. Sosiaalityöntekijälle voidaan myös asettaa tietyntyylisiä moraalisia ja yhteistyötä kuvaavia velvoitteita: Sosiaalityöntekijä ei tuomitse lasta, hän uskoo ja arvostaa lasta, ei unohda pitkäänkään sijoitettuna olevaa lasta, kunnioittaa sitä, että lapsella ei tarvitse olla mielipiteitä ja näkemystä perheensä asioista. Näissä moraalisissa velvoitteissa korostuu työntekijän oma persoonallisuus, omat henkilökohtaiset arvot, normit ja ihmiskäsitys. Lasten kanssa työskenneltäessä sosiaalityön eetti-

set periaatteet ovat (jos mahdollista) vieläkin tärkeämpiä kuin aikuisten kanssa työskenneltäessä.

5 LAATUA LASTENSUOJELUUN TYÖPROSESSIN MALLINNUKSELLE?

Mallinnus havainnollisti sen, miten sosiaalityöntekijän odotetaan toimivan monessa roolissa ja hallitsevan laajan repertuaarin taitoja laintulkitsijasta terapeuttiin ja lapsen edun ennustamiseen. Yhtä lailla mallinnus havainnollisti sen, miten ohut on se tukiverkosto, josta yksittäinen sosiaalityöntekijä saa käytännön ongelmatilanteessa tukea. Samalla kun työkäytäntöjä lapsen aidolle kohtaamiselle (yhteistyökumppanuudelle) kehitetään, tarvitaan myös sosiaalityöntekijöiden vertaistuen, erityisasiantuntijoiden konsultatiomahdollisuuksien ja työnohjauksen kehittämistä. Sosiaalityöntekijän on päästävä karistamaan ammatillisesti harteiltaan ne vihan ja pahanolon tunteet, jotka vaikeisiin lastensuojelutilanteisiin liittyvät. Työnohjaus ei ole ainakaan Lapin sosiaalityöntekijöille itsestäänselvyys. Merkittävää vertaistukea Lapin sosiaalityöntekijöille on tarjonnut Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikkö kahden vuoden ajan järjestämällä kaksipäiväisiä vertaiskonsultaatiotapaamisia muutaman kerran vuodessa. Koulutuspäivät ovat olleet antoisia etenkin lastensuojelutyöntekijöille, koska niissä on pureuduttu monenlaisiin ajankohdaisiin lastensuojelutilanteisiin ja saatu niihin uusia näkökulmia. Koskaan aikaisemmin pienten kuntien sosiaalityöntekijöillä tai ainoalla sosiaalityöntekijällä ei ole ollut mahdollisuutta saada vertaistyönohjausta pariltakymmeneltä sosiaalityön ammattilaiselta.

Yksi keskeinen haaste tulevaisuuden lastensuojelutyössä on moneen kertaan todettu tarve kehittää lastensuojelun työmenetelmiä. Yksi uusi työväline lapsen näkyväksi tekemiselle voisi olla työprosessin mallinnus QPR ProcessGuide -ohjelman avulla. Ohjelman avulla voi selkeästi havainnollistaa olennaisia kysymyksiä lapsen kannalta. Uusien työmenetelmien opettelu ja kehittäminen ei ole itsetarkoitus, mutta ne voivat auttaa sosiaalityöntekijää oivaltamaan asioita uudella tavalla lapsen näkökulmasta. Loppujen

lopuksi kyse on samanlaisten vuorovaikutustaitojen hallitsemisesta kuin aikuisten kanssa työskenneltäessä. Vuorovaikutuksen perustana ovat samat eettiset periaatteet. Sosiaalityöntekijöitä ei voida syyllistää osaamattomuudesta tai vääränlaisista asenteista. Kyse on enemmänkin niistä esteistä, joita organisaatiot asettavat sosiaalityöntekijän toiminnalle. Sosiaalityöntekijän voi olla mahdollonta raivata tilaa työn tekemiselle asiakas- ja lapsilähtöiseksi, jos koko organisaatio ei tue muutosta. Tarvitaan uusia oivalluksia ja uudenlaisia areenoita kokeilla toisin tekemistä. Vaikka organisaatioissa ollaan nykyään jo usein kyllästyneitä monenlaisiin kehittämishankkeisiin, ne voivat kuitenkin tarjota hyviä mahdollisuuksia kehittää työtä ja innostua siitä uudelleen.

Vaikuttaa siltä, että käytännön työntekijän näkökulmasta katsottuna lastensuojelussa on paljon puhetta ja jopa normeja, joita pidetään itsestään selvinä. Hyvänä esimerkkinä tästä on lapsen edun käsite, jolla voidaan perustella täysin vastakkaisiakin näkemyksiä. Itseäni jäi askarruttamaan se, voidaanko työprosessin mallinnuksella vaikuttaa lastensuojelutyön laatuun. Mitä ylipääntään on laatu lastensuojelutyössä? Liittyykö laatu pikemminkin prosessin kuvaamiseen kuin lopputulokseen? Liittyykö laatu kriittisten pisteiden löytämiseen ja työn sujuvuuteen? Voidaanko ajatella, että työprosessin kuvaus ja mittariston kehittäminen parantaa väistämättä lastensuojelutyön laatua? Lastensuojelutyötä on usein syytetty siitä, että asiat vellovat ja niihin ei puututa. Toisaalta sosiaalityöntekijöitä syytetään perheiden asioihin puuttumisesta liiankin hyökkäävästi. Lastensuojelua on moitittu liiallisesti toimenpidekeskeisyydestä: myönnetään maksusitoumus, tehdään avohuollon sijoitus, järjestetään päiväkotipaikka. Toimenpidekeskeisyyden ajatellaan vaikuttavan siihen, että ilmiöiden dynamiikka ja asiakkaiden kokemukset ja niihin liittyvät merkitykset jäävät kohtaamatta (Oranen 2001, 88). Mikäli laatu liittyy asioiden sujuvuuden ja olennaisten, ”kriittisten” pisteiden tai työvaiheiden tiedostamiseen, voidaan ajatella, että mallinnuksella kohennetaan työn laatua. Mallinnuksen avulla sosiaalityöntekijä tiedostaa paremmin, milloin on tärkeää työn sujuminen joustavasti ja milloin taas olennaisen tärkeää on se, että asiat vellovat ja niitä pohditaan useasta eri näkökulmasta. Nykyisin työn laatu näkökulma kunnissa uhkaa jäädä taloudellisen ajattelun varjoon. Laadun kehittämi-

nen ja asiakasnäkökulman korostaminen voi prosessin alkuvaiheessa tarkoittaa kustannusten nousua.

Oman työn tutkiminen työprosessin mallintamisen näkökulmasta sai aikaan yhtä paljon kysymyksiä kuin vastauksia. Mielenkiintoista olisi analysoida sitä, miten ratkaisukeskeisen työtteen ideaa voitaisiin soveltaa ongelmanratkaisumalliin huostaanotto- ja sijaishuolto-prosessissa. Vai onko olemassa olevassa mallissa jo olemassa ideoita ratkaisukeskeisyydestä? Entä millä tavalla arviointi näyttäytyy prosessin eri vaiheissa? Millä tavalla asiakkaan mahdollisuuksia osallistua arviointiin voitaisiin parantaa? Lopuksi voisin todeta, että mallinnuksen tehtävänä ei ole tavoittaa kaikkia monivivahteisen lastensuojelutyön piirteitä, mutta se antaa työntekijälle tunteen siitä, että kaaosta voi hallita, suunnitella ja arvioida. Tärkeintä on se, että se vapauttaa sosiaalityöntekijän keskittymään sosiaalityön olennaisimpaan asiaan – vuorovaikutukseen. Mallinnus tarjoaa sosiaalityöntekijälle apuvälineen, joka voi auttaa toimimaan luovasti.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄN JÄNNITTEINEN TYÖPROSESSI

Sosiaalityön osaaminen, arvot ja eettiset periaatteet lastensuojelun avohuollon perhekuntoutusprosessissa

Lea Lahtela

- 1 Johdanto
- 2 Moniammatillisen yhteistyön lähtökohtia
- 3 Vireilletulovaiheen jännitteitä
- 4 Asiakkaan kohtaaminen perheneuvottelussa
- 5 Lastensuojeluasiakkaaksi määrittäminen
- 6 Työn monet ulottuvuudet
- 7 Arviointia ja työprosessin päättäminen

1 JOHDANTO

Artikkelini tarkoituksena on pohtia niitä tietoja, taitoja ja arvoja, jotka muovaavat työtäni sosiaalityöntekijänä ja lastensuojelun avohuollon perhekuntoutusprosessia sinänsä. Artikkelin juonena on tarkastella omaa työtäni mallinnuksen avulla, erityisesti niitä jännitteitä, joita sosiaalityöhön liittyy suhteessa moniammatilliseen yhteistyöhön, perheen kohtamiseen ja perheen kanssa työskentelyyn. Työprosessin kuvaaminen ja artikkelin kirjoittaminen ovat osa oppimisprosessiani, jolla pyrin lisäämään ammatillista itsetuntemusta ja kehittymään ammatillisesti. Olen tutkimusmatkalla omaan työhöni. Etsin kirjoittamalla asioiden välisiä yhteyksiä. Keskiössä on oma oppimisprosessini. En niinkään kuvaa mallinnusta sinänsä, vaan sitä mitä mallinnuksesta nousee itselle opittavaksi ja reflektoitavaksi. Erityisesti sosiaalityön kaltaisessa vaativaan ongelmanratkaisuun perustuvassa toiminnassa on tärkeää eettisten periaatteiden reflektointi. Kyösti Raunion (2004, 52) mukaan sosiaalityötä ei voida perustaa pelkästään arvojen ja eettisten ohjeiden muotoilemien ideaalien varaan, vaan tarvitaan tietoon perustuvaa näkemystä arvojen ja etiikan reaalista merkityksestä toiminnan suuntaajana.

Jäsennän tarkasteluni sosiaalityön työprosessin eri vaiheiden mukaan. Sosiaalityön työprosessi voidaan nähdä tavoitteellisena prosessimaisena ongelmanratkaisuna, mikä ei tarkoita ongelmakeskeistä työskentelyä. Työprosessia ei tule nähdä lineaarisena, jossa eri vaiheet seuraavat toisiaan perättäisinä, vaan pikemminkin spiraalin muotoisena, jossa tilanteet toistuvat ja tarkentuvat. Ongelmanratkaisu perustuu näkemykseen inhimillisestä elämästä jatkuvana ongelmanratkaisuprosessina. Tällöin korostetaan asiakkaan vahvuuksien kanssa työskentelyä. (Compton & Galaway 1998) Sosiaalityössä on myös kyse asiakkaan valtaistamisesta ja muutoksen aikaansaamisesta asiakkaan elämässä. Valtaistamisen tavoitteena on vahvistaa ihmisen omia voimavaroja tilanteen ratkaisemiseksi sekä tukea ihmisiä ottamaan vastuu elämästään. (Niskala 2003, 41)

12 vuoden työskentelyni aikana sosiaalitoimiston perussosiaalityössä minulla ei ole ollut tarpeeksi aikaa ja tilaisuutta pysähtyä kunnolla tutkimaan omia työkäytäntöjä. Nyt mahdollistunut oman työn tutkiminen on ollut haastavaa, mielenkiintoista ja raskasta. Päälimmäisenä on ollut vapauttava tunne siitä, että työprosessin kuvaamisen avulla olen saanut mielessäni käytännön työn kaoottisuutta järjestykseen. Tunne työn hallittavuudesta on kasvanut. Tämä on lisännyt työmotivaatiota ja parantanut työssä jaksamista.

Työprosessin kuvaamisen aikana oli välillä kiusaus tehdä mallista erilainen kuin käytäntö todellisuudessa on. Kiusaus tehdä ihannemallia oli ajoittain suuri. Nyt huomaan, että on hyödyllistä pysähtyä juuri näihin kohtiin, jossa oma työskentelytapa poikkeaa "ideaalimallista". Työtä ei aina voi tehdä ihanteiden mukaan, vaan työtä määrittävät myös ulkoiset reunaehdot. Käytännön sosiaalityössä työn tekemisen tapaan vaikuttavat monet asiat: organisaation luomat puitteet, työympäristö, lainsäädäntö sekä ohjeet ja suositukset, ammattikoulutus, työstä karttuva käytännön tietous ja kokemukset, työntekijän oma persoona ja vuorovaikutustaidot, työntekijän arvot ja ympäristön arvot.

Malli on aina todellisuuden yksinkertaistus. Pahimmillaan mallin sokea noudattaminen voi johtaa siihen, että työntekijä ei huomaa tai hän jättää huomioimatta sen erityisyyden, mikä eri asiakastilanteista työhön tulee, ja mikä luo sosiaalityölle ominais-

ta moninaisuutta. Mallista ei suinkaan saisi tulla työntekijän kahle. Auttamisen prosessimallia onkin kritisoitu siten, että sen esittäminen ohjeeksi on ehkä perusteltua aloittelevalle sosiaalityöntekijälle, mutta todellinen ekspertti ei sitä tarvitse, vaan toimii vais-
tomaisesti ja intuition pohjalta (esim. Rostila 2001, 14). Tosin pelkästään vaistojen ja intuition perusteella toimiminen ei riitä vaativassa ja erityistä osaamista edellyttävässä lastensuojelutyössä.

Toisaalta mallintamisen ideana ei alunperinkään ole ihanne-
mallin luominen, vaan tavoitteena on sosiaalityön arkikäytäntöjen esiintuominen ja näkyväksi tekeminen. Työprosessin mallinnus toimii myös työn kehittämisen ja työn arvioinnin välineenä. Mallinnus antaa välineen pohtia, miten ja miksi sosiaalityöntekijä toimii tietyllä tavalla eri tilanteissa? Mallintamisen avulla pohdinnan keskiöön nousevat arvojen ja eettisen toiminnan lisäksi ne tiedot ja taidot, joita sosiaalityöntekijä tarvitsee prosessin eri vaiheissa. Arvot kertovat, miten pitäisi olla, että olisi paremmin ja eettisyys tarkoittaa sitä, että miten pitäisi toimia, jotta toimisi oikein.

Ilmari Rostilan (2001, 11) mukaan erilaisten arvojen ja normien tiedostaminen ja tietoisuus omista arvoista sekä eettinen vastuu ovat ammatillisen sosiaalityön tärkein lähtökohta. Myös Kyösti Raunio (2004) korostaa arvoja ja tietoa-taitoa sosiaalityössä.

2 MONIAMMATILLISEN YHTEISTYÖN LÄHTÖKOHTIA

Moniammatillisuus tuo lastensuojelutyöhön erityisiä haasteita. Sosiaalityöntekijän ratkottavana ei ole pelkästään yhteistyökysymyksiä perheen kanssa, vaan työn esteet ja mahdollisuudet nousevat esiin myös yhteistyössä eri ammattiryhmien kanssa. (Ks. Heino 1999, 24.) Lastensuojelutyössä keskeistä on perheen ongelmallisen tilanteen lisäksi myös se, millainen perheen kanssa työskentelevä ammatillinen verkosto on. Tom Arnkil ja Esa Eriksson (1999, 80) toteavatkin osuvasti, että pulmalla ei ole

muuta hoitamisen maastoa kuin vuorovaikutus. Pulma ei ole vain perheessä vaan kaikkien niiden vuorovaikutuksessa, jotka ovat tulleet osallisiksi "ongelman määrittämää systeemiä".

Eri ammattiryhmien välisessä yhteistyössä valta-, työnjako- ja vastuukysymykset ovat yleensä niitä asioita, joiden hoitamattomuus tekee ammatillisesta verkostosta löyhärakenteisen ja epämääräisen. Lastensuojelun moniammatillisessa yhteistyössä on tärkeää yhteinen tavoite sekä se, että kaikki mieltävät tekevänsä lastensuojelutyötä. Lastensuojelu ei ole vain sosiaalityöntekijöiden etuoikeus. Mikäli moniammatillisen ryhmän jäsen ei itse miellä tekevänsä lastensuojelutyötä, ei hän näe ammatillisen verkoston palvelevan lapsen kokonaisuutta. (Uusikylä 1999, 62).

Laadullisesti hyvän ammatillisen yhteistyön lähtökohtia ovat yhteinen kieli ja toimintakulttuuri, jokaisen ammattiryhmän erityisosaamisen tunnistaminen ja tunnustaminen sekä yhteisen osaamisalueen ja yhteisen perustehtävän määrittäminen. Näiden saavuttaminen edellyttää moniammatillista vuoropuhelua. Tarvi- taan yhteisiä säännöllisiä kokoontumisia ja keskusteluja, jolloin myös luottamus toisiin voi rakentua.

Työprosessin mallinnus voisi toimia kullekin välineenä tunnistaa oma paikkansa lastensuojelutyössä. Mallinnuksen avulla kukin toimija voi hahmottaa entistä paremmin omia tehtäviään. Sosiaalityön paikkaan moniammatillisissa verkostoissa vaikuttavat keskeisesti mm. aikaisempi yhteistyö sekä tämän yhteistyön myötä syntynyt tieto toisen työstä ja auttamismahdollisuuksista. Mitä vähemmän on yhteistyötä ja tietämystä toisen ammattiosaamisesta sitä enemmän ilmenee virheellisiä käsityksiä, odotuksia ja myös jännitteitä. Sosiaalityöntekijän tulee myös pohtia, miten itse suhtautuu toisiin ammatillisiin toimijoihin?

Mallinnusesimerkissäni tärkeä sosiaalityön yhteistyökumppani on koulu ja luokanopettaja. Huoli lapsesta herää koulussa ja prosessi lähtee liikkeelle koulusta. Prosessissa koulun rooli on kuulla lapsen näkökulmaa hienotunteisesti sekä välittää tätä näkökulmaa sosiaalityölle prosessin edetessä. Tilanteessa hyödynnetään opettajan ja lapsen välistä luottamuksellista suhdetta. Sosiaalityön rooli on työskennellä vanhempien kanssa ja tehdä vanhemmille näkyväksi lasta ja lapsen tarpeita sekä mahdollistaa perheen turvallisen arjen sujuvuus kotona.

3 VIREILLETULOVAIHEEN JÄNNITTEITÄ

Lastensuojeluprosessin vireilletulovaiheessa käynnistyy monenlaisia prosesseja niin ammatillisella tasolla kuin työntekijöiden tunnetasollakin. Ammatillisen prosessin rinnalla käynnistyy jollakin tapaa työntekijän oma inhimillinen ja henkilökohtainenkin prosessi, huoli lapsesta. Huolen voimakkuuteen saattaa vaikuttaa sosiaalityöntekijän oma historia. Tilanteen määrittelyssä ovat mukana myös muiden yhteistyötahojen vastaavat prosessit. (Vrt. Heino 1997, 73) Erilaiset tilanteen määrittelyt ja tulkinnat aiheuttavat työhön kaoottisuutta ja hämmennystä. Sosiaalityöntekijä joutuu toimimaan erilaisten, toisilleen vastakkaistenkin odotusten ristipaineessa. Moniammatilliset yhteistyökumppanit, lapsen/perheen läheisverkosto, ehkäpä koko yhteisö tai kylä odottaa, että asiassa tapahtuu myönteinen käänne. Sosiaalityöntekijä toki pohtii, miten hän auttaa lasta ja perhettä, mutta myös sitä, miten hän toimii koko ammatillisen yhteistyöverkoston kanssa.

Työntekijän eväinä tässä alkukaaoksessa kuin myös työprosessin muissa vaiheissa ovat ammattikoulutus ja pätevyys toimia ammatissa, lainsäädäntö ja ammattieettiset ohjeet, käytännön kokemuksesta karttunut tieto, työyhteisön tuki, työntekijän oma persoona ja vuorovaikutustaidot. Tilanteissa tarvitaan myös työntekijän tilanneherkkyyttä ja intuitiivista tulkintataittoa. Lastensuojeluprosessi voidaan nähdä viimesijaisena ja erityistä osaamista vaativana toimintana, jossa sosiaalityöntekijä toimii yhteiskunnan sille antaman vallan valtuuttamana. Sosiaalityöntekijällä on ammatillinen pätevyys ja vastuu toimia lastensuojelulain edellyttämällä tavalla. (Raunio 2004)

Lastensuojelun vireilletulovaiheessa keskeiseksi kysymykseksi yleensä nousee, kuka ottaa huolen puheeksi vanhempien kanssa? Moniammatillisessa lastensuojelussa kontrollitehtävä mielellään delegoidaan sosiaalityöntekijälle, jolloin muut jäävät taka-alalle tai vain tukemaan (esimerkiksi Arnkil & Eriksson 1996). Mikäli valta-, vastuu- ja työnjakokysymyksiä ei etukäteen ole moniammatillisessa verkostossa pohdittu, voivat nämä jännitteet estää prosessin etenemisen ja asiakkaan auttamisen. Pahimmillaan asia voi jumittua siihen, ettei kukaan ota asiaa puheeksi

asiakkaan kanssa. Tällaisessa tilanteessa on vaikeaa päästä avoimuuteen ja eteenpäin prosessissa. Mikäli työntekijät pettyvät jatkuvasti toisiinsa ja syyttävät toisiaan, kannattaa kysyä, mikä ilmiössä tai vuorovaikutuksessa on sellaista, että se tuottaa suuria odotuksia, suuria pettymyksiä ja keskinäistä syyttelyä. Tuolloin pohdinta kääntyy reflektiiviseksi ja huomataan, että oma vuorovaikutus on osa ilmiötä. Muutostyön kohteeksi tulee myös oma toiminta. (Mt. 75.)

Lastensuojeluprosessin vireilletulovaiheessa sosiaalityöntekijä joutuu tavalla tai toisella ensiksi työskentelemään ilmoituksen tekijän kanssa ja arvioimaan ilmoituksen luonnetta ja luotettavuutta. On tärkeää, että sosiaalityöntekijä saa tähän arviointiin kollegiaalista tukea ja voi pohtia tilannetta ammatillisesti toisten kanssa. Tämä vähentää myös mielikuvaa siitä, että sosiaalityöntekijä käyttää yksin valtaa tilanteen ja toimenpiteiden määrittelyssä.

On tunnettua, että toiselta viranomaiselta saatua tietoa pidetään yleensä luotettavampana kuin yksityiseltä henkilöltä, esimerkiksi asiakkaan naapurilta saatua tietoa. Kun huolen ilmaisee toinen viranomainen, on prosessissa helpompi lähteä liikkeelle, koska viranomaista ei asiassa tarvitse suojella niin kuin yksityistä henkilöä. Toisaalta jälkimmäisessä tilanteessa on aina pohdittava, ketä suojella ja kenen kustannuksella?

Prosessin etenemisen kannalta keskeistä on myös, missä vaiheessa huoli esitetään sosiaalityöntekijälle. Kutsuuko ammatillinen yhteistyökumppani sosiaalityöntekijän mukaan asian selvittämiseksi hyvissä ajoin vai tilaako hän sosiaalityöntekijän huostaanottamaan lapsen, kun kaikki voitava on ensin itse tehty? Harvinaista ei liene sekään, että huoli esitetään sosiaalityöntekijälle valmiiksi määriteltynä ja todetaan "tämä on kuule nyt lastensuojeluasia" tai "miksi asia ei etene?" Nämä sisältävät moraalisen viestin siitä, että lastensuojelutyöntekijän olisi nyt toimittava. Toisaalta itse sosiaalityöntekijänä saatan odottaa, että yhteistyökumppani olisi asiassa aktiivisempi suhteessa lapseen tai vanhempiin. Näissä tilanteissa on hedelmällistä käydä keskustelua siitä, millä tavalla toinen katsoo asian olevan lastensuojeluasian, mitä hän sosiaalityöntekijältä odottaa ja mitkä ovat omat odotukseni sosiaalityöntekijänä. Sosiaalityöntekijä ei voi kuitenkaan toimia ulkoisesti ja

toisen tekemän määrittämisen pohjalta, vaan asia täytyy myös itse tutkia ja määrittää.

Sosiaalityöntekijän tulee uskaltaa käyttää lain antamaa valtaa toimia lastensuojeluasiassa. Tärkeää on, että myös yhteistyökumppanit tietävät, miten vireillä oleva lastensuojeluasia etenee. Tiedon jakaminen on eettisesti perusteltua ja edesauttaa yhteistä vastuuta ja sitoutumista. Tärkeää yhteistyössä on molemminpuolinen tietojenvaihto siinä määrin, kuin se salassapitosäädösten kannalta on mahdollista. Jos vastuu mielletään yhteiseksi, moniammatillinen verkosto tukee sosiaalityötä vallan käyttämisessä. Kun lastensuojeluasiaan kytkeytyneillä viranomaisilla on yhtenäinen näkemys ja määrittäminen siitä, että lapsen terveys ja kehitys on vaarassa, se legitimoitii sosiaalityöntekijää käyttämään tätä valtaa.

Toisaalta moniammatillinen verkosto myös kontrolloitii sosiaalityötä kysyessään, onko asia edennyt lastensuojelun sisällä. Tämä velvoite ja vastuu suhteessa moniammatilliseen verkostoon aktivoitii sosiaalityöntekijää toimimaan. Kun tilannetta seurataan yhteisesti esimerkiksi oppilashuoltotyöryhmässä, se sitouttaa kaikkia mukana olevia tahoja tekemään oman tehtävänsä. Tasavertaisessa, toisen arvon tunnustavassa yhteistyössä tällainen kontrolli tukee koko verkoston toimintaa asian eteenpäin viemisessä asiakkaan auttamiseksi.

Kun moniammatillisessa työryhmässä jo etukäteen pohditaan vastuu- ja työnjakokysymyksiä, vältytään asian "pallottelulta" työntekijältä toiselle tilanteessa, jossa tulisi toimia nopeasti. Esimerkiksi Posiolla on sovittu, että se viranomaistaho, joka lasta koskevan huolen ensiksi havaitsee työssään, ottaa asian puheeksi vanhempien kanssa. Jos lapsi oireilee perhetilannettaan koulussa, opettaja ottaa huolen puheeksi ensin vanhempien kanssa ja kertoo vanhemmille, että lastensuojelun sosiaalityöntekijä tarvitaan neuvotteluun mukaan. Opettaja "markkinoitii" sosiaalityötä vanhemmille. Tällainen toimintatapa on havaittu eettisesti hyväksi tavaksi toimia. Se helpottaa myös sosiaalityöntekijän mukaan tuloa. Asiakkaan ei tarvitse pohtia, kuka lastensuojeluilmoituksen on tehnyt. Rehellisyys ja avoimuus ovat luottamuksellisen suhteen edellytyksiä perhekuntoutusprosessissa. Jos huoli otetaan puheeksi asiakasta kunnioittavasti, luodaan hyvä perusta avoimeen ja aitoon asiakkaan kohtaamiseen.

4 ASIAKKAAN KOHTAAMINEN PERHENEUVOTTELUSSA

Vireilletulovaiheen jälkeen pohditaan yhdessä, millä tavalla asiakkaaseen otetaan yhteyttä. Eettisesti perusteltua on kutsua molemmat vanhemmat keskustelemaan asiasta. Heillä on oikeus tulla kuulluiksi asiassa ja olla yhteistyökumppaneita prosessin alusta alkaen. Työskentely nojaa siten asiakaslähtöisyyteen ja kunnioittaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta. Epäeettistä on sellainen työskentelytapa, jossa tilannetta seurataan ikään kuin salaa keräämällä tietoa muilta ammattilaisilta. Tosin näinkin joudutaan tekemään lapsen edun varjolla tapauksissa, joissa yhteistyö vanhempien kanssa ei onnistu.

Yhteistoiminnallinen asiakassuhde ei muodostu itsestään, vaan se tulee rakentaa (Rostila 2001, 61). Ensimmäinen tehtävä tässä on osapuolten roolien selventäminen. Lastensuojeluneuvottelussa sosiaalityöntekijällä on kaksoisrooli; hänellä on kontrolloiva tehtävä suhteessa lapsen edun toteutumiseen sekä perheen auttamistehtävä. Asiakkuus näyttäytyy monella tasolla ja moniulotteisena. Asiakkaana on perhe, mutta myös lapsi yksilönä ja vanhempiensa lapsena ja vanhemmat vanhempina, parisuhteena ja erillisinä yksilöinä. Vai tulisiko asiakkaaksi ensisijaisesti määrittää lapsi, jonka oireilua tuottaa ongelmallinen perhetilanne? Kun lähdetään liikkeelle lastensuojeluilmoituksen perusteella, on kysymys konfliktoituneesta tilanteesta. Sosiaalityöntekijä joutuu perustelemaan väliintulonsa asiakkaalle sekä myös itselleen, että on eettisesti oikein toimia ja puuttua perheen tilanteeseen.

Auttamissuhteen luominen edellyttää työprosessin kuluessa työntekijältä kolmea perustaitoa: empatiaa, kunnioitusta ja aitoutta. Empatialla tarkoitetaan työntekijän taitoa ja herkkyyttä havaita asiakkaan sisäiset tuntemukset ja taitoa välittää tämä ymmärtäminen asiakkaalle. (Rostila 2001, 62.) Aitous tarkoittaa työntekijän avoimuutta, jossa työntekijä kohtaa asiakkaan ihmisenä, ei tunteutraalina ammattilaisena. Työntekijä toimii inhimillisesti ja avoimesti; hän ilmaisee tunteitaan ja ottaa niistä vastuun, hän kykenee myöntämään olevansa väärässä. Aitouteen kuuluu myös jämäkkyys. (Mt, 64.) Lastensuojeluneuvottelussa työntekijä tuo

avoimesti ja rehellisesti esiin oman roolinsa lapsen edun kontrolloijana sekä lapsen ja perheen auttajana.

Martti Lindqvistin (1990) mukaan ilman empatiaa ei asiakkaan ja työntekijän kohtaaminen ole todellista. Hän pitää kaikkein tärkeimpänä auttamissuhteen onnistumiselle sitä, että asiakkaalle syntyy kokemus tästä todellisesta kohtaamisesta. Asiakkaan tulee kokea, että hänen ongelmansa tulevat ymmärretyiksi ja jaetuiksi. Tällainen aito kohtaaminen on mahdollista vain, jos työntekijä suostuu panemaan työhön oman persoonansa.

Kohtaamisessa tarvitaan ehkä jotain yhteistä jakamista, kokemuksia vanhemmuudesta, lasten kasvatuksesta, väsymisestä vanhempana. Asiakkaan tilannetta voi ymmärtää, mutta ei hyväksyä hänen tekojaan, esimerkiksi lasten heitteillejättöä. Asiakkaan luottamuksen saavuttamiselle on ratkaisevaa työntekijän suhtautumistapa asiakkaaseen. Kohtaamistilanteessa joudun miettimään omaa ihmiskäsitystäni: uskonko siihen, että asiakas kykenee muutosprosessiin, uskonko asiakkaan tällä hetkellä niin vähäisiltä näyttäviin voimavaroihin? Kohtaamistilanteessa joudun myös pohtimaan, mitä ajattelen esimerkiksi avioerosta, vanhemman päihdeongelmasta, perheväkivallasta sekä millainen mielikuva minulla on onnellisesta perheestä ja onnellisesta lapsuudesta?

Kohdatessa asiakkaan moni sosiaalityöntekijä sovittaa asiakkaasta saamaansa kuvaa käsitykseen normaaliudesta. Omat voimakkaat normaaliuden käsitykset saattavat aikaansaada asiakkaassa voimakkaita syyllistymisen tunteita ja avun torjumista. Tukeutumalla sosiaalityön tietoon ja teoriaan voidaan avata keskustelua hedelmällisemmin. Esimerkiksi on olemassa tutkittua tietoa perheväkivallan ja vanhemman päihdeongelman vaikutuksista lapseen. Toisaalta sosiaalityöntekijä edustaa aina myös perheeseen, työntekoon ja päihteiden käyttöön liittyviä yhteiskunnassa hyväksytyjä arvoja. Hän on myös näiden arvojen kontrolloija suhteessa asiakkaisiin.

Lastensuojelun työprosessissa sosiaalityöntekijän keskeisiä taitoja ovat myös monipuoliset kommunikointitaidot, etenkin haastattelutaidot ja sanaton viestintä (Compton & Calaway 1998). Asiakkaan kohtaamistilanteissa pelkät ammatillisuuden antamat välineet eivät aina riitä, vaan tarvitaan työntekijän omaa persoonaa ja vuorovaikutustaitoja. Työskentely on välillä tasapainoilua

ammattillisen roolin ja oman henkilökohtaisen minän välillä. Toisaalta tilanteissa työntekijä toimii intuitiivisesti, oma persoona suodattuu ammatillisuuden kautta.

Asiakkaan kohtaamisessa sosiaalityöntekijä kohtaa myös perheessä olevan pahan sekä lapsen kokeman pahan (vrt. Hurtig & Laitinen 2000). Anneli Pohjola (2000, 43) kirjoittaa, että "Auttamistyön vuorovaikutuksessa on mukana inhimillisyyden koko kirjo, vaikka ammatillisuus ja työn eettiset periaatteet säätelevät ja pehmentävät sitä. Myös rakenteellisesti määrittäneet toimintojen ja valintojen reunaehdot tunkeutuvat mukaan auttamistilanteisiin. Hyvän palvelun avaimet ovat silti mahdollista löytää eettisestä toisen ihmisen kunnioittamiseen perusturvasta kohtaamisen luonteesta."

Ammattillisesti sosiaalityöntekijä toimii siitä viitekehyksestä käsin, jossa lastensuojelutyössä nykyään eletään. Nykyisin lastensuojelun avohuollon ohjaavana prinsiippinä nähdään perhetyön merkityksen korostuminen; tavoitteena on perheiden tukeminen ja perheiden koossapysyminen sekä myös yhä enemmän lapsikeskeinen työskentely ja lapsen esiin nostaminen sosiaalityössä. (Ks. Lapsi Lapissa kehittämishankkeen loppuraportti 2003).

Tutkimukset ovat osoittaneet, että lapset ovat näkymättömiä sosiaalityössä ja perhepalveluissa. Aikuiset puhuvat lasten puolesta ja lapset tulevat harvoin nähdyiksi ja kuulluiksi omalla äänellään. Sijaishuollossa olevat lapset tulevat huomioituiksi subjektina paremmin kuin avohuollon työskentelyssä (Bardy 2001, 91).

Mallinnusesimerkissäni työskentely aloitetaan vanhempien kanssa ja sosiaalityöntekijä tapaa lapset vasta prosessin edetessä. Perhekeskeinen työ avohuollon perhekuntoutuksessa perustuu ajatukselle, että perhe on lapsen paras (vrt. Nieminen 1983, 26). Perhekeskeisyys on arvo yhteiskunnassamme. Se on keskeinen arvo myös pienessä maaseutupitäjässä eikä sosiaalityöntekijä elä irrallaan näistä paikallisista arvoista. Sosiaalityötä kritisoidaan usein siitä, että lapsen kanssa ei työskennellä riittävästi tai ollenkaan. Ehkä toimintatavassamme kyse on siitä, että perhekeskeisyys arvona on niin syvään rakennettu meihin; ajatteleminen, että perhe on lapsen paras ja vanhemmat tietävät, mikä on heidän lapsilleen parasta ja kunnioitamme sitä. Perhekeskeisyys on myös myytti, jonka yli sosiaalityöntekijän on nähtävä. Lastensuojelu-

työssä sosiaalityöntekijä kohtaa tilanteita, joissa perhe onkin pa-
ha. Mikäli vanhemmat aina toimisivat lapsensa parhaaksi, ei las-
tensuojelua tarvittaisi.

Asiakkaan kohtaamisessa on luottamuksen syntymisellä ja saavuttamisella tärkeä merkitys auttamisprosessin jatkumiselle. Luottamuksellisuus on keskeinen osa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhdetta ja sitä koskevia eettisiä periaatteita. Tietoisuus asiakassuhteen vastuullisuudesta ja ominaislaadusta on osa sosiaalityöntekijän eettisyyttä (Rostila 2001, 33-34). Asiakkaan tulee voida luottaa työntekijän salassapitoon sekä siihen, että työntekijä kykenee auttamaan. Toisaalta työntekijänä voisinkin pohtia sitä, luotanko asiakkaaseen? Perheen ollessa asiakkaana luotanko siihen, että vanhemmat toimivat lastensa parhaaksi?

Kohtaamisessa on merkitystä myös sillä, missä kohtaaminen tapahtuu. Mallinnusesimerkissäni valitsin perheneuvolan kohtaamispaikaksi mieluummin kuin sosiaalitoimiston. Ehkä tähän oli syynä käytännön työtilat. Työhuoneeni huono äänieristys ei mahdollistanut asiakkaan kunnioittavaa kohtaamista. Sen lisäksi neljä ihmistä eivät olisi sopineet työhuoneeseeni riittävän etäisesti. Valitsin siis terapeutisemmän ja "pehmeämmän" kontekstin asiakkaan kohtaamiselle. Ehkäpä toimin eettisen koodin mukaan ja intuitiivisesti, koska en sitä silloin tietoisesti miettinyt. Asiakkaan ja työntekijän kohtaamisesta muodostuu tunneherkkä kohtaaminen, jossa on mukana paljon enemmän kuin vain kahden ihmisen hetkellinen vuorovaikutustilanne. Palvelutyöltä tulee eettisesti edellyttää pahan mahdollisuuden tiedostamista ja sen pääsyn estämistä palvelutilanteisiin. (Pohjola 2000, 60.)

Sosiaalitoimiston työkulttuuriin kuuluu tietyllä tavalla kontrolli ja "epäily" toisin kuin perheneuvolassa työskenneltäessä. Sosiaalitoimistokontekstissa asiakkaaseen liikaa luottavaa eli "sinisilmäistä" saatetaan pitää jopa huonona työntekijänä. Sosiaalitoimistossa tapahtuvaan asiakastyöhön liittyy usein myös kiireen tuntu. Kiireen leimaama palvelukulttuuri on omiaan lisäämään "paha" auttamissuhteessa. Asiakas kokee, että häntä ei kuunnella tai häntä ei oteta vakavasti.

5 LASTENSUOJELUASIAKKAAKSI MÄÄRITTÄMINEN

Tarja Heino (1997) on tutkimuksessaan analysoinut sitä prosessia, jossa lapsi tai perhe määrittyy sosiaalityöntekijän työssä sosiaalityötoimiston lastensuojelun asiakkaaksi. Hänen mukaansa sosiaalityöntekijä aktiivisena toimijana määrittää lastensuojelun asiakkuuden prosessissa, jossa ilmenevät erilaiset kognitiiviset, emotionaaliset ja moraaliset elementit. Lastensuojelun asiakkuus määrittyy monikerroksisesti ja sosiaalityö näyttäytyy eräänlaisena tunnustelutyönä. Heino (mt, 8) kuvaa kuinka sosiaalityöntekijä tunnustelee vuorovaikutuksessa eri tahojen kanssa erilaisilla kentillä sellaisen toiminnan mahdollisuutta, joka toteuttaa lapsen etua. Tunnustelu on kokonaisvaltaista. Sosiaalityöntekijän intuitiivinen tulkinta muodostuu tiedon, tunteiden ja moraalin yhdistelmänä. Sosiaalityöntekijä tajuaa intuitiivisesti kontekstin, toimintansa kentillä olevat esteet ja mahdollisuudet. Nämä ovat näkymättömällä tavalla läsnä määrittämisessä ja päätöksenteossa.

Asiakkaan määrittämisessä lastensuojeluasiakkaaksi on aina kysymys myös sosiaalityöntekijän vallankäytöstä. Työntekijän tuleekin pohtia, mikä merkitys asiakkuudella on asiakkaalle. Tuottaako lastensuojeluasiakkaaksi määrittäminen itse asiassa lisää asiakkuutta? On hyvä tiedostaa, että työntekijän tulkinnat ja ongelmien määrittely voivat tuottaa erilaisia asiakkuuden identiteettejä.

Mallinnusesimerkissäni asiakkaaksi tulovaiheessa korostuu lastensuojeluasiakkuuden tunnustelutyö. Asiakkuudesta ei vielä tässä vaiheessa tehdä päätöstä. Lastensuojeluneuvottelussa käydään läpi huolen aiheita, tunnustellaan, mihin vanhemmat ovat valmiita sitoutumaan. Samaan aikaan pohditaan myös, onko tämä perhe autettavissa avohuollon keinoin. Asiakkuus muilla alueilla, kuten hoitoonohjaus päihdeklinalle tai lasta koskevien huolto- ja tapaamissopimusten laatiminen, tuottaa tietoa ja suuntaa sosiaalityön prosessia eteenpäin. Moottorina on huoli lapsista ja lasten oireilu.

6 TYÖN MONET ULOTTUVUUDET

Mallinnusesimerkissäni palvelujen ja tuen toteutusvaiheessa asiakkuussuhde on rakentunut vähitellen prosessin aikana. Vanhempien kanssa on tehty työtä jo pitkään ja toinen vanhemmista ottaa itse yhteyttä sosiaalityöntekijään apua saadakseen. Tässä vaiheessa varsinainen asiakas, jonka kanssa työskennellään, on lapsen vanhempi. Sosiaalityöntekijä ei ole tavannut lasta, mutta lapsen ääni on välittynyt sosiaalityöhön koulun kautta.

Kotikäynnillä sosiaalityöntekijä arvioi tilannetta uudelleen asiakkaan kertomuksen ja kontaktin perusteella. Tukenaan on tällöin myös aikaisemmin prosessin myötä syntynyt tieto. Työntekijä tarkentaa toimintastrategiaansa ja hänelle vahvistuu ymmärrys, (vrt. Tarja Heino 1997, naksaus) siitä, että perhe on tiiviin lastensuojelun tuen tarpeessa ja tarvitaan aikaisempaa intensiivisempää työskentelyä perheen kanssa. Tässä vaiheessa määrittäminen lastensuojelun asiakkaaksi tuntuu eettisesti oikealta, kun se syntyy yhdessä asiakkaan kanssa. Yhteinen määrittäminen mahdollistaa suunnitelmallisen työn perheen kanssa, jolloin kotikäynneillä sosiaalityöntekijä tapaa myös perheen lapset. Samanaikaisesti työntekijä alkaa selvittää asiakkaan tarpeista lähteviä palvelujärjestelmän mahdollistamia palveluja ottamalla yhteyttä kotipalveluun ja lastensuojelun perhetyöntekijään, jotta mahdollistettaisiin yksinhuoltajavanhemman ja lasten arjen sujuminen kotona.

Kotikäynneillä sosiaalityöntekijä havainnoi kodin olosuhteita, vanhemman ja lasten välistä vuorovaikutusta, juttelee lasten kanssa. Havainnot siitä, että vanhemmalla on vaikeuksia asettaa rajoja lapsille, auttavat tilanteen uudelleenmäärittelyssä ja toimintastrategian tarkentamisessa. Prosessin kuluessa paljastuu myös, että lapset ovat nähneet vanhempien välistä perheväkivaltaa. Perheen tuen tarve näyttäytyy nyt laajempaan. Ei pelkästään riitä, että järjestetään ulkoisia palveluja: kotipalvelua ja taloudellista tukea. Perhe tarvitsee myös psykososiaalista tukea ja jopa terapiaa selviytyäkseen.

Tässä työskentelyn vaiheessa sosiaalityöntekijälle on syntynyt perusteltu näkemys siitä, että perhe tulee osittain autetuksi myös taloudellisella tuella. Ehkäisevän toimeentulotuen päätöstä

tehdessään työntekijä taiteilee säädösten viidakossa; miten suhteuttaa asiakkaan tilanne, työntekijän harkintavalta, olemassa olevat normit ja organisaation omat linjaukset. Kokemukseni mukaan mitä enemmän työntekijällä on käytännön työkokemusta ja tietoa asiakkaan tilanteesta, sitä enemmän hänellä on uskallusta käyttää harkintavaltaa ja tehdä itsenäisiä päätöksiä.

Sosiaalityön tehtäviin sisältyy sekä tukea että kontrollia. Tuki ja kontrolli ovat osa sosiaalityön olemusta. Taustalla on sosiaalityön yhteiskunnallinen ja asiakaslähtöinen tehtävä. Työntekijä ei voi yksiselitteisesti valita yhteiskunnallista tai yksilöllistä lähtökohtaa vaan hän joutuu ottamaan huomioon molemmat. Tämä aiheuttaa työhön sisäisiä jännitteitä. (Raunio 2004.) Lastensuojelun avohuollon perhekuntoutusprosessissa kontrollin ja tuen vuorottelu edellyttää työntekijältä tilanneherkkyyttä. Luottamuksellisessa auttamissuhteessa sosiaalityöntekijä voi käyttää kontrollivaltaansa avoimemmin ja näkyvämmiin luottamuksen siitä kärsimättä. Työskentelyprosessin alkuvaiheessa kontrolli on ehkä piilotetumpaa, kun tavoitteena on saada asiakas motivoitumaan yhteistyöhön.

Palvelujen ja tuen toteutusvaiheessa sosiaalityöntekijän työ näyttäytyy monella tavalla. Se on yhdistelmä palvelutyötä, psykososiaalista työtä, byrokratiatyötä sekä moniammatillista yhteistyötä. Tämän lisäksi se on vaikuttamistyötä ja asiakkaan asian ajamista moniammatillisessa verkostossa sekä suhteessa päättäjiin.

Kyösti Raunio (mt, 18) erottelee sosiaalityössä kohdattavia tilanteita "tavallisten sosiaalisten ilmiöiden" kanssa työskentelyksi ja "dynamiikaltaan monimutkaisten ilmiöiden" kanssa työskentelyksi. Dynamiikaltaan monimutkaisia ilmiöitä ovat perheväkivalta ja lasten tarpeiden laiminlyönti. Tällaisissa tilanteissa aineelliset, sosiaaliset ja psyykkiset vaikeudet kietoutuvat monimutkaisella tavalla yhteen. Tavallisiin sosiaalisiin ilmiöihin vastataan sosiaalipalveluilla. Dynamiikaltaan monimutkaiset ilmiöt vaativat sosiaalityön syvällisempää väliintuloa. Monet asiakkaat tarvitsevat samanaikaisesti sekä sosiaalityön toimenpiteitä että sosiaalipalveluja ja myös moniammatillista yhteistyötä. Kyetäkseen toimimaan kokonaisvaltaisesti sosiaalityöntekijän tulee tuntea palvelujärjestelmä. Miten se toimii ja ketkä ovat avaintoimijoita asiassa?

Lastensuojeluasiakkuuden määrittäminen tapahtuu viimeistään silloin, kun kirjallinen huoltosuunnitelma-asiakirja laaditaan. Lastensuojelulain mukaan huoltosuunnitelma on laadittava aina, kun kyseessä ei ole tilapäinen neuvonta ja ohjaus. Tällainen suunnitelma on asiakirja, joka määrittää asiakkuuden asiakkaalle, sosiaalityöntekijälle sekä moniammatillisille yhteistyökumppaneille. Valtaistamisen ja asiakaslähtöisyyden näkökulmasta "huoltosuunnitelma" on ongelmallinen ja korostaa asiakkaan alisteista ja huollollista roolia auttamisprosessissa. Näen sen myös vahvistavan asiakkuuden identiteettiä ja korostavan työntekijän asiantuntijavaltaa. Mielekkäämpää olisikin käyttää termiä lastensuojelun suunnitelma tai sosiaalityön suunnitelma. Mikä estää meitä muuttamasta työkäytäntöjä ja käsitteitä asiakasta kunnioittavampaan suuntaan?

Suunnitelman laatiminen tekee lastensuojelutyöstä tavoitteellista ja suunnitelmallista. Se voidaan nähdä asiakkaan aseman vahvistamisen tärkeäksi välineeksi moniammatillisessa yhteistyössä. Monen toimijan yhteistyössä jonkun pitää auttaa asiakasta selkiyttämään toiveensa ja muokkaamaan niitä tilannearvion pohjalta tavoitteiksi. Haasteena on hallita tilannearvioinnin kokonaisvaltaisuus. Auttamisen prosessimallissa korostuu sosiaalityöntekijän rooli asiakkaan äänen saamisessa esille ja kokonaisvaltaisen tilannearvion tekeminen. Asiakkaan toiveiden ja motiivien esille saamiseen perustuva kokonaisuuden hallinta on sosiaalityöntekijän vahvuus; asiakaslähtöisyys voi toteutua, kun työntekijä jäsentää työtään auttamisen prosessimallin avulla. (Mt. 15-16.)

Lastensuojelun suunnitelman laatiminen toteuttaa asiakaslähtöisyyttä ja sitä eettistä periaatetta, että asiakkaan itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan. Suunnitelma voidaan nähdä myös vallan välineenä. Sen avulla sitoutetaan myös asiakasta. Lastensuojeluasiassa sosiaalityöntekijä törmää tilanteisiin, joissa vanhemman ja lapsen tavoitteet eivät kohtaa. Suunnitelmaan kirjataan esimerkiksi, että mikäli tietyt lapsen tai vanhemman tavoitteet eivät ole toteutuneet tietyllä ajanjaksolla, mietitään lapsen huostaanottoa paremmin lapsen etua ajavana. Tässä tapauksessa suunnitelma on hyvä vallan väline. Kun asioiden kulkua ja sosiaalityöntekijän päätymistä tiettyyn ratkaisuun voidaan seurata tiettyin väliajoin tarkistettavasta suunnitelmasta, voidaan vähentää mielikuvaa so-

siaalityöntekijän työn mielivaltaisuudesta ja tehdä työtä näkyväksi ja perustelluksi. Sosiaalityöntekijä selvittää eri ratkaisuvaihtoehtojen edut, haitat ja seuraukset, jotta asiakas voi tehdä omat ratkaisut. Kun suunnitelma laaditaan yhdessä asiakkaan kanssa, toteutuu asiakkaan osallisuus ja itsemääräämisoikeus. Siinä kunnioitetaan ihmisen oikeutta osallistua ja päättää itseään koskevista ratkaisuista (Vrt. Talentia, Sosiaalialan ammatillisen työn eettiset periaatteet.)

Palvelujen ja tuen toteutusvaiheessa joudutaan eettisesti vaikean tilanteen eteen, kun huomataan, että asiakas tarvitsee selviytyäkseen tiettyjä palveluja paljon enemmän kuin palvelujärjestelmä kykenee tarjoamaan. Esimerkiksi Posiolla perheneuvolapalvelut ontuvat ja päättäjät kyseenalaistavat lastensuojelun perhetyöntekijän työn jatkuvuuden. Myöskään kotipalvelulla ei ole riittäviä resursseja vastata lapsiperheiden tarpeisiin. Heijastaako palveluiden puuttuminen sellaista arvomaailmaa, jossa perheiden oletetaan kriisitilanteissa selviytyvän omin avuin, koska "ennenkin on selviydytty" vai ovatko taustalla materialistiset arvot? Taistelussa resursseista sosiaalityö näyttäytyy vaikuttamistyönä ja asiakkaan oikeuksien ajamisena yli oman organisaation. Sosiaalityöntekijä tarvitsee taitoa ja välineitä viedä ruohonjuuritason tietouttaan päättäjätasolle. Työprosessin mallinnus voi toimia välineenä välittää tätä tietoutta päättäjille. Työprosessin kuvauksessa voidaan esittää ja hahmottaa työskentelyn kulku, eri vaiheet ja se, kuinka paljon työtä yhteen asiakastilanteeseen voi liittyä. Mallinnuksen avulla voidaan arvioida työn tuloksellisuutta sekä palvelujärjestelmän toimivuutta ja riittävyttä. Mallinnusesimerkkini avulla voin esimerkiksi kysyä, olisiko lastensuojeluasiakkuus tässä tietyssä tilanteessa ollut ehkäistävässä, mikäli kunnassamme olisi toimivat ja riittävät perheneuvolapalvelut?

7 ARVIOINTIA JA TYÖPROSESSIN PÄÄTTÄMINEN

Työskentelyprosessin eri vaiheissa keskeisiä ja aina mukana olevia elementtejä ovat seuranta ja arviointi: miten lapsen etu on toteutunut, ovatko aikaisemmin asetetut tavoitteet saavutettu, mitkä

ovat uudet palvelutarpeet. Prosessissa arviointi on jatkuvaa ja edellyttää sosiaalityöntekijältä tutkivaa työtettä. Työn tuloksellisuutta seurataan ja arvioidaan yhdessä moniammatillisten yhteistyökumppaneiden sekä asiakkaan kanssa.

Työprosessin mallinnus on auttanut hahmottamaan niitä kriittisiä pisteitä työskentelyn vaiheissa, joihin on syytä pysähtyä ja joiden onnistumiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Monesti työskentelyprosessissa vähälle huomiolle jää työskentelyn päättäminen asiakkaan kanssa sovitusti. Compton & Galaway (1998) painottavat, että lopetusvaihe on yhtä tärkeä kuin työprosessin muutkin vaiheet. Lopetusvaiheesta paljon riippuu, miten asiakas kykenee ylläpitämään niitä tuloksia, joita prosessin aikana on hänen elämäntilanteensa muuttamisessa saavutettu. Lopettamisvaiheella on kiinteä yhteys koko edeltäneeseen auttamisprosessiin, koska siinä kertautuvat pienoiskoossa kaikki prosessin elementit. Lopetusvaihe on yhteenveto kaikesta siitä, mihin prosessin aikana on pyritty, mitä on tehty ja mitä on saatu aikaan.

Sosiaalityöntekijänä lastensuojeluprosessissa olen osaltani luomassa asiakkuuden identiteettiä. Vastuullista vallankäyttöä on osata päättää avohuollon lastensuojeluasiakkuus tilanteissa, joissa huoli lapsista on poistunut ja niissä tilanteissa, joissa lapsen etu vaatii siirtymistä sijaishuollon valmistelun työprosessiin.

Huomisen haasteena omassa työkäytännössäni näen työprosessin kuvauksen läpikäymisen yhdessä asiakkaan kanssa. Se voisi toimia yhtenä dialogisen keskustelun ja arvioinnin välineenä asiakkaan ja työntekijän kesken. Mahdollista on, että asiakkaan "totuus" on aivan toisenlainen.

PAIKALLISUUS LASTENSUOJELUN TYÖPROSESSISSA

Marja-Sisko Tallavaara

- 1 Johdanto
- 2 Toimintaympäristö alueellisessa marginaalissa
- 3 Pienen kunnan sosiaalisihteerin suuri vastuu
- 4 Paikallisen palvelutarjottimen puutteet ja mahdollisuudet

1 JOHDANTO

Edustin lastensuojelun sosiaalityön mallinnusryhmässä pienen kunnan lastensuojelua. Tarkoituksena oli kuvata tietokoneohjelman avulla lastensuojelun avohuollon työprosessia Pelkosenniemen kunnassa ottaen samalla huomioon myös seudullisen yhteistyön muodot lastensuojelussa. Oli jo sinänsä antoisa kokemus irrottautua kiireisestä arkityöstä ja tarkastella vain yhtä työn osaluetta. Ehdin myös hiukan päivittämään omaa tietämystäni siitä, missä alan tutkimuksessa ja teoreettisessa tietämyksessä mennään – tosin aika siinä suhteessa oli kovin lyhyt. Ohjelman avulla pystyin havainnollistamaan työskentelyprosessia, sain nostettua esiin keskeisiä työn vaiheita ja kompastuskohtia. Kuukauden työ mallinnuksen parissa oli siten itselleni tärkeä oppimiskokemus.

Mallintaminen toi näkyviin oman työskentelyn puutteita; asiakkuuden alkamisen ja päättymisen epämääräisyyttä, avohuollon tukitoimien pitkittymistä, konkreettisten tavoitteiden asettamisen ja saavuttamisen seurannan puutteita, kirjaamisen epäsäännöllisyyttä. Kaiken kaikkiaan mallintaminen auttoi selkeyttämään työskentelyä sekä etsimään ja luomaan apuvälineitä, esimerkiksi sopivia kysymyslomakkeita alkukartoitukseen tai väliarviointeihin ja arviointiin yleensä. Mallia voi käyttää ensisijaisesti työskentelyn apuvälineenä muistuttamassa työprosessiin sisältyvistä olennaisista asioista ja keskeisistä vaiheista.

Sosiaalityöntekijän lastensuojelutyötä määrittävät lastensuojelulain säännökset, ensisijaisena lähtökohtana lapsen etu, lapsen kasvun ja kehityksen turvaaminen. Se, minkälaiseksi työ käytän-

nössä ja paikallisesti muotoutuu, riippuu toisaalta *työntekijän omista resursseista*: ammatillisesta osaamisesta, vuorovaikutustaidoista, arvoista ja asenteista, koko persoonasta sekä toisaalta *käytettävissä olevista ulkoisista resursseista*: työn organisaatiosta, organisaatiokulttuurista, ammatillisista verkostoista, tukivalikoimasta ja *yleisesti toimintaympäristöstä*, lastensuojelun tarvetta synnyttävistä olosuhteista, yhteisön toimintakulttuurista ja arvoista. Mallissa paikallisuus tulee esiin ydinprosessien sisällä lähinnä avohuollon tukivalikoimassa, ammatillisissa verkostoissa ja työkäytännöissä.

Tässä artikkelissa pohdin paikallisuuden ilmenemistä lastensuojelussa oman paikkakuntani kautta: miten paikallisuus heijastuu lastensuojelun asiakkuuteen, sosiaali- ja lastensuojelutyöhön sekä palvelujärjestelmään. Tarkastelen ensin pelkosenniemeläistä toimintaympäristöä ja sen erityisiä piirteitä, riskejä ja mahdollisuuksia lastensuojelutyön näkökulmasta.

2 TOIMINTAYMPÄRISTÖ ALUEELLISESSA MARGINAALISSA

Sinnittelyä talouden puristuksessa

Työskentelen väkiluvultaan vähäisessä noin 1200 asukkaan itä-lappilaisessa kunnassa, etäällä vallan keskuksista, yhdentyneen Euroopan reuna-alueella. Postmodernin yhteiskuntamme hallitsevana tendenssinä on yhteiskunnan eri osa-alueilla tapahtuva eriytyminen. Talouden kansainvälistyminen ja pääomien vapaa liikkuvuus tahdittavat tätä prosessia ohjaamalla yhteiskunnallista päätöksentekoa. Solidaariselle tasauspolitiikalle ei ole enää tilaa. Tämä merkitsee sitä, että alueet, joilla ei ole kilpailuedellytyksiä, uhkaavat taantua. Pääomat karttavat eikä valtion varoinkaan haluta tukea näitä alueita, koska aluepoliittiset tulonsiirrot ovat vallitsevan ajattelun mukaan tuhlauksia. Huonosti tuottavat alueet ja niiden väestö on alettu nähdä talouden riippakivinä. (ks. Heikkilä ym. 2002, 17.)

Huolimatta marginaalisesta asemastaan kunta on pyrkinyt talouden pakkojen puristuksessa edistämään monin tavoin yritysten toimintamahdollisuuksia ja siten asukkaiden toimeentulomahdollisuuksia ja hyvinvointia. Valtion vastuu kansalaisten hyvinvoinnista on siirtymässä entistä enemmän paikalliselle tasolle. Halutaan korostaa paikallista päätösvaltaa, itsenäisyyttä ja valinnanvapautta palvelujen tuottamisessa. Koska edellytykset palvelujen tuottamiseen vaihtelevat paikallisesti, kuntien ja kansalaisten eriarvoisuus lisääntyy. Heikkojen taloudellisten mahdollisuuksien kunnissa palvelujen ylläpitäminen käy vaikeaksi. Aktiiviväestö muuttaa työ- ja koulutusmahdollisuuksien perässä muualle ja verotulokertymä pienenee. Palveluja paljon tarvitsevat sen sijaan useimmiten jäävät paikkakunnalle. Uhkana on negatiivinen kumulatiivinen kehitys, joka vähitellen näivettää alueen.

Alueellista marginaalisuutta kuvaavia piirteitä ovat elinkeinorakenteen suppeus, taloudelliset vaikeudet, harva asutus, pitkät etäisyydet, perifeerinen sijainti, vaikeat luonnonolot sekä palvelukeskuksien puute (Laitinen & Pohjola 2001, 20 -21). Nämä piirteet toteutuvat myös kotikunnassani. Kunnan aktiivisista toimenpiteistä huolimatta ei paikkakunnalle ole matkailuyrityksiä ja paria puualan yritystä lukuun ottamatta saatu yritystoimintaa. Toisaalta alkutuotannosta, maa- ja metsätaloudesta, on hävinnyt työpaikkoja ja niiden merkitys toimeentulon antajina on enää hyvin pieni. Matkailu ja siihen liittyvät palvelut ovat merkittävin työllistäjä paikkakunnalla. Palvelutuotannosta kaiken kaikkiaan, mukaan lukien kunnan tuottamat palvelut, saa elantonsa lähes kolme neljänestä työssäkäyvistä.

Matkailuelinkeino ja palvelutuotanto eivät ole kuitenkaan pystyneet korvaamaan muiden toimialojen työtehtävien vähene mistä. Näin työpaikkojen kokonaismäärä on vähentynyt kymmenessä vuodessa neljänneksen. Tämä on lisännyt ja pitkittänyt työttömyyttä. Työttömyysaste on pysytellyt vuoden 1990 jälkeen jatkuvasti yli 20 % ja käynyt välillä yli 30 prosentissa. Näin siitä huolimatta, että kunta on käyttänyt työllistämiseen erityisesti 90-luvulla ja vielä 2000 luvun alussa 5–7 prosenttia käyttötalouksmenoistaan.

Väestörakenne on vinoutumassa aktiiviväestön muuttaessa pois, syntyvien määrän vähetessä ja ikääntyneiden suhteellisen

osuuden kasvaessa. Jo vuonna 1998 alle 15-vuotiaita oli vähemmän kuin yli 65-vuotiaita. Väestö on miesvoittoista, yli puolet on miehiä. Miehet ovat haluttomampia muuttamaan kalavesien ja metsästyksmaiden ääreltä kaupunkeihin. Jonkin verran on kuitenkin myös kuntaan muuttoa. Kunnassa on hyvä vuokra-asuntotilanne ja vielä suhteellisen hyvät palvelut, mikä houkuttelee muuttamaan, vaikka työtä ei olisikaan. Muuttajissa on juurilleen palaavia eläkeläisiä ja kaupungissa työttömäksi joutuneita yksinäisiä miehiä.

Kunnan sisäinen aluerakenne on muuttunut, sivukylissä väestön vanheneminen korostuu, kun nuoret ovat pääosin muuttaneet pois. Tämä on johtanut siihen että viimeinenkin kyläkoulu lakkautettiin 1990-luvun lopulla. Toisaalta kylät eroavat toisistaan. Matkailualueen kylässä on enemmän nuoria perheitä ja väestörakenne tasaisempi. Paikallinen erityispiirre on yksinhuoltajaperheiden poikkeuksellisen suuri osuus lapsiperheistä. Tämä näkyy elatustukea saavien lasten osuudessa, joka on v. 2003 Lapin läänin toiseksi korkein (Tilastotiedote 11/2004 /STAKES). Tosin luku kertoo myös elatusvelvollisten maksukyvyttömyydestä. Yksinhuoltajaperheet keskittyvät pääosin kirkonkylään. Jossakin kunnan vuokratotaloista asuu pelkästään yksinhuoltajia perheineen. Perherakenne näkyy myös koulussa, osassa luokista valtaosa lapsista on yksinhuoltajaperheistä. Vaikuttaa siltä, että avo- ja avioeroista on tullut parisuhteen ongelmiin luonnollinen ratkaisumalli, joka on helppo valita, kun naapurikin on sen valinnut. Lasten olosuhteiden kannalta yksinhuoltajuus sinänsä ei ole riski. Perheiden elämäntilanteet kuitenkin vaihtelevat ja riski on olemassa jos yksinhuoltajuuteen liittyy muita ongelmia, kuten pitkäaikaista taloudellista niukkuutta, vanhemman päihde- tai mielen-terveysongelmia ja tukevien verkostojen puutetta. (Ks. Nätkin 2003, 27-38.)

Perifeerisyyden ulottuvuudet vaikuttavat ihmisten arkeen, elämäntyyliin ja -rytmiin. Yksilöiden hyvinvointi saa muotonsa jokapäiväisissä elämysyhteisöissä. Keskeiseksi nousevat erilaiset tarpeet, mahdollisuudet, resurssit ja niiden väliset suhteet. (Laitinen & Pohjola 2001.) Työttömyys ja pätkätyöllistyminen koskettaa suurta osaa paikkakunnan perheistä, joissa on työikäisiä. Pitkään jatkuva työttömyys vaikeuttaa taloudellista selviytymistä.

Muutama ylimääräinen lasku voi sekoittaa elämän ja saa tilanteen tuntumaan toivottomalta, mikä taas voi johtaa välinpitämättömyyteen raha-asioiden hoidossa ja sitä myöten yhä pahempaan velkaantumiseen. Pitkään jatkuva työttömyys voi aiheuttaa myös psyykkisiä ja sosiaalisia ongelmia, epätoivoa, lamaantumista ja vetäytymistä sosiaalisesta kanssakäymisestä. Taloudellinen epävarmuus heijastuu lasten arkeen ja muodostaa riskin yhtälailla lasten hyvinvoinnille. (Ks. esim. Forssen ym. 2002, 89-90, Valtioneuvoston selonteko... 2002, 38.) Hyvinvoinnin alueellista erilaistumista selvittäneiden tutkimusten mukaan psykososiaaliset ongelmat ovat lisääntyneet kaupunkien ohella harvaanasutulla maaseudulla, jossa psykososiaalisten ongelmien runsaus liittyy aineelliseen niukkuuteen (Kainulainen ym. 2001; Heikkilä ym. 2002).

Vastapainoksi palkkatyön puutteelle maaseudulla on muuta tekemistä: kalastusta, metsästystä, marjastusta, oman peltotilkun hoitoa, lämmityspuiden hankkimista. Moni kokeekin pätikätyöllistymisen itselleen sopivaksi. Puolen vuoden palkkatyö tuo taloudenpitoon liikkumavaraa, mutta sitten taas työtön jakso antaa vapaat mahdollisuudet hankkia muuta ”särvintä” tai puuhastella mieluisan harrastuksen parissa. Toiveena on vain näiden oikea-aikainen yhteensovittaminen niin, ettei pätikätyön ajankohta satu syksyn metsästys- tai marjastusaikaan tai kevään puunteko aikaan. (Vrt. Laitinen & Pohjola 2001, 96 -103.)

Turvallinen ja auttava – sulkeutunut ja ahdistava yhteisö

Pienten kuntien vahvuudeksi on sanottu niiden kansanvaltaisuutta, voimakasta paikallista sitoutumista ja laajaa osallistumista (Ovaska 2003, 14). Itälappilaisten kylien asukkaat ovat myös erittäin sidonnaisia asuinympäristöönsä (Laitinen & Pohjola 2001). Sidonnaisuus ja yhteisöllisyys ovat keskeisiä tekijöitä sosiaalisen pääoman rakentumisessa. Sosiaalinen pääoma on määritelty kolmanneksi pääomaksi taloudellisen ja inhimillisen lisäksi. Se ilmenee ihmisten välisissä verkostoissa. Sitä luonnehtii myös normiyhteisyys ja luottamus. Sosiaalinen pääoma toimii voiteluaineena: sosiaalinen vuorovaikutus helpottuu, kun ihmiset ovat te-

kemisissä toistensa kanssa ja luottavat toisiinsa. Se saa myös ymmärtämään, että he ovat pohjimmiltaan riippuvaisia toisistaan. Ryhmä, jonka sisällä vallitsee luottamus ja luotettavuus, kykenee suorittamaan enemmän kuin sellainen, jossa luottamusta ei ole. Niiden yhteisöjen, joissa on monipuolisesti sosiaalisia verkostoja ja kansalaisjärjestöjä, on todettu kykenevän paremmin suojaamaan jäseniään köyhyydeltä ja turvattomuudelta, ratkaisemaan riitoja ja käyttämään hyödykseen mahdollisuuksia.

Maaseudulla ihmiset kohtaavat toisiaan erilaisissa yhteyksissä ja rooleissa, mikä vahvistaa tunnettuutta. Kauppias on kunnanvaltuutettu ja metsästysseuran aktiivijäsen, opettaja kyläseuran puheenjohtaja. Tuttuudesta on etunsa ja haittansa. Kun tunnetaan, välitetään ja huolehditaan toisista eri tavoin kuin vieraiden kesken. Pienissä ympyröissä on vaikea hukkoa massaan ja säilyttää oma elämä vain omana tietonaan. Ammattiroolit ja epäviralliset roolit myös sekoittuvat helposti; naapurissa asuvalta terveydenhoitajalta voi pyytää apua tai kysyä neuvoa terveyteen liittyvissä ongelmissa postilaatikolla tavatessakin. Itse olen käynyt vapaa-ajanani pelaamassa sulkapalloa asiakkaani kanssa. Roolien sekoittumisesta voi seurata myös ongelmallisia tilanteita: Miten sosiaalityöntekijä kohtaa ystävänsä tai naapurinsa asiakkaana? Voiko muissa yhteyksissä syntynyt henkilökohtainen suhde olla muutettavissa tavoitteelliseksi työksi?

Sosiaalista pääomaa syrjäisellä maaseudulla heikentää kuitenkin muuttoliike, joka hajottaa sosiaalisia siteitä ja perinteisiä yhteisöllisiä toimintatapoja. Muutenkin liikkuvuus ja yhteydenpito yhteisön ulkopuolelle on lisääntynyt. Enää ei maaseudulla tarvita peltotöissä vastavuoroista naapuriapua. Työhön liittyvän kanssakäymisen vähentymisen myötä myös kyläily on vähentynyt. Pällekkäisten sosiaalisten roolien rakenne on vähitellen korvautumassa kaupunkimaisilla eriytyneillä roolirakenteilla. Sitä mukaa kun sosiaalisen kanssakäymisen muodot muuttuvat, roolit eriytyvät ja kommunikaatioteknologia parantaa yhteyksiä muuhun maailmaan, sosiaalinen kontrolli ja sääntely hupenevat. (Holmila 2001, 85–87.)

Kauppojen ja postien lakkauttaminen kylistä on pidentänyt asiointimatkoja. Se, samoin kuin koulujen keskittyminen taajaan, heijastuu kyläläisten kanssakäymiseen. Kyläkauppa on

monesti ollut tapaamis- ja kuulumisten vaihtopaikka. Nyt kuulumisia vaihdetaan autottomien kesken asiointitaksissa, joka viikoittain kuljettaa ikäihmisiä kirkonkylälle. Kohtaamispaikkana on kirkonkylän baari, jossa odotellaan linja-auton lähtöä. Lapsiperheiden harvinaistuminen kylissä heijastuu myös sosiaaliseen kanssakäymiseen. Lapsilta puuttuvat naapurustossa ikätoverit ja siten vapaa-ajan leikkikaverit. Tämä tilanne voi olla omiaan heikentämään lapsen sosiaalisten taitojen kehittymistä ja edesauttamaan myöhempää syrjäytymistä. Kavereiden luo on lähdettävä kirkonkylään tai toiseen kylään, mikä vaatii vanhemmilta omaa autoa ja viitseliäisyyttä lasten kuljettamiseen. Samalla tosin mahdollistuu myös vanhempien kanssakäyminen.

Kansalaisten hyvinvointi toteutuu tietyssä tilassa, ajassa ja paikassa. Erilaiset normiyhteisöt, joissa yhdistyvät perinne, henkilökohtainen vuorovaikutus ja vallitsevat käsitykset, muokkaavat kansalaisten hyvinvoinnin toteutumista. Merja Laitisen ja Anneli Pohjolan kylätutkimuksen itälappilaiset kylät jakautuvat sosiaaliselta ympäristöltään kahteen tyyppiin. Toiset ovat sosiaalisesti näivettyneitä, henkisesti alistuneita. Niissä vallitsee luopumisen ilmapiiri, yhteisöllisyys ja yhteenkuuluvuus ovat kadonneet eikä vireää kylätoimintaa ole. Ihmiset viettävät aikaansa omissa oloissaan. Sosiaaliset suhteet rajoittuvat omaan perheeseen ja sukulaisiin tai läheisiin ystäviin. Tutkimuskyläen toinen tyyppi on vireä ja sosiaalisesti elinvoimainen. Näissä kylissä on yhteishenkeä ja monipuolista toimintaa. Hyvä yhteishenki ja vahva sosiaalinen pääoma lisäävät ihmisten hyvinvointia ja minimoivat ympäristössä olevia riskejä. (Laitinen & Pohjola 2001, 77-78)

Aktiivisten ja vireiden kylienkin sisällä voi olla asukkaita tai alayhteisöjä, jotka ovat syrjäytyneet pääyhteisöstä. Sosiaalisesti pääosin näivettyneissä kylissä voi puolestaan olla alaryhmä, jossa on kiinteää vuorovaikutusta ja toisista huolehtimista. Sosiaalisista vuorovaikutussuhteista näyttää muodostuneen modernissa moniyhteisöllisessä yhteiskunnassa jotain sellaista, jota yksilö voi ”käyttää”. Kun sosiaalista kanssakäymistä säädellään omaehtoisesti ja valikoidusti, ehkäistään paikallisyhteisöstä eristäytyminen ja ylläpidetään sosiaalisten kontaktien mahdollisuutta (Holmila 2001, 139). Työttömät, joilla on sosiaaliin suhteisiin liittyvä luottamusta, jaksavat paremmin ja pidempään terveinä kuin työt-

tömät, jotka kokevat elävänsä laskelmoinnin ja epäluottamuksen leimaamassa maailmassa (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 5-13).

Mitä integroituneempi ihminen on sosiaaliseen yhteisöön, sitä enemmän hänellä voi olla saatavilla erityyppistä sosiaalista tukea (Ovaska 2003, 52). Petri Kinnunen (1997, 124) on kuvannut vuonna 1995 kerättyyn aineistoon perustuen kansalaisten sosiaalisen tuen tuottamisstrategioita. Noin kolmannes tutkimuksen vastaajista turvautui welfare mix- tyyppisiin strategioihin. Neljäsosa käytti sukulaiskeskeistä tuen tuottamisstrategiaa. Vain julkisiin palveluihin tukeutuvia oli 9 prosenttia vastaajista. Verkostojen ulkopuolelle, siis ilman sosiaalista tukea, jäi 12 prosenttia vastaajista. Laitisen ja Pohjolan tutkimuksen itälappilaisten kylien asukkaiden merkittävimmät sosiaalisen tuen strategiatyypit olivat lähiyhteisön keskustelutukeen turvautuvat ja itseapuun turvautuvat, joita kumpiakkin oli noin neljännes. Miehillä tuen antajina painotuivat julkiset palvelun tuottajat. Naiset kokivat tärkeäksi lähiyhteisöltä saadun monipuolisen tuen. Lapsiperheet tarvitsivat eniten tukea ja käyttivätkin monipuolisesti kaikkia tukilähteitä. Työttömät tukeutuivat sekä julkisiin että epävirallisiin tahoihin. (Laitinen & Pohjola 2001, 117-119).

Lähiyhteisössä sosiaalinen tuki ja kontrolli sulautuvat tavanomaisesti yhteen niin, että on vaikea määritellä milloin on kysymys tuesta, milloin kontrollista. Sosiaalisella kontrollilla on kuitenkin myös häiriöfunktioita. Tiivis yhteen hiileen puhaltava yhteisö ottaa normeista poikkeavan helposti yhteisen syrjinnän kohteeksi (Hyvönen, Maaseudun UUSI AIKA 1/2001, 40-44; vrt. myös Holmila 2001, 65-69).

Lastensuojelullisten riskien kannalta paikkakunnalle muuttavien perheiden integroituminen yhteisöön on tärkeää. Työssäni olen huomannut, miten vaikea on tukea perhettä ja saada muutosta aikaan, jos perhe on suljettu yhteisön ulkopuolelle, eikä selviytymistä tukevia sosiaalisia verkostoja ole. Jos paikkakunnalle muuttanut perhe tutustuu ensimmäiseksi päihteiden käyttäjien alakulttuuriin ja on kanssakäymisissä sen jäsenten kanssa, pyrkivät muut sen huomattuaan rajaamaan perheen entistä selkeämmin oman verkostonsa ulkopuolelle. Näin leimautuminen alakulttuuriin vahvistaa muuttaneen perheen pysymistä syrjässä muusta yhteisöstä, ja sulkeutuvien kehien murtaminen on entistä vaikeam-

paa. Alkaa kierre, joka vahvistaa kielteisiä ilmiöitä myös lasten olosuhteissa: vanhempien päihteiden käyttö tihenee, taloudellinen asema heikkenee, työn saanti vaikeutuu, lasten hoidon ja huolenpidon puutteet lisääntyvät, lapset eristyvät sosiaalisesti ja heitä kiusataan.

Myös oma toimintani lastensuojelun työntekijänä voi ylläpitää perheen kielteistä leimaa asuinympäristössä. Koska joudun tekemään kotikäyntejä lastensuojeluperheiden koteihin, ei voi välttyä siltä, että tieto kotikäynnistä leviää asuinalueella, vaikka en sitä itse tiedotakaan. Sosiaalsihteerin auto tunnetaan tai rivitaloympäristössä joku aina sattuu katsomaan ikkunasta ja huomaa, kuka soittaa ovikelloa. Jos vanhempi on nähty humalassa ja sitten kotiin menee sosiaalsihteerin, niin ihmiset yhdistävät mielessään asioita ja tekevät johtopäätöksensä: perhe on ”sossun” kontrollissa. Tästä perheestä halutaan pysyä erossa ja siten osoittaa olevansa normit täyttäviä kunnan kansalaisia. Eräs isä, jonka pojan asioissa teimme yhteistyötä, ei hyväksynyt ehdotustani, että olisimme tehneet suunnitelmaa heidän kotonaan. Hän ei halunnut sosiaalsihteerin kotiinsa, koska piti itseään kunniallisena työssäkäyvänä kansalaisena eikä halunnut leimautua sosiaalitoimen kanssa liian läheiseksi yhteistyökumppaniksi. Hänestä oli neutraalimpaa tulla toimistolle asioimaan. Toimistossa kuitenkin käydään hyvin monenlaisissa asioissa.

Sosiaalinen kontrolli voidaan tulkita myös myönteisesti. Se toimii turvallisuuden takaajana. Kun on poissa kotoa, naapureiden fyysinen läheisyys takaa sen, ettei kotiin murtauduta. Naapureiden läheisyys toimii ehkäisevässä mielessä psyykkisesti. Maaseutuyhteisössä kontrolliin sisältyy myös huolenpitoa. Seurataan, liikkuuko naapurissa asuva vanhus, avataanko verhoja, ovatko lapset jääneet kotiin yksin jne. (Vrt. Laitinen & Pohjola 2001.) Huolenpito on kuitenkin helpompi kohdistaa yhteisön normien mukaan ”hyväksytyihin heikkoihin”, kuten vanhuksiin tai vammaisiin, sen sijaan päihdeongelmaiset voi jättää oman onnensa nojaan. Toisaalta tietoisuus yhteisön kontrollista voi myös vahvistaa vanhemmuutta, halua osoittaa naapureille, että lapset hoidetaan asianmukaisesti.

3 PIENEN KUNNAN SOSIAALISIHTTEERIN SUURI VASTUU

Kaksoisroolissa vallan ja vastuun kantajana

Pienen kunnan ainoana sosiaalityöntekijänä ja samalla sosiaalisih-teerinä joudun hoitamaan laajaa tehtävääluetta, josta lastensuojelu on vain yksi osa. Työpäiväni voi sisältää hyvin moninaisia asioita ja harvoin peräkkäiset päivät ovat sisällöltään samanlaisia. Seuraavassa kuvaus eräästä keskiviikosta:

”Aamun ensimmäinen tunti vierähtää kotipalvelun asioissa. Kodinhoitaja on sairastunut, järjestelen yhdessä toisten kodinhoitajien kanssa töitä uudelleen ja soittelen sijaista seuraavalle päivälle. Sitten neuvottelu vanhainkodin asioissa vanhainkodin vastaavan sairaanhoitajan kanssa ja pistäytyminen kahvihuoneessa. Ensimmäinen asiakas on tulossa klo 9.30. Hän on sotavammainen, jonka kanssa neuvottelen ateriapalvelun järjestämisestä. Seuraava asiakas on mielenterveyssyistä eläkkeellä oleva välitystiliasiakas, joka tarvitsee tukea asioidensa hoidossa. Tällä kertaa käymme yhdessä läpi asumistuen tarkistukseen liittyvät lomakkeet ja tarvittavat liitteet. Välillä kirjanpitäjä pyytää luokseen, selvitämme työvoimatoimiston maksaman kuntouttavan työtoiminnan korvauksen tulokohdan. Palattuani kirjanpidosta aulassa odottaa seuraava asiakas, jonka otan vastaan ilman ajan varausta. Hän on eroa suunnitteleva nuori äiti, joka haluaa tietää elatus- ja huoltosopimuksista. Yritän kertoa myös perhesovittelun mahdollisuudesta, mutta hän on vahvasti sitä mieltä, ettei se enää tule kysymykseen, joten keskitymme sopimusasioihin ja lasten tilanteeseen.

Puolen tunnin ruokatauko lyhenee 20 minuuttiin, jotta ehdin toimistoon, kun alkaa puhelintunti. Silloin sekä yhteistyökumppanit että asiakkaat soittelevat moninaisissa asioissa. Yritän samalla käydä postia läpi, mutta siirrän pääosan toiselle pöydälle odottamaan parempaa aikaa. Laskut erottelen

ja yritän ehtiä tarkistamaan ja hyväksymään. Iltapäivä alkaa toimeentulotukiasiakkaan asialla, minkä jälkeen lähdän kotikäynnille rakennusmestarin kanssa suunnittelemaan asunnon muutostöitä vammaiselle. Työpaikalle palatessani löydän lokerostani monta keltaista lappua: soittopyyntöjä. Hoitelen kiireellisiksi arvioimani, joista yksi on rehtorilta. Hänen huolensa perusteella lähdän tarkistamaan erään oppilaan kotitilannetta. Poikaa ei ollut koulussa näkynyt kyseisenä eikä edellisenäkään päivänä eikä rehtori ei ollut lukuisista yrityksistään huolimatta tavoittanut vanhempaa. Tarkistus on aiheellinen. Takaisin tullessa en enää jaksa kirjata lastensuojelun asiakaskertomukseen kotikäyntiäni vaan lähdän kotiin. Kotona mietin vielä esiopetuksen järjestämisestä annettavaa lausuntoa. Sen kirjoittaminen on edessä seuraavana päivänä.”

Sosiaalisihteerinä olen hallinnossa asioiden valmistelija, suunnittelija ja esittelijä. Sosiaalityöntekijänä teen käytännön asiakastyötä valmistelemäni ja esittelemäni talousarvion ja toimintasuunnitelman rajoissa. Tämä kaksinainen rooli asiakastyöntekijänä ja hallinnollisena viranhaltijana tuo työhön sekä rajoitteita että valtaa ja vapauksia, mutta samalla hyvin paljon vastuuta.

Työssäni joudun väistämättä pohtimaan niukkenevien resursien jakamista moninaisiin tarpeisiin. Millä perusteilla asetan tarpeita tärkeysjärjestykseen asiakastyötä tehdessäni tai muotoillesani ehdotuksiani päättäjille? Laeista ja asetuksista tulee osaltaan ohjeistus, mutta monet säädökset ovat kovin ylimalkaisia ja tulkinnanvaraisia. Tällöin tärkeäksi nousee oma arvomaailma ja työn tekemisen lähtökohdat. Sosiaalityöntekijänä minun tulisi toteuttaa kansainvälisesti hyväksytyjä ihmisoikeuksia ja kansalaisten perusoikeuksia sekä noudattaa sosiaalityön eettisiä periaatteita. Ihmisellä on vaistomainen taipumus ottaa toimintansa lähtökohdaksi omat arvonsa. Ilmari Rostilan (2001, 23) mukaan erilaisten arvojen ja normien tiedostaminen ja tietoisuus omista arvoista sekä eettinen vastuun otto ovat ammatillisen sosiaalityön ydintä.

Taloudesta vastaavana viranomaisena koen olevani puun ja kuoren välissä yrittäessäni yhteen sovittaa rajallisia taloudellisia resursseja ja sosiaalilainsäädännön suomia lähes rajattomia mahdollisuuksia tukea ja palveluja järjestäessäni. Sosiaalityöntekijänä

en voi vedota esimiehen määräyksiin tai lautakunnan ohjeisiin, kun olen itse esimies ja ohjeiden valmistelija. Ahdistun ja välillä vihastunkin koko järjestelmälle, kun en pysty antamaan mielestäni riittävää tukea avun tarpeessa olevalle, enkä oikein löydä edes kunnan perusteluja. Minimoidakseni tämänlaatuiset kohtaamiset syyllistyn puutteelliseen tiedottamiseen, mistä tunnen jatkuvasti huonoa omaatuntoa. Minun tehtävänäni olisi huolehtia, että myös ne, jotka eivät palveluja vaadi, olisivat ainakin tietoisia mahdollisuudestaan saada niitä. Pyrin kompensoimaan tätä osin niin, että toimin aktiivisesti asiakkaan asianajajana kunnan ulkopuolisiin palvelujärjestelmiin päin: avustan asiakkaita Kelan etuuksien hakemisessa ja valitusten tekemisessä, laadin asiakkaan etua puoltavia lausuntoja, neuvottelen työvoimatoimiston kanssa työllistymismahdollisuuksista, teen yhdessä asiakkaan kanssa avustusanomuksia SPR:lle jne. Näin samalla tynnyttelen huonoa omaatuntoani siitä, etten tee tarpeeksi kunnan palvelujärjestelmän edustajana.

Kansalaisten perusoikeuksien toteutumisen kannalta olennaista on tiedottaminen myös toiseen suuntaan eli päätöksentekijöille. Kahtalaisen roolini ristiriitaisuus tulee ilmi tiedottamisessakin: Päätöksentekijöille pyrin antamaan mahdollisimman paljon tietoa sosiaalitoimen velvoitteista ja eri asiakasryhmien tarpeista saadakseni resursseja sosiaalitoimelle. Kuntalaisiin päin taas en sitten tiedotakaan niin paljon, jotta saisin resurssit riittämään.

Pienessä kuntayksikössä, jossa hallinnollinen byrokrania ja henkilöstö ovat suppeita, on mahdollista saada äänensä kuuluville johtoryhmä-, hallitus- ja valtuustotasolla. Pystyäkseen pitämään sosiaalisektorin puolta rajallisten määrärahojen jaossa minun pitää saada päättäjät vakuuttuneiksi vaatimusteni kannatettavuudesta, kulutusyhteiskunnan termejä käyttäkseni markkinoida ne mahdollisimman hyvin. Työ on suhdetoimintaa, henkilökohtaista vaikuttamista kahdenkeskeisissä keskusteluissa ja puheenvuorojen käyttämisestä kokoustilanteissa sekä kirjallista tuottamista ja numeeristen perustelujen esittämistä. Tiedon tuottaminen päätöksentekijöille ei kuitenkaan käytännössä ole tarpeeksi systemaattista ja monipuolista, kuten varsinainen sosiaalinen raportointi edellyttäisi. Tämä johtuu puutteellisista tietojen kokoamisen ja käsittelyn välineistä sekä ajan puutteesta.

Sosiaalisihteerin aseman tuottamaa itsenäistä päätösvaltaa voin käyttää hyväkseni asiakastyötä tehdessäni. Toimeentulotukea myöntäessäni minun ei tarvitse noudattaa tiukasti normilaskelmaa, vaan voin antaa harkinnanvaraista tukea, mikäli näen sen perheen selviytymisen kannalta välttämättömäksi ja pitkällä aikavälillä edulliseksi myös kustannusten kannalta. Voin myös siirtää määrärahaa toisesta tulosityksiköstä toiseen, jos se jonkun palvelun järjestämiseksi on tarkoituksenmukaista. Näin pystyn joissakin tilanteissa järjestämään asiakasperheelle nopeasti apua esimerkiksi päihde- tai perhekuntoutuksena. Eri sosiaalitoimen sektoreita hallinnoidessani minulla on mahdollisuus sovittaa yhteen erilaisia tarpeita. Jos esimerkiksi vanhustyössä tarvitaan määräaikaista työntekijää, voin työntekijää palkatessani huomioida myös työnhakijoiden taloudellisen tilanteen ja valita sellaisen, jonka perheen taloudellinen tilanne kaipaisi pikaista kohennusta ja joka samalla hallitsisi tehtävänkin.

Työn kokonaisvaltaisuus auttaa hallitsemaan asiakasprosesseja paremmin kuin eriytyneessä työssä. Toimin prosessin koordinaattorina tai palveluohjaajana järjestellessäni erilaisia palveluja ja tukea asiakkaalle ja kootessani verkostopalavereja. Tämänlaatuinen kokonaisuuden hallinta antaa työlle joustavuutta ja mahdollisuuksia, mutta se lisää myös vastuuta seuraamuksista niin yksilötasolla kuin järjestelmänkin tasolla. Minun on kyettävä perustelevaan toimenpiteeni ja valintani. Tällöin keskeiseksi nousee arvojen ja eettisten periaatteiden ohella ammatillinen osaamiseni ja tietoperustani. Miten hahmotan asiakkaan tilanteen, miten näen eri ilmiöiden väliset vaikutussuhteet, mitä keinoja muutostyöhön ehdotan?

Sosiaalityöntekijänä joutuu kohtaamaan monimutkaisia tilanteita ja epävarmuutta. Tällaisessa todellisuudessa työntekijän tulee pohtia reflektiivisesti, mitä hän on tekemässä, miksi ja millä mahdollisilla seuraamuksilla. Asiakkaan tilannetta arvioidessaan sosiaalityöntekijä ensisijaisesti kuulee asiakasta, mutta työntekijän pitäisi pystyä hyödyntämään teoreettista tietoa ja avaamaan myös sellaisia ulottuvuuksia, joita asiakas ei itse pysty näkemään (Rostila 2001, 68). Oma teoreettista tietämystänsä pitäisi pystyä jatkuvasti päivittämään ja seuraamaan alan tutkimusta ja siitä nousevaa tietoa sekä yhdistämään tämä omaan kokemukselliseen tietoonsa,

jotta pystyy antamaan mahdollisimman suuren hyödyn asiakkaalle.

Kunnan *ainoana* sosiaalityöntekijänä minun pitäisi erityisesti tiedostaa oma asemani vallankäyttäjänä myös asiakastilanteissa. Väärin valituilla sanoilla tai eleillä voin ehkäistä luottamuksellisen vuorovaikutussuhteen syntymisen ja ajattelemattomilla moralisoivilla kannanotoilla tai epäilyillä syyllistää tarpeettomasti asiakasta. Anneli Pohjola (2002, 44-45) pohtii pahan säikeiden kietoutumista auttamistyöhön teoksessa Pahan kosketus: ”Palvelujärjestelmän tehtävänä on auttamisen ohella sosiaalista ihmisiä vallitsevien käytäntöjen mukaisiksi kansalaisiksi. Valta sitoutuu tietynlaisen normaalisuuden ja norminmukaisuuden määrittelyyn. Se on yhteiskunnallisesti tarkoituksenmukaista, mutta asiakassuhteen vuorovaikutuksessa sillä on vaarana muuttua ihmisen elämän ja valintojen moralisoinniksi. Silloin ihmisen hätä ja avun tarve saattavat tulla yksinkertaisimmillaan selitetyiksi hänen olemuksellisilla piirteillään, väärillä valinnoillaan tai muuten omasta syystään. Ihmisen tilanne ja oma tulkinta voivat jäädä kohtaamatta ja ymmärtämättä, mikä luo tilaa pahalle.” Kysymys on viime kädessä siitä, millainen on asiakkaan kokemus palvelutilanteesta. Käytännön vuorovaikutussuhteessa pahaa voi pyrkiä hallitsemaan tietoisella ammatillisella kehitymisellä ja herkällä eettisellä suhteella asiakastyöhön.

Vaikka rakenteelliset tekijät rajaavat ratkaisujani työntekijänä, vastaan itse henkilökohtaisesta vuorovaikutuksesta asiakkaan kanssa. Ihmisten kohtaamista täytyy jatkuvasti opetella. Jos joskus herpaantuu ja tulee töksäyttäneeksi huolimattomasti, joutuu tekemään kaksin verroin työtä saavuttaakseen asiakkaan luottamuksen uudestaan. Asiakas, jonka kokemus kohtaamisesta kansani on kielteinen, voi kokea nöyryyttävänä tai vastenmielisenä palata uudelleen asioimaan. Näin kynnyks avun hakemiseen kasvaa. Kielen ja vallan yhteys on syytä jatkuvasti tiedostaa ja tarkkailla, miten kieltä käyttää asioiden nimeämiseen ja luokitteluun. Asiantuntijan rooliin asettuessani saatan myös helposti alistaa asiakkaan holhoamalla ja tekemällä ratkaisut hänen puolestaan. Näin osoitan asiakkaalle hänen kyvyttömyytensä itse tehdä valintoja oman elämänsä suhteen, kun minun päinvastoin pitäisi auttaa

asiakasta näkemään omia voimavarojaan ja kehittymismahdollisuuksiaan.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijänä orpo olo

Pienen paikkakunnan ainoa sosiaalityöntekijä vastaa kaikesta perustason sosiaalityöstä ja tekee siten yhdenmättyä sosiaalityötä. Asiakkaiden elämäntilanteista on tällöin mahdollisuus saada kokonaiskuva. Kuva ei kuitenkaan muodostu heti vaan vähitellen asiakkuuden jatkuessa. Myös lastensuojelun asiakkuus alkaa usein liukuen tai asiakasperhe on jo tuttu muusta yhteydestä, kun lastensuojeluilmoitus tulee. Lastensuojelun asiakasperheistä valtaosa on toimeentulotuen asiakkaina lastensuojelun asiakkuuden alkaessa. Asioidessaan sosiaalitoimistossa vanhemmat pyrkivät luonnollisesti antamaan itsestään ja perhe-elämästään normaalin, vallitsevan yhteiskuntamoraalin mukaisen kuvan. Toimeentulotukea hakiessaan he eivät ensimmäiseksi kerro mahdollisesta avuttomuudestaan taloudenhoidossa tai alkoholin käytöstään. Huoli lasten tilanteesta herää vähitellen useampien tapaamisten yhteydessä esiin tulleiden tietojen pohjalta. Huolen heräämiseen voivat vaikuttaa myös muista yksiköistä tulleet huolenilmaisut tai kylältä kantautuneet epäviralliset tiedot. Jossakin vaiheessa minun on esiin tunkeva huoli kuitenkin otettava puheeksi, vaikka koen ajoittain omat taitoni hienovaraisessa, mutta avoimessa puheeksi ottamisessa heiveröisiksi. Yhteistyön kariutumisen pelossa helposti vain kaartelee ja kiertelee, ja niin tekee sitten asiakaskin. Siksi on hyvä, että on kehitelty alkukartoitukseen soveltuvia haastattelulomakkeita. Puheeksi ottaminen on helpompaa silloin, kun tulee selkeä lastensuojeluilmoitus, johon voi tarttua.

Kun tulee lastensuojeluilmoitus, joka edellyttää välitöntä selvittämistä ja puuttumista, joudun useimmiten lähtemään yksin kotikäynnille tilannetta selvittämään. Joskus saan terveydenhoitajan mukaan työpariksi. (Ks. kaavio 3, selvittelyvaihe 3.1.1.) Saatan myös ottaa sosiaalitoimiston kanslistin tueksi, jos epäilen paikan päällä odottavan hankaluuksia. Laki velvoittaa järjestämään lastensuojelun palvelut tarpeen mukaan kaikkina vuoro-

kauden aikoina, mikä edellyttää jatkuvaa päivystystä. Meillä se tarkoittaa sitä, että minulle, ainoalle sosiaalityöntekijälle, voi soittaa mihin vuorokauden aikaan tahansa. Omat tarpeet on siirrettävä sivuun, kun yhteydenotto tulee. Koska itse asun syrjäkylällä ja usein ilmoitukset koskevat kirkonkylässä asuvia perheitä, olen joinakin iltoina pyytännyt kirkonkylällä asuvaa terveydenhoitajaa käymään kotikäynnillä tarkistamassa lasten olosuhteet. Itse olen lähtenyt vasta, jos terveydenhoitaja on ilmoittanut kiireellisestä sijoitustarpeesta. Eihän näitä ilmoituksia pienessä kunnassa yhteenään tule. Välillä menee useita kuukausia, ettei tule yhtään ilmoitusta. Tilanteet kuitenkin monesti kasautuvat ja on ollut aikoja, jolloin olen joutunut töihin useana peräkkäisenä viikonloppuna.

Lastensuojelutyö edellyttää paneutuvaa, pitkäjänteistä ja suunnitelmallista työtettä. asiat harvoin hoituvat yhdellä tai kahdella tapaamisella. Sirpaleisessa tehtäväkokonaisuudessa on toisinaan vaikea keskittyä niin ajatuksellisesti kuin ajallisesti kulloiseenkin lastensuojelun asiakastilanteeseen, perusteelliseen selvittämiseen ja kirjaamisiin. Keskeytyksiä tulee milloin minkin kiireellisen yksittäisen asian hoitamisen takia. Välistä työpäivä tuntuu kaoottiselta, kun esiin tulevat asiat vaihtuvat nopeasti ja on vain reagoitava kiireisesti ja siirryttävä seuraavaan. Silloin on pakko jäädä selventämään itselleen päivän tapahtumia työpäivän päätyttyä, kun puhelin on hiljaa eikä ovisummeri soi. Muuten sen kaaoksen vie kotiin eikä mieli saa minkäänlaista rauhoittumisai-kaa.

Päivän päätteeksi lastensuojelun asiakastilannetta analysoidessani voin käyttää tukena prosessimallia. Mallinnus auttoi näkemään prosessin kokonaisuutena, johon sisältyvät tietyt ydinvaiheet. Vaikka eri asiakasprosessit etenevät eri tavoin ja sisältävät erilaisia tilanteita ja palveluja, tietyt perusasiat, kuten tiedon kokoaminen, kuulemiset, kirjaamiset, tavoitekeskustelut, suunnitelmien tekemiset ja arvioinnit sisältyvät kaikkiin prosesseihin. Mallin avulla selkeytän itselleni, missä vaiheessa prosessia konkreettisesti asiakasasiassa olemme. Tarkistan, olenko kuullut kaikkia osallisia, onko jokin keskeinen asia selvittämättä tai onko pidetty väliarviointipalaveri jne. Toistaiseksi olen vasta vähän käyttänyt mallia tarkastellakseni prosessia yhdessä asiakkaan kanssa, mutta yritän opetella tätäkin.

Työparin tai sosiaalityön tiimin puutteen koen nimenomaan lastensuojelussa ongelmaksi. Lastensuojeluun sisältyy niin paljon monimutkaisella tavalla toisiinsa kytkeytyviä asioita, että lastensuojelun tarpeen selvittämisessä ja arvioinnissa omia käsityksiä ja tulkintoja pitäisi pystyä peilaamaan toisen sosiaalityöntekijän kanssa. (Ks. kaavio 3.1.) Terveystieteiden tai päivähoitojen henkilöstön kanssa keskustelu on monissa selvitystilanteissa tarpeellista monipuolisen kuvan muodostamiseksi, mutta heillä on kuitenkin eri ammatillinen viitekehys eivätkä he välttämättä ota kantaa asioihin, koska viimesijainen vastuu on lastensuojelun sosiaalityöntekijän.

Työpari olisi tarpeellinen myös perheiden kanssa työskentelyssä. Toinen työntekijä voisi keskittyä vanhempiin ja toinen lapseen tai lapsiin. Tai vanhempien välisiä suhteita selvitellessä kumpikin saisi tavallaan oman työntekijän eikä puolueettomuus vaarantuisi niin kuin yksin työskennellessä. Työparin olemassaolo keventäisi yksinäisen työntekijän vastuun taakkaa ja auttaisi siten paremmin jaksamaan vaativassa työssä.

Jonkin verran työparin puutetta kompensoivat erilaiset konsultaatiomahdollisuudet, joita viime aikoina on entistä laajemmin saatu käyttöön. Itä- ja Pohjois-Lapissa ovat sosiaalityöntekijät koontuneet säännöllisesti vertaiskonsultaatiopäiville, joissa yksinäinen sosiaalityöntekijäkin on voinut työssään kokemiaan ongelmia esitellä sosiaalityöntekijöiden ryhmälle ja saada näin konsultaatiota ja henkistä tukea. Erityisasiantuntijoiden verkkokonsultaatio antaa myös mahdollisuuden yksittäisissä vaikeissa lastensuojelun kysymyksissä hakea ja saada neuvoja. Työssä kasaantuvia paineita voin yleisesti purkaa yhteisillä kokousmatkoilla vastaavassa asemassa olevan naapurikunnan sosiaalisihteerin kanssa.

4 PAIKALLISEN PALVELUTARJOTTIMEN PUUTTEET JA MAHDOLLISUUDET

Peruspalvelut saatavilla – yhteistyö mutkatonta

Lastensuojelun näkökulmasta peruspalvelut toimivat vielä suhteellisen hyvin kunnassamme. Terveystieteiden tavoittaa helposti ja lääkärille pääsee melkein jonottamatta. Neuvolan terveydenhoitajalla on pitkäaikainen kokemus ja perheiden tuntemus. Hän hoitaa myös kouluterveydenhoidon ja aikuisten neuvolaa ja siten saa monipuolisen ja ajantasaisen käsityksen perheiden ja lasten tilanteista. Hänellä on valmiutta tehdä myös kotikäyntejä, ei vain virka-aikaan vaan tarvittaessa iltaisin tai viikonloppuisin. Terveystieteidenhoitajalta välittyvät avuntarpeet sosiaalitoimistoon ja ehkäisevänä tukena voidaan esimerkiksi järjestää kodinhoitoapua, jos pienten lasten äiti on uupumassa.

Vastaan sosiaalisuhteidenä myös kotipalvelusta ja pystyn töiden järjestelyllä saamaan pikaistakin apua perheeseen, vaikka viime vuosina lisääntynyt vanhusten hoidon tarve on rajoittanut kotipalvelun resurssien käyttöä lapsiperheisiin. Tarvittaessa ja kiireellisessä tilanteessa olen kuitenkin voinut palkata tilapäistä lisätyövoimaa. Kodinhoitajien lastensuojeluun käytettävissä oleva apu on perinteistä lapsiperheiden kodinhoitoapua ja palvelee ensisijaisesti ehkäisevänä tukena. Lastensuojelun avohuollon tukitoimena pitäisi pystyä järjestämään intensiivistä perhetyötä, mutta tähän ei kunnassamme ole mahdollisuutta, meillä ei ole itse tuotettua eikä ostettavissa olevaa perhetyötä. Tämän näen palvelutarjottimemme suurena puutteena. Perheiden kotona, arjen ympäristössä vanhemman tai lapsen tukena työntekijää tarvittaisiin. Joudun itse osin tekemään tätäkin työtä, ja se vain entisestään hajoittaa tehtäväkenttääni, enkä pysty sitä kuitenkaan suunnitelmallisesti toteuttamaan.

Päivähoitopalvelut ovat perheiden saatavilla jonottamatta. Kaikille halukkaille, myös alkuopetuksessa oleville, on päivähoitopaikka järjestynyt. Päiväkoti toimii esikouluna, varsinaisena päiväkotina ja kerhotoimintapaikkana. Päiväkodin henkilöstöllä

on asianmukainen koulutus ja siten se palvelee hyvin myös lastensuojelun tarpeita avohuollon tukena. Pienessä yksikössä voidaan ja täytyy palveluja räätälöidä joustavasti. Yhteistyö toimii sujuvasti. Päiväkodin päivähoitaja toimii myös lastensuojelun tukiryhmässä ja tukihenkilönä sekä pystyy tarvittaessa kiireellisissä tilanteissa ottamaan iltaisin tai viikonloppuisin lapsia hoitoon kotiinsa.

Kun työntekijät tuntevat toisensa ja asiakkaat ja yhteistyö on mutkatonta, syntyy helposti illuusio, että kaikki toimii ilman sen kummempia neuvotteluja. Voin ilmoittaa puhelimitse, että nyt jonkun perheen lapset tarvitsevat tukitoimena kokopäiväistä hoitoa ja asia järjestyy. Lapset ovat useimmiten jo tuttuja päiväkodin välle ja saatan olettaa, että tarpeet ja tavoitteet ovat selvillä automaattisesti. Keskustelen kyllä itse perheen kanssa tavoitteista, kun suunnittelemme tukea, mutta tukitoimia toteuttavien kanssa tavoiteasettelut voivat jäädä ylimalkaisiksi. Puhelimitse asioista keskustellaan tarpeen mukaan ja palavereja pidetään, kun selkeitä ongelmia ilmenee, mutta varsinaiset tavoitepalaverit jäävät pitämättä. Näin suunnitelmallisuus ja arviointi eivät toteudu niin kuin pitäisi. Työprosessin mallinnus auttoi kiinnittämään tähän huomiota.

Koulun kanssa yhteistyö toimii oppilashuoltoryhmän kautta. Opettajat välttelevät suoraa yhteydenottoa lastensuojeluasioissa peläten ilmeisesti yhteistyön kotiin hankaloituvan. Toisaalta kun vaikeuksia ilmenee luokassa häiriötä tuottavan oppilaan takia, vastuu helposti siirretään sosiaalitoimelle, vaikka koulun omin keinoin voitaisiin myös räätälöidä tukea oppilaalle. Mieluusti haluttaisiin siirtää häiriköivä oppilas muualle kouluun ja siirron tueksi halutaan psykiatrian tutkimukset. Opettajat joutuvat entistä enemmän myös kasvattamaan, eikä se ole helppoa etenkin murrosikäisten oppilasryhmissä. Meillä on kuitenkin vielä pienet oppilasryhmät ja oppilaan kannalta omalla paikkakunnalla pysyminen on useimmiten paras ratkaisu. Olenkin järjestänyt sosiaalitoimen määrärahoihin lastensuojelun tukitoimena henkilökohtaisen avustajan kouluun, jos koulutoimi ei ole pystynyt rahoitusta järjestämään. Lastensuojeluunhan on löydyttävä toimintarahaa tarpeen mukaan, vaikka varausta talousarviossa ei olisikaan riittävästi. Nuorisotoimi on tärkeä yhteistyökumppani lasten ja nuorten

hyvinvoinnin tukemisessa vapaa-ajan toimintojen ja harrastusmahdollisuuksien järjestäjänä, mutta myös tiedon välittäjänä lasten ja nuorten syrjäytymisriskeistä.

Paikkakunnan pienuus, asukkaiden tunnettuus, peruspalvelujen saavutettavuus ja yhteistyö eri toimijoiden välillä takaavat yleensä sen, että perheiden tuen tarve tulee tietoon varhaisessa vaiheessa. Varhaista tukea on pystytty myös tarjoamaan normaali palveluin edellä kerrotulla tavalla. Perheet ovat sitä vastaanottaneet mielellään ja näin on voitu välttää raskaampia lastensuojelutoimenpiteitä. Pienellä paikkakunnalla peruspalvelut eivät ole massapalveluja, vaan niissä pystytään ottamaan huomioon yksilöllisiä tarpeita ja räätälöimään palvelu sen mukaisesti. Taloudelliset uhat ovat kuitenkin heikentämässä kunnan mahdollisuuksia tuottaa peruspalveluita entisessä laajuudessa: päiväkotit on lakkautusuhassa, työntekijöiden vähentämispaineet ahdistavat. Miten sitten ehkäistään ihmisten syrjäytymistä ja lasten pahoinvointia?

Yhteisön voimavarat käyttöön

Universaalin palvelujärjestelmän yhteiskunnalliset edellytykset ovat nyt olennaisesti toiset kuin järjestelmää rakennettaessa. Universaali hyvinvointipolitiikka on perustunut taloudelliseen kasvuun, laajaan työhön osallistumiseen, alhaiseen työttömyyteen, korkeaan verotukseen ja kansalaisten laajaan tukeen. Universalismin perustana on ajatus oikeudenmukaisuudesta ja tasa-arvosta. 1990-luvulla laajan hyvinvointipolitiikan yhteiskunnalliset edellytykset ovat heikentyneet ja asettaneet järjestelmän universalisuuden kyseenalaiseksi. Kansainvälistynyt talous on tuonut mukanaan ennakoimattomuutta. Taloutta ei pystytä enää hallitsemaan kansallisella tasolla. Pääomat liikkuvat sinne, missä tuotto on nopeinta. Hyvinvointivaltion ylläpitämiseen ei ole entisessä laajuudessa varaa. Uusliberalistisen ajattelun mukaan hyvinvointivaltio ruokkii tehottomuutta ja heikentää työhaluja. Vastuuta hyvinvoinnista halutaan siirtää ihmisille itselleen ja tarveharkinta lisääntyy palveluissa. (Raunio 2003, 139-140)

Toisaalta universaalien palvelujärjestelmän ei ole katsottu enää kykenevän vastaamaan ihmisten eriytyneiden elämäntilanteiden riskeihin. Kaikille kansalaisille tarjotut samanlaiset palvelut eivät ole kyenneet ottamaan huomioon palvelujen tarpeessa olevia yksilöllisiä eroja. Verkostomaisen ja yksilöllisen palvelun tarve on lisääntynyt vaikeutuvien asiakastilanteiden myötä. Jälkimodernin yhteiskunnan yksilöllistyminen merkitsee vapautumista perinteiden kahleista ja uusien mahdollisuuksien avautumista, mutta samalla yksilön vastuun lisääntymistä valintojen tekemisessä. Sosiaalityön tulisi kyetä osoittamaan vaikeassa tilanteessa oleville ihmisille vaihtoehtoisia mahdollisuuksia ja sitä kautta vahvistaa asiakkaiden itsemääräämistä elämänsä suhteen. Kaikilla ihmisillä on kykyjä ja vahvuuksia, jotka pitäisi vain ensin tunnistaa. (Raunio 2003, 174-176). Tämä näkökulma ei silti oikeuta sivuuttamaan yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden merkitystä yksilöiden valinnanmahdollisuuksien määrittäjänä. Edelleenkin sosiaalityön asiakkaiden ongelmat liittyvät usein elämän ulkoiseen hallintaan, aineellisiin elinoloihin ja syrjäytymiseen. Sosiaalityöntekijänkin pitäisi pystyä vaikuttamaan niin rakenteellisen ja yhteisöllisen kuin yksilökeskeisen sosiaalityön menetelmin.

Koen pienen kunnan työntekijänä olevani yhtä lailla syrjässä kuin paikkakuntanikin niistä vallan keskuksista, joissa merkittävät yhteiskuntapoliittiset päätökset tehdään. Joudun usein vain voimattomana seuraamaan päätösten vaikutuksia paikallisissa elämismahdollisuuksissa. Mikäli minulla olisi riittävästi rohkeutta, terävä kieli ja sujuvat sanat, voisin nostaa syrjäytettyjen ääntä esiin laajemminkin areenoilla ja osallistua yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Nyt tyydyn vain vaikuttamaan paikallisella tasolla sen, minkä kykenen, tavoitteenani sosiaalisten vaikutusten huomioon ottaminen päätöksenteossa sekä ihmisten osallisuuden ja yhteisöllisyyden tukeminen.

Yhteisöllisyyttä ja välittämistä on ihmisten lähiyhteisöissä ja kylissä toki olemassa – sen kaikki muodot eivät vain tule näkyviin. Eläkeläinen saa yksinhuoltajaäidin ompeluapua ja tarjoaa vastavuoroisesti hirvikäristystä, toinen yksinhuoltaja tarjoutuu huolehtimaan toisen lapsista, sillä aikaa kun tämän pitää käydä työvoimatoimistossa naapurikunnassa asti. Sosiaalityöntekijän ei ole tarpeenkaan sekaantua kaikkeen yhteisölliseen toimintaan,

mutta eräänlaisena taustavaikuttajana ja innostajana voi toimia ja tarvittaessa antaa välineitä ihmisten omien ideoiden toteuttamiseen.

Sosiaalisihteerinä voin tukea kansalaistoimintaa vaikuttamalla valmistelussa johtoryhmätasolla asioita ja ideoita esille nostamalla ja päätöksenteossa ehdotusten puolesta puhumalla ja päätöksentekijöihin vaikuttamalla. Kun työttömät perustivat paikallisen yhdistyksen ja tarvitsivat toimintatilat, olin yhteistyössä hankkimassa heidän käyttöönsä tyhjän huoneiston ja lisäksi askartelu- ja työtilan. Työttömien yhdistys sai tukea myös paikalliselta työvoimatoimistolta, niin että tiloihin voitiin palkata työllistämistuella osa-aikainen työntekijä. Kunta avusti perushankinnoissa ja toiminta pääsi käyntiin. Usein uuden toiminnan aloittaminen vaatii paperityötä ja erilaista järjestelyä. Tässä organisointiapuna voi toimia sosiaalityöntekijä tai joku muu kunnan virkailija, jolla osaamista siihen on. Yhdistystoiminnan ylläpitäminen edellyttää jäsenten aktiivisuutta ja osaamistakin asioiden pyörittämisessä. Eteen voi tulla visaisia kysymyksiä, ja jottei toiminta byrokratiaan kompastuisi, voi sosiaalityöntekijä olla taustatukena tai konsultation välittäjänä, jollei itse pysty suoraan auttamaan.

Yksilötasolla voin tukea sosiaalisten verkostojen muodostumista silloin, kun se jostain syystä esimerkiksi paikkakunnalle muuton vuoksi on vaikeaa eikä synny luonnostaan. Tämän teen vaikkapa palkkaamalla määräaikaiseksi työntekijäksi siivouspalveluun henkilön, joka tarvitsee sosiaalista kanssakäymistä ja näin pääsee tutustumaan ihmisiin. Voin oman harkintavaltani puitteissa avustaa paikallista partiota retken järjestämisessä tai työttömiä kansalaisopiston kurssimaksuissa. Monenlaisin vähäisin keinoin voi tukea ihmisten omaa toimintaa, kun kuuntelee herkäällä korvalla ihmisten toiveita ja tarpeita. Pienet rahalliset panostukset toiminnan tukemiseen voivat säästää suurilta menoilta palvelujärjestelmässä.

Hyväkuntoiset seniorikansalaiset ovat tällä hetkellä paikkakuntani voimavara, joka monin tavoin jo nyt ylläpitää sosiaalista pääomaa ja antaa vertaistukea. Silti vieläkin on mahdollisuuksia laajentaa verkostoa niihin, jotka helposti syrjäytyvät. Eläkeläisyhdistys voisi välittää varamummoja ja –pappoja yksinhuoltajaper-

heisiin tai paikkakunnalle muuttaneisiin perheisiin, joiden suku on muualla. Toiminta tarvitsee vain vauhdittajaa.

Seutuyhteistyöllä paikataan puutteita

Lastensuojelussa tarvitaan myös erityisosaamista ja -palveluja. Monimutkaista ongelmavyöhytettä ei pureta pelkillä peruspalveluilla. Pienen paikkakunnan resurssit eivät riitä erityispalvelujen tuottamiseen, joten niitä on hankittava muualta. Perheneuvonnan, polikliinisen päihdehuollon ja mielenterveystyön palvelut ostetaan naapurikunnasta. Kun katson omat voimavarani riittämättömiksi psykososiaalisen tuen antamisessa ja näen sen tarpeelliseksi lastensuojeluperheen lapselle tai vanhemmalle, ohjaan asiakkaani perheterapeutille. Tapaamme usein ensimmäisen kerran yhdessä ja voin kertoa oman näkemykseni perheen ja lapsen tilanteesta. Yhdessä mietimme, mitä apua terapia voi muutostyön tavoitteiden kannalta antaa. Tämä on ikään kuin henkilökohtainen lähete erityispalveluun. Jatkotyöskentelyssä asiakas ja terapeutti keskenään määrittävät terapian sisältöä. Sovitun ajan kuluttua pidämme arviointipalaverin ja voimme täsmentää tai suunnata uudelleen tavoitteita tai voimme sopia palvelun päättämisestä. (Ks. kaavio 3.5.)

Perheneuvonnan palveluihin ei tarvita lähetettä, joten kuka kuntalainen tahansa voi hakeutua asiakkaaksi. Etuna on vielä se, ettei tieto asiakkuudesta tule peruskuntaan tunnistettavassa muodossa, ainoastaan laskutuksessa lukumäärätietona. Näin peruspalvelu täydentyy ja asiakkaalle tarjoutuu vaihtoehto paikalliselle sosiaalityöntekijälle. Sosiaalinen kontrolli voi pienessä kunnassa estää avun hakemisen arkaluonteisiin asioihin. Esko Ovaskan pienten kuntien sosiaali- ja terveystyöpalveluja koskevassa tutkimuksessa tuli esiin palvelujen käyttämättä jättämisen syinä pelko salassapidon vaarantumisesta ja työntekijän tuttuus (Ovaska 2003, 169–173).

Pienen paikkakunnan sosiaalinen kontrolli voi rajoittaa tietynlaisten vertaisryhmien muodostumista ja sitä kautta saatavaa tukea. Onneksi olemme päässeet osallistumaan seudulliseen yksinhuoltajaperheitä tukevaan Ville Viisari -hankkeeseen. Hanke

on järjestänyt perheleirejä ja vanhempainryhmiä, joihin myös meidän kunnastamme on pari yksinhuoltajaperhettä päässyt osallistumaan. Kokemukset ovat olleet myönteisiä ja olen huomannut erityisesti vanhempien itseluottamuksen kasvaneen, kun he ovat voineet jakaa huoliaan muiden samanlaisissa elämäntilanteissa olevien kanssa. Hankkeen loputtua on tärkeää saada toiminnalle jatkuvuutta. Se voi onnistua tukemalla yksinhuoltajien mahdollisuutta osallistua naapurikunnassa toimivan yksinhuoltajayhdistyksen toimintaan.

Lastensuojelun tukipalveluna käytämme myös erikoissairaanhoidon palveluja, lasten- ja nuorisopsykiatrian konsultaatiota tai osastotutkimuksia. Käytännössä liiankin helposti on apua lastensuojelun tarpeen arviointiin haettu kalliista erikoissairaanhoidosta psykiatrian laitospalveluna. Kun käytettävissä ei ole välimuotoista tarpeen arviointiin soveltuvaa palvelua ja kun haluaa varmistua lapsen tilanteesta ja mahdollisesta psykiatrisen hoidon tarpeesta, turvautuu psykiatrian tutkimusjaksoon.

Pienen paikkakunnan yksinäiselle sosiaalityöntekijälle ei lastensuojelun erityisosaamista pääse kokemuksen kautta kertymään, koska lastensuojeluperheitä on vain vähän, eikä tutkimukselliseen tietoon ehdi perehtyä arkityön ohessa. Eräänä vaihtoehtona ammatillisen tuen järjestämiseksi voisi olla seudullinen kiertävä erityistyöntekijä, joka voisi tulla paikan päälle perhetapaamisiin mukaan ja olisi siten lastensuojelun avohuollossa osaavana tukena ja osallistuisi tarvittaessa huostaanoton valmisteluun. Tätä kautta myös toimintakäytäntöihin saataisiin yhtenäisyyttä, mikä kansalaisten kannalta lisää asuinpaikasta riippumattoman, yhdenvertaisen kohtelun mahdollisuutta. Yhteinen seudullinen perhetyöntekijä tai kahden pienen kunnan yhteinen perhetyöntekijä puolestaan olisi tarpeellinen tuki ja työpari sosiaalityöntekijälle perheen arjen tukemisessa ja samalla vanhemmuuden ja sijaishuollon tarpeen arvioinnissa.

Sijaishuollon palveluja tarvitaan harvoin. Näin tietoa palvelun tarjoajista ei ole eikä myöskään hankintaan liittyvää osaamista. Sijaishuollon palvelujen hankinta olisikin tarkoituksenmukaista järjestää seudullisesti tai maakunnallisesti. Joko kuntien yhteinen tai jonkun ison kunnan ylläpitämä erityisyksikkö kokoaisi

tiedot palvelutuottajista, tekisi puitesopimukset palvelutuottajien kanssa ja seuraisi ja arvioisi sijaishuollon kehitystä.

Kaikki lastensuojelua tukevat laitospalvelut ovat pienen kunnan asiakkaiden kannalta kaukana ja siitä aiheutuu monenlaisia ongelmia ja ylimääräisiä kuluja mm. lasten ja vanhemman tapaa-misten järjestämisessä. Joskus olisi tarpeen järjestää intensiivinen laitosjakso koko perheelle lastensuojelun avohuollon tukitoimena. Tätä tarvetta voisi palvella maakunnallinen perhekuntoutus- ja arviointiyksikkö, joka voisi toimia sijaishuoltopalvelujen hankinnasta vastaavan erityisyksikön yhteydessä.

Sosiaalihoitajan aika ja resurssit eivät riitä myöskään sosiaalihuoltolain edellyttämään tutkimus- ja kehittämistoimintaan. Pienen yksikön on vaikea saada kehittämishankkeelle rahoitusta, joten seudullisiin tai maakunnallisiin hankkeisiin mukaan pääseminen on ainut vaihtoehto kehittämistoiminnassa, esimerkiksi uusien työkäytäntöjen kokeilemisessa.

Kun talouden reunaehdot edelleen kiristyvät, muuttuuko lastensuojelun paikallisuus seudullisuudeksi? Onko tarkoituksenmukaistakaan pitää kiinni pienen paikkakunnan itsenäisestä päätös-vallasta näissä asioissa, jos paikallisuudesta tulee resurssien puutteessa kahle, niin ettei työntekijällä ole asiakkaalle muuta annettavaa kuin hätäinen yhteinen hetki? Seudullisesti tuotetut palvelut eivät ratkaise paikallisia palvelupuutteita ellei kunnalla ole varaa ostaa niitä. Laajempi seudullinen järjestämisvastuu voi tarjota vaihtoehtoisia mahdollisuuksia niin työntekijälle kuin asiakkaal-lekin.

MONIAMMATILLISELLA YHTEISTYÖLLÄ TUKI PERHEELLE - TUKI LAPSELLE

Tuija Palosaari

- 1 Johdanto
- 2 Käsitteiden määrittely
- 3 Tuki perheelle – tuki lapselle
- 4 Lastensuojelun ja päivähoidon yhteistyö Lapin läänissä
- 5 Moniammatillinen yhteistyö lastensuojelun näkökulmasta
- 6 Ammatillisuuden jatkuva kehittäminen ja ylläpitäminen
- 7 Pohdinta

1 JOHDANTO

Perheet elävät jatkuvassa yhteiskunnan muutoksessa ja ajalle ominaisen paineen tilassa. Marraskuussa 2002 julkistetun tietokirjan ”Suomalaisten hyvinvointi 2002” mukaan pienten lasten perheissä elinolot ovat kaventuneet. Pienten lasten perheet ovat jääneet jälkeen yleisestä tulokehityksestä, ja kymmenessä vuodessa lapsiperheiden köyhyysaste on kaksinkertaistunut. Pienten lasten vanhemmat tarvitsevat tukea vanhemmuuteensa selviytyäkseen arjesta tässä nopeasti muuttuvassa, hektisessä ajassa.

Lasten ja perheiden kanssa työskentelevät kasvattajat, hoitajat ja opettajat sekä kuntouttavat tahot ovat mittavan haasteen edessä toimiessaan vanhempien tukena lapsen kasvun ja oppimisen prosessissa. Lasten parissa työskenteleviltä edellytetään saumatonta hallintorajojen ylittävää yhteistyötä, uutta tietoa ja tiedon soveltamisen taitoa toimiessaan vaativassa kasvatustehtävässään. On mittava haaste saattaa lasten ja perheiden kanssa toimivat yhteistyötahot saumattomaan yhteistyöhön ja hyvien toimintakäytäntöjen luontevaan vaihtoon yli hallintokunta- ja seutukuntarajojen. Haastetta yhteistyön kehittämiseksi lisää vielä se tosiasia, että eri lapsi- ja perhetyössä työskentelevien toimijatahojen työskentelyä ohjaavat erilliset säädökset ja työskentelykulttuurit. Eri työalojen ja ammattiryhmien monitahoisen ja perhekeskeisen yhteistyön to-

teuttaminen ei ole itsestään selvä ja helposti toteutettava toimintatapa. Saman hallintokunnan alaisilla työaloilla yhteistyö saattaa rajoittua yksittäisiin asiakastapauksiin. Eri hallintokuntarajojen ylittävään yhteistyöhön ja seutukunnalliseen yhteistyöhön vaikuttavat suuresti olemassa olevat resurssit ja intressit tai yksittäisen virkamiehen oma aktiivisuus.

Ajatus päivähoidon ja lastensuojelun yhteistyökysymysten tutkimisen tarpeesta virisi kiertäessäni Lapin läänin seutukuntia ja tavatessani pääasiassa lasten parissa työtätekeviä. Varhaiskasvatuksen ja päivähoidon keskustelujen tiimoilta esille nousi huoli niistä lapsista, jotka eivät ole päivähoidossa ja olisivat mahdollisesti erityisen tuen tarpeessa. Huoli ei ollut tilastojen näkökulmasta katsottuna vähäinen, sillä päivähoidossa Lapin läänissä on vain 46 % alle kouluikäisistä lapsista (Lapin lääninhallitus, 2001). Esille nousi huoli siitä, että kyetäänkö lasten oppimisvaikeuksia riittävän varhain tunnistamaan ja ennaltaehkäisemään sekä onko olemassa riittäviä resursseja tukea tarvitsevien kuntouttamiseen sekä perheen tukemiseen.

Artikkelissani pohdin saman hallintokunnan alaisen päivähoidon ja lastensuojelun mahdollisuutta yhteistyössä tukea lapsen ja perheen arkea. Viittaan julkaisemattomaan tutkimukseen (2/2003), jossa on kartoitettu päivähoidon ja lastensuojelun yhteistyön tilannetta Lapin läänissä.

2 KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY

Päivähoito

Laki lasten päivähoidosta edellyttää, että kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa voidaan antaa lapsen äidinkielellä olevalla suomen, ruotsin tai saamenkielellä. (Laki lasten päivähoidosta 36/1973.) Asetus päivähoidosta velvoittaa tukemaan lasten omaa kieltä ja kulttuuria yhteistyössä kyseisen kulttuurin edustajien kanssa. (Asetus lasten päivähoidosta 239/1973.) Laissa (1§) päivähoidolla tarkoitetaan hoidon järjestämistä päiväkotii-

hoitona, perhepäivähoitona, leikkitoimintana tai muuna päivähoitotoimintana. Esiopetuksen järjestämisessä noudatetaan perusopetuslakia (628/1998). Lasten päivähoitoa (2§) voivat saada lapset, jotka eivät vielä ole oppivelvollisuusikäisiä sekä milloin erityiset olosuhteet sitä vaativat eikä hoitoa ole muulla tavoin järjestetty, myös sitä vanhemmat lapset. Lasten päivähoitoa on pyrittävä järjestämään siten, että se tarjoaa lapsen hoidolle ja kasvatukselle sopivan hoitopaikan ja jatkuvan hoidon sinä vuorokauden aikana, jona sitä tarvitaan. Lain mukaan päivähoidon tavoitteena on tukea päivähoidossa olevien lasten koteja näiden kasvatustehtävässä ja yhdessä kotien kanssa edistää lapsen persoonallisuuden tasapainoista kehitystä. Päivähoidon tulee omalta osaltaan tarjota lapselle jatkuvat, turvalliset ja lämpimät ihmissuhteet, lapsen kehitystä monipuolisesti tukevaa toimintaa sekä lapsen lähtökohdat huomioon ottaen suotuisa kasvuympäristö. Lapsen iän ja yksilöllisten tarpeiden mukaisesti päivähoidon tulee yleinen kulttuuriperinne huomioon ottaen edistää lapsen fyysistä, sosiaalista ja tunne-elämän kehitystä sekä tukea lapsen esteettistä, älyllistä, eettistä ja uskonnollista kasvatusta. Erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevan lapsen kuntoutuksen yhteensovittamiseksi laaditaan lapselle kuntoutussuunnitelma yhteistyössä lapsen vanhempien ja tarpeen mukaan kunnan muun sosiaalihuollon, terveydenhuollon sekä koulutoimen kanssa (7a§). (Ranta, 2002, 97-98.)

Päivähoidon tehtävinä erityiskasvatuksen osalta ovat lasten ongelmien ennaltaehkäisy, havaitseminen, ilmeneviin ongelmiin puuttuminen ja niiden hoitaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Päivähoito on osa erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevien lasten kuntoutustoimintaa. Tehtävää tukevat päivähoidon läheiset kontaktit muun muassa lasten- ja perheneuvolaan sekä lastensuojeluun. (STM työryhmämuistio 2000:15.) Päivähoito ja etenkin päiväkodit ovat usein mukana lastensuojelun tukiverkostossa – joskus jopa olematta itse tästä tietoisia. Ehkäisevää ja korjaavaa lastensuojelua toteutetaan päiväkodeissa osana normaalia toimintaa. Bardyn tutkimuksen mukaan päivähoidon merkitys avohuollontukitoimena on arvioitu erinomaisen suureksi lasten hyvinvoinnille (Järventie & Sauli 2001, 59).

Lastensuojelu

Lastensuojelulain (1§) mukaan lapsella on oikeus turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä etusija erityiseen suojeluun. Lastensuojelun (2§) tarkoituksena on turvata 1§ :ssä mainitut oikeudet vaikuttamalla yleisiin kasvuoloihin, tukemalla huoltajia lasten kasvatuksessa sekä toteuttamalla perhe- ja yksilökohtaista lastensuojelua. Lapsena pidetään (3§) alle 18-vuotiasta ja nuorena alle 21-vuotiasta henkilöä. Kunnan on huolehdittava (4§) siitä, että lastensuojelu järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Sosiaalilautakunta hyväksyy yleiset perusteet ja ohjeet lautakunnan alaisen lastensuojelun järjestämiseksi ja kehittämiseksi. Laki lastensuojelusta velvoittaa kuntia kasvuolojen kehittämiseen (6§), epäkohtien poistamiseen ja ennaltaehkäisemään niiden syntymistä. Sosiaalilautakunnan on välitettävä tietoa lasten ja nuorten kasvuoloista ja sosiaalisista ongelmista sekä annettava asiantuntija-apua muille viranomaisille, kunnan asukkaille ja kunnassa toimiville yhteisöille. Laki edellyttää (7§) kehittämään palveluita vanhempien kasvatuksen tukemiseksi ja saamaan selville lasten, nuorten ja lapsiperheiden erityisen tuen tarve. Perhe- ja yksilökohtaisen lastensuojelun toimintamuodot (8§) ovat avohuollon tukitoimet, huostaanotto ja sijaishuolto sekä jälkihuolto. Keskeisenä periaatteena lastensuojelussa on otettava huomioon lapsen etu sekä tuettava lapsen vanhempien ja muiden lasta hoitavien henkilöiden kasvatumahdollisuuksia lapselle suotuisten kasvuolojen vakiinnuttamiseksi. (Ranta 2002, 410–411.)

Nykyinen lastensuojelulaki on tullut voimaan vuonna 1984. Lastensuojelulailla on pyritty lisäämään ennaltaehkäisevää lastensuojelutyötä sekä kehittämään yleisiä lapsiperheille suunnattuja palveluita siten, että niissä kyettäisiin havaitsemaan varhain lastensuojelulliset ongelmat ja ryhdyttäisiin tarvittaviin toimiin. Lastensuojelun keskeiset tavoitteet ja periaatteet ovat samoja kuin YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen vuonna 1989 kirjatut. Lastensuojelulaki edellyttää kuntien sosiaalilautakuntia välittämään tietoa kasvuoloista ja sosiaalisista ongelmista sekä antamaan asi-

antuntija-apua lasten parissa toimijoille. Lain ajatusta ja henkeä noudattamalla kunnissa toimisi näin ollen moniammatilliset työryhmät ennaltaehkäisevässä ja kuntouttavassa mielessä lapsiperheiden parhaaksi.

3 TUKI PERHEELLE – TUKI LAPSELLE

Kaikki perheet tarvitsevat tukea, eivät vain ongelmaperheet. Tutkimusten mukaan vain 20 % vanhemmista kokee selviytyvänsä kasvatuksesta hyvin, loput 80 % vanhemmista tuntee itsensä riittämättömiksi ja epävarmoiksi kasvattajina sekä kokevat tarvitsevänsä ulkopuolista tukea. (Hujala 1989, 63)

Ruoppilan johtama tutkimus (Rajala & Ruoppila 1983) antaa vastauksen siihen, mitkä ovat ne perheen voimavarat, jotka auttavat ihmistä selviytymään elämän kriiseissä. Tutkimuksen mukaan tärkein tällainen asia on aviopuolisoiden välinen tyydytystä tuottava suhde. Toinen voimavara on perheen sosiaalinen verkosto. Kolmas voimavara on myönteinen suhde työhön. Perheen tyytyväisyys elämäntilanteeseensa on tärkein tae myös kasvatuksen onnistumiselle. (Hujala 1989, 61.) Kasvatuksen onnistumiselle tärkeät voimavarat näyttävät vähenevän siirryttäessä vuosikymmeneltä toiselle. Traditionaalinen perhesysteemi rapautuu. Pitkäaikaiset avioliitot vähenevät, taloudelliset ja sosiaaliset yhteiskunnan muutokset murtavat sukupolvien vuorovaikutusta ja lasten kasvun kannalta tärkeän sosiaalisen perimän siirtoa huolenpidon sosiaalisista rakenteista. (Järventie & Sauli 2001, 8-9). Työelämän kasvavat vaatimukset, aikapaineet ja työpaikkojen sisäinen ilmapiiiri uhkaavat myös käytännössä murentaa perhe-elämän arvon (Järventie & Sauli 2001, 187).

Roosin tutkimuksen mukaan ammattikeskeisyys ja koulutuskeskeisyys leimaavat suomalaista elämää. Ne ovat suomalaisen, nopeasti kehittyvän yhteiskunnan vaatimuksia kansalaisilleen. Yksilötasolla tämä nopea muutos on jättänyt jälkensä ihmisten elämäntapaan. Se näkyy ihmisten eristäytyneisyytenä ja uppoutumisena perheen sisään ja riippuvuutena perheen ihmissuhteista. Ottomayerin analyysin mukaan perheiden paineet syntyvät petty-

myksistä kodin ulkopuolisessa elämässä. Eskola on todennut, että länsimaisen ihmisen historia on erillisyyden, yksinäisyyden ja vieraantumisen lisääntymistä. Roosin mukaan suomalaista elämäntapaa leimaa lisäksi kulissien rakentaminen yksityiselämän ja julkisen elämän välille, ”onnellisuusmuurien rakentamista”. Roos onkin sitä mieltä, että ihmiset eivät tiedä miten tulee elää, mutta tietävät miltä elämän tulee näyttää ulospäin. Tähän näyttämiseen suomalainen panee kaiken voimansa, ja näin ehtyvät voimat todellisen elämän elämiseen. (Hujala 1989, 61.)

Perheet elävät monien paineiden keskellä suojamuuriensa eriytyksessä. Tämä näkyy mielenterveyden järkkymisenä, perheväkivaltaana, lasten pahoinpitelynä ja muina vastaavina ilmiöinä, jotka puolestaan ovat luoneet yhteiskuntaamme esimerkiksi pakon perustaa turvakoteja. Näiden paineiden keskellä perheet tarvitsevat ennaltaehkäisevää tukea. (Hujala 1989, 61.) Tukea ennalta ja auttaminen kriisin keskellä edellyttävät tietoa ja taitoa perhetyössä olevilta. Ammatillisuus on koetuksella, sillä omat elämän kokemukset ja arvot väistämättä ohjaavat kasvattajia, opettajia, kuntouttajia jne. käyttäytymisessä.

Miten kuuluu lapsen ääni kulissien ja ”onnellisuusmuurien” läpi? Forsbergin toteaa väitöstutkimuksessaan, että lastensuojelutyössä lapset pääsääntöisesti ohitetaan, ja heidän asioita hoidetaan ensisijaisesti hoitamalla suhteita heidän vanhempiinsa (Järventie & Sauli 2001, 39).

Vanhemmat ja monimuotoinen ammattilaisten joukko ovat olemassa lasta varten. Hoitovastuu jakautuu päivittäin yhä useammalle. Lasta koskevan tiedon pirstaleisuus, lapsen tarvitseman hoidon mitoitus ja keskinäinen tiedonkulku rajoittavat mahdollisuuksia auttaa lasta. Kuilu aikuisten ja lasten välille kasvaa, kun sovelletaan nyky-yhteiskunnan tehokkuusajattelua lapsen hoitoon. (Järventie & Sauli 2001, 43). Lapsen elämän perusta on päivittäisissä ihmissuhteissa. Läheiset ihmiset toimivat joko suoraan tai välillisesti niin onnen hetkien kuin pahimpien pettymystenkin tuottajina. Lapselle erittäin raskas tilanne on, kun läheinen ihminen osoittautuu uhkaksi – toisin kuin silloin, kun uhka tulee läheisten ihmisten ulkopuolelta. ”Tuplavaara-tilanteessa” lapsi menettää läheisessä ensisijaisen turvanlähteensä ja jää ilman tukea. (Järventie & Sauli 2001, 29). Lapsen ääni kuuluu useasti jul-

kisuuteen vasta hyvin pitkällä viiveellä tuskaisten muistojen kautta terapiaistunnoissa (Järventie & Sauli 2001, 36).

Lapsi tarvitsee jatkuvaa, säännöllistä ja ennakoitavissa olevaa huolenpitoa – turvallista arkea. Lasten ongelmiin liittyvät taustatekijät löytyvät lapsen elämänpiiristä, jonka läpi muuttuvan yhteiskunnan paineet suodattuvat. Yhteiskunnallisessa elämässä on kaikilla ja kaikelle edullista se, että lapsista huolehditaan parhain mahdollisin keinoin. (Järventie & Sauli 2001, 122). Johanna Hurtig on väitöskirjassaan tiivistänyt kaikkein oleellisimman seuraavaan lainaukseen: ”Lapsilla on oikeus saada itselleen tärkeitä ihmisiltä huolenpitoa ja turvaa ja sen pettäessä voitava luottaa yhteiskunnan järjestämään apuun Lastensuojelun ammattilaisten velvollisuus on tunnistaa lasten avun tarve sekä vastata siihen.” Lapsen ja perheen elämänpiirissä vaikuttavilla toimijoilla – ei vain lastensuojelun ammattilaisilla – päivähoidossa, neuvolatyössä, kuntouttavan työssä ja koulutoimessa tulee olla riittävää valmiutta, tieto-taitoa ja tahtoa tunnistaa lapsen kasvua ja kehitystä vaarantavat tekijät. Pirstaleisen tiedon kasaaminen lapsen ja perheen arjen tilanteesta on edellytys, jotta voidaan suunnitella yhdessä lapselle ja perheelle tarvittavia tukitoimenpiteitä. Moniammatillisen saumattoman yhteistyön kehittäminen on suuri haaste lapsiperheiden ja lasten tukemisessa. Erityispalveluiden saatavuuden turvaaminen kuntakoosta ja matkoista riippumatta on erityinen haaste Lapin kunnille. Erityispalveluiden saatavuuden turvaamisen edellytys on eri hallinnonalojen saumaton yhteistyö ja vanhempien osallisuuden turvaaminen.

4 LASTENSUOJELUN JA PÄIVÄHOIDON YHTEISTYÖ LAPIN LÄÄNISSÄ

Lapin lääninhallituksen mukaan (Lapin lääninhallitus 2001) päivähoidon piirissä olevista 6 686 lapsesta tukitoimia oli ohjattu lähes 600 lapselle Lapin läänin alueella. Erityisen hoidon ja kasvatuksen tarpeessa olevien lasten osuus oli 9 % kaikista päivähoidon piirissä olevista lapsista Lapin läänissä, kun vastaava luku koko maassa oli 6 %. Päivähoitopaikka arvioitiin myönnetyn lastensuo-

jeluntukitoimena noin sadassa tapauksessa eli runsas 1 % päivähoitossa olleista lapsista. Helmikuussa 2003 päivähoitopaikka arvioitiin myönnetyn lastensuojeluntukitoimena päivähoiton vastaavan arvion mukaan 173 tapauksessa eli 2,3 % päivähoitossa olleista lapsista ja sosiaalityön vastaavan arvion mukaan 131 tapauksessa eli 1,6 % päivähoitossa olleista lapsista (7 615 lapsia päivähoitossa). Vastausten perusteella on nähtävissä lastensuojelun tarpeen kasvu. Päivähoiton ja lastensuojelun yhteistyön kehittämisessä on suuri haaste. Se näkyy erityisesti tukitoimien piirissä olevien lasten lukumäärän erosta riippuen onko vastaaja päivähoitosta tai lastensuojelusta vastaava viranomaisena. Edelleen haastetta ennaltaehkäisevien ja kuntouttavien palveluiden kehittämiseen lisää tukitoimia tarvitsevien lasten lukumäärän kasvu vuodesta 2001 vuoteen 2003 näinkin suuresti.

Lastensuojelun tukitoimen piirissä olevien lasten lukumäärä oli merkittävästi suurempi kuin vastaajina päivähoitosta vastaavat. Voidaan pohtia, että onko diagnosointikriteerit samat ja mikä osuus on dokumentoinnilla. Kun kysyttiin lastensuojelullisen tarpeen diagnosoivaa tahoa, kahdeksan kuntaa vastasi, että diagnoosin tekee sosiaalityön-/lastensuojelun työntekijä. Muilla Lapin kunnilla diagnoosin teki sosiaalityöntekijän lisäksi neuvolan, päivähoiton, perheneuvolan tai kotipalvelun työntekijä. Tutkimuksessa ei kysytty onko kunnalla yhtenäistä kriteeristöä pohjana lastensuojelulliseen diagnostiikkaan. Voisi olettaa, että vastausten perusteella ei ollut. Kun kysyttiin, miten toimitaan, kun havaitaan lastensuojelun tarve, niin pääasiassa lastensuojelusta vastaava oli kunnissa se, joka ryhtyi asian vaatimiin toimenpiteisiin. Vain neljässä kunnassa kutsuttiin ”palaveri koolle” ilmenneen lastensuojelullisen huolen vuoksi. Lisäksi kaksi kuntaa totesi tilanteen olevan epäselvä.

Lapsen päivähoitoon sijoittamisen taustalla nousivat suurimmaksi ryhmäksi vanhemmuuden puute ja perheen ongelmat. Vanhempien kyvyttömyys huolehtia lapsista näkyi perushoidon puutteena ja kasvatuksellisinä ongelmina, uusavuttomana ilmeenä. Säännöllisen päivärytmin puuttuminen, riidat, väkivalta ja turvattomuus olivat päivähoitosijoituksen perusteena. Alkoholi ja päihitteet sekä mielenterveysongelmat olivat yhtä merkittävänä syynä avohuollontukitoimiin perheelle ja lapsille.

Lastensuojelun toimenpiteisiin kyettiin päivähoitopaikan järjestymisen osalta reagoimaan heti tai kahden viikon kuluessa tarpeen ilmetyä. Sosiaalityön ja päivähoidon vastausten perusteella voitiin todeta, että lapsiryhmän kokoa ei juurikaan muutettu, henkilökohtaisia avustajia käytettiin harvoin. Tapauskohtaisesti kyettiin toisinaan pienentämään lapsiryhmän kokoa. Huomattavaa oli myös se, että sosiaalityön puolella (36 %) ei juurikaan ollut tietoa siitä, oliko lapsiryhmän kokoon vaikutettu.

Päivähoitopaikkaa ei kuitenkaan pidetty riittävänä tukena lapselle ja perheelle heidän ongelmallisessa elämäntilanteessa. Ainoastaan kolmessa vastauksessa oltiin sitä mieltä, että päivähoito on riittävä tuki perheelle. Niin päivähoidon kuin sosiaalityön vastaavatkin vastasivat pääosin, ettei päivähoito ollut yksin riittävä. He perustelivat seuraavasti: moniongelmaiset perheet tarvitsevat moniammatillista tukea ja tukitoimia viikon jokaisena päivänä, myös iltaisin. Vanhemmat eivät välttämättä halua, että päivähoitoväki tietää heidän ongelmistaan. Edelleen päivähoitohenkilöstön ammatillisuus ja kokemus eivät ole riittäviä kriisissä olevan perheen kohtaamiseen ja tukemiseen kokonaisvaltaisesti. Edelleen päivähoidon ajalliset resurssit eivät anna periksi riittävään vanhemman tukemiseen, sekä perinteet ja asenteet eivät suosi uutta perhelähtöistä työtettä. Päivähoitohenkilöstöltä koettiin puuttuvan rohkeutta puuttua perheen asioihin, ja todettiin, että päivähoidolla on muita velvoitteita lapsen kasvun, kehityksen ja oppimisen tukemisessa pedagogisessa mielessä. Tukea tarvitsevan lapsen yksilöllisen hoivan ja huolenpidon näkökulmasta katsottuna päiväkodissa on tällä hetkellä liian suuret lapsiryhmät. Edelleen katsottiin, että lapsen onnistunut päivä päivähoidossa ei poistaisi todellista syytä perheen ongelmiin, vaan hoidettaisiin vain ”oiretta”.

Kartoituksessa 17 kuntaa ilmoitti niin päivähoidon kuin sosiaalityön vastaavakin, että päivähoitohenkilöstöllä ei ole riittäviä valmiuksia kohdata perheen ongelmia. Vaikeiksi asioiksi koettiin mm. perheiden moniongelmaisuus. Vanhempien kohtaaminen koettiin erityisen vaikeaksi ja ongelmalliseksi, kun vanhempi oli päihtynyt, käyttäytyi uhkailevasti ja aggressiivisesti sekä kun, vanhemmat kielsivät jo havaittavat ongelmat ja esittivät tekosyitä erilaisissa asioissa ja tilanteissa perhesuhteen suojelemiseksi. Edelleen esille tuli henkilöstön sitoutumisen puute ja tiedonkulun

heikkous sekä henkilökunnan vaihtuvuus. Työhön koettiin tarvitsevan työnohjausta, koulutusta ja yhteistyön kehittämistä moniammatillisesti sekä uusia toimintamalleja arkityöhön. Tämän kysymyksen kohdalla voidaan pohtia millaisiin toimenpiteisiin tulisi ryhtyä, jotta voitaisiin päivähoitoressurssilla vastata moniongelmaisten perheiden tarpeisiin. Tutkimuksessa kävi selkeästi ilmi, että perheet tarvitsevat tukea, mutta nykyiset työskentelytavat eivät kaikilta osin muuttuvassa yhteiskunnassa pysty vastaamaan riittävän nopeasti perheiden kasvaviin tarpeisiin ja ongelmatilanteisiin.

Päivähoidon todettiin olevan riittämätön tukitoimi lapselle ja perheelle. 72 % perheistä tuettiin päivähoidon lisäksi muilla tukitoimenpiteillä. Koti- ja perhetyöntekijä -palveluiden antaminen näyttivät suurinta osaa. Lisäksi taloudellinen tuki, leirit, lomat ja kuntoutus olivat merkittäviä, ja vasta sitten tulivat perheneuvolapalvelut ja tukiperheet avohuollon tukitoimenpiteinä. Vähäisiä tukikeinoja olivat perheen henkilökohtainen avustaja, luottohenkilötoiminta tai sijoitus lastenkotiin. Lapsen merkittävimmät avohuollontukitoimet olivat tukiperheet ja terapiat sekä perheneuvolapalvelut. Vähäistä roolia näyttelivät neuvolapalvelut, leirit, pienryhmät tai kerhot sekä sijoittaminen lastenkotiin lapsen tukemisessa. Johtopäätöksenä voidaan todeta, että eniten käytetyt tukitoimenpiteet liittyivät arjen sujuvuuden hallintaan. Terapialuonteiset ja erityistä asiantuntijuutta vaativat tukitoimet eivät näytelleet niin suurta osaa, kuin perheiden monet ongelmat olisivat voineet edellyttää.

5 MONIAMMATILLINEN YHTEISTYÖ LASTENSUOJELUN NÄKÖKULMASTA

Suuri haaste Lapin läänissä on kehittää kuntiin yhteinen toimintamalli, jonka eri toimijatahot tietäisivät lastensuojelutarpeen ilmettyä. 13 kuntaa ilmoitti, että heillä ei ole selkeää toimintamallia ja yksi kunta ilmoitti toimivansa eri toimijatahojen tunteman mallin mukaan. Monet Lapin kunnat ovat väestörakenteeltaan pieniä ja toimijoita on vähän, jolloin tuttuuden kautta on luontevaa tehdä

yhteistyötä tapauskohtaisesti. Toisaalta pieni yhteisö ja tunnetta-
vuus voivat olla rasitteita, kun käsitellään perheiden moninaisia
ongelmia. Kartoituksen mukaan päivähoitoon sijoitetuille lapsil-
le/perheille tehdään hyvin huolto- ja kuntoutussuunnitelma, mutta
merkille pantavaa oli se, että neuvola oli vain viidessä kunnassa
suunnitelman laatimisessa mukana. Ainoastaan kaksi kuntaa il-
moitti, etteivät he tee huolto-, perhe- tai kuntoutussuunnitelmaa.

Kun kysyttiin, että toimiiko kunnassanne jokin erityistyöryh-
mä lastensuojeluun liittyvien asioiden puitteissa, seitsemässä
kunnassa sosiaalityö ja päivähoito vastasivat, että heillä ei ole eri-
tyistyöryhmää. Neljässä kunnassa sosiaali- ja päivähoidon vasta-
ukset olivat ristiriitaiset, siis toinen taho ei tiennyt ryhmän ole-
massaoloa. Vastausten mukaan sosiaalityö, päivähoito, lastensuo-
jelu ja neuvola kuuluivat erityistyöryhmään merkittävimminä toi-
mijoina niissä kunnissa, jotka ilmoittivat, että heillä on erityistyö-
ryhmä. On kuitenkin huomattava, että neuvolalla oli vähäisempi
rooli kuin päivähoidolla. Tarvittaessa ryhmän työskentelyyn osal-
listuivat tapauskohtaisesti erityisasiantuntijat. Lähes joka toisessa
ryhmässä oli mukana myös perheneuvola. Toimivat työryhmät
kokoontuivat pääasiassa kerran kuukaudessa tai tarpeen mukaan.
Toimivat työryhmät kutsui pääsääntöisesti koolle sosiaalityö.
Voidaan kysyä milloin on riittävä tarve kokoontua ja kuka tarpeen
arvioi? Voidaanko puhua tavoitteellisesta moniammatillisesta
toiminnasta lapsi- ja perhetyössä? Harvat ja satunnaiset kokoon-
tumiset aiheuttavat väistämättä tilanteita, joissa lasten parissa työ-
tään tekevät joutuvat yksin selviytymään ongelmatilanteista, joi-
hin heillä ei ole riittävää tietotaitoa

Ennaltaehkäisevä lastensuojelutyö

Lastensuojelun ja päivähoidon yhteistyön selvityksessä kartoitet-
tiin myös, kuinka tuetaan ennaltaehkäisevässä mielessä perheitä,
joilla on erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitseva lapsi. Päivähoito
eri muotoineen oli yleisin tukimuoto perheelle. Päivähoitoa järjes-
tettiin kerhomuotoisesta toiminnasta aina laajennettuun päivähoi-
toon, johon sisältyi myös yöhoitoa. Yhdessä laaditut kuntoutus-

suunnitelmat, lapsikohtaiset keskustelut tukivat lapsen kasvua ja kehitystä sekä vanhempia heidän tavallista vaativammassa vanhemmuudessa. Kontaktin ylläpitäminen perheeseen katsottiin tärkeäksi samoin kuin perheille järjestettävä lomatoiminta, leirit ja vertaistuen mahdollisuus. Vanhempien tukemiseksi oli erilaisia hankkeita, esimerkiksi neuvolan ja päivähoidon yhteishanke NE-PA, jossa neuvolan toimesta järjestettiin perhepiirejä ja nuorille äideille vertaisryhmiä. Alvari-projektin puitteissa joissakin kunnissa kyettiin järjestämään perhetyöntekijä perheeseen. Yhteistyö seurakunnan ja MLL:n kanssa oli monissa kunnissa luonnollista yhteistoimintaa ja yhdessä kunnassa ohjattiin myös Avoimen päiväkodin palvelujen piiriin. Monenlaisesta toiminnasta huolimatta moni haastateltava totesi, että on helpommin sanottu kuin tehty järjestää yksilöllisiä perheitä tukevia palveluita. Tiedonkulun katkonaisuus, yleensä palveluista tiedottaminen ja yhteistyökysymykset yli hallintokuntarajojen vaativat vastausten perusteella vielä paljon kehittämistyötä. Kehittämistyön edellytyksenä nähtiin sellaiset kuntasuunnitelmat ja strategiat, joissa olisivat lapset ja nuoret painopistealueena – perheiden tarpeista ja lähtökohdista järjestettävien palveluiden kehittämisessä.

Konsultaatio, yhteistyö ja verkostoituminen kehittämistyössä

Moniammatillisen yhteistoiminnan keskeisenä tehtävänä on tehdä näkyväksi syrjäytymisuhkia, riskejä ja prosesseja, jotta voidaan paremmin arvioida syrjäytymisongelman laajuutta, luonnetta ja vastuullisia tahoja. Tavoitteena on suunnitella yhteisiä hallinnonrajojen rajat ylittäviä toimia syrjäytymisen ehkäisemiseksi ja syrjäytymiskierteen katkaisemiseksi sekä koordinoita ja kehittää yhteisiä toimintoja syrjäytymistä vastaan. Syrjäytymisen torjunnan kannalta on tärkeää, että löydetään ne yhteistyökäytännöt asiakaslähtöiselle yhteistyölle – keinot, joilla kyetään ylittämään eri hallinnonalojen väliset rajat. Nykyinen kehysbudjetointi näyttää johdavan kuitenkin entistä ankarampaan kilpailuun sektoreiden välillä, mikä heikentää rakenteellisia edellytyksiä hyvälle yhteistyölle.

Varhaiskasvatuksen ja erityisesti erityisvarhaiskasvatuksen kysymykset ovat päivähoidon, sosiaalityön, neuvolatyön ja koulutoimen yhteistä sektorirajaa ylittävää moniammatillisen työn haastetta lapsiperheiden tukemisessa. Erityispalveluiden saatavuuden turvaaminen kuntakoosta ja matkoista riippumatta on erityinen haaste Lapin kunnille. Lääninhallituksen selvityksen mukaan kunnat ovat varsin vähän pyrkineet järjestämään erityispalveluja yhteistyössä lähikuntien kanssa. Lapin läänin alueella on toteutettu joitakin hyviä ja tunnustettuja hankkeita hallintokuntarajan yllä menevän yhteistyön kehittämiseksi; Tunturi-Lapin Oppiva -projekti, MERVAKA -hanke, joissa on kehitetty pysyviä toimintakäytäntöjä lasten oppimisvaikeuksien havaitsemisen ja kuntouttamisen alueella. Projekteissa on rakennettu pysyviä hallintokuntarajojen yli yltyvien yhteisten toimintakäytäntöjen onnistuneita malleja lasten havainnoinnin, arvioinnin ja kuntouttamisen tueksi.

Lastensuojelun ja päivähoidon yhteistyön kehittämistarve

Selvitystyön perusteella kuntien lähitulevaisuuden haasteena on toimivien verkostojen ja toimintakäytäntöjen mallintaminen, näkyväksi tekeminen lapsi- ja perhetyön kehittämiseksi ennaltaehkäisevään suuntaan yli hallinto- ja seutukuntarajojen.

Päivähoito ja lastensuojelu nähtiin yhteistyökumppaneina toisilleen ja toisiaan täydentävinä työmuotoina; moniammatillisuuden mahdollisuudet turvata lapsen ja perheen arki ja hyvinvointi. Yhteistyön ongelmina ja haasteina nähtiin työntekijöiden riittävyys, tiedon kulku ja tietojen päivittäminen sekä ajan tasalla pysyminen. Todettiin, että niin päivähoidossa kuin sosiaalityössä on totuttu toimimaan omillaan ja tarpeen mukaan pidetty vain yhteyttä tapauskohtaisesti. Sosiaalityö nähtiin ohjaavana sekä vastaavana ja päivähoito tukevana sekä alisteisena toimintana lastensuojelussa. Kehittämishaasteeksi nähtiin päivähoitoon lastensuojelullisen näkökulman ja tietotaidon lisääminen. Sosiaalityön osalta tukea tulisi lisätä ja asiat tulisi nostaa esiin, kun päivähoitosijoituksen perusteena on lastensuojelullinen tarve. Toimivan mallin luominen kuntaan, yhteisen koulutuksen järjestäminen sekä tois-

ten työalojen tavoitteiden ja velvoitteiden tunteminen olivat lääkkeitä yhteiselle toiminta-ajatukselle lapsen ja perheen tukemiseksi.

Yhteistyön vähäisyyttä kuvaa päivähoitohenkilöstön saama tuki ja konsultaatio, kun päivähoitoon on sijoitettu lapsi lastensuojelullisen syyn perusteella. Pääsääntöisesti todettiin sosiaalityön olleen vain alkurysäyksessä mukana ja yhteisiä kokoontumisia oli 1-2 kertaa vuodessa. Päivähoidon henkilöstön tukena nähtiin lähimmän esimiehen tuki ja keskustelut eri tahojen kanssa, erilaiset pitkäkestoiset koulutukset ja hankkeet. Työn tukemiseksi kaivattiin konsultaatiota – ei vain tapauskonsultaatiota, vaan työnohjausta ja perheneuvolan tukea sosiaalityön tuen lisäksi. Hoito-, palvelu- ja kuntoutussuunnitelmia kaivattiin sekä verkostoistumista yli hallintokunta- että seutukuntarajojen.

Sosiaalityön neuvottelukunta on toimenpide-ehdotuksessaan esittänyt lastensuojelulakia ja -asetusta muutettavaksi siten, että sosiaalityöntekijällä olisi velvollisuus laatia kartoitus lapsen tilanteesta ja tarvittavista tukitoimista yhteistyössä lapsen, lapsen läheisten ja muitten viranomaisten kanssa, kun lapsen terveys ja kehitys uhkaa vakavasti vaarantua. Lastensuojelun sosiaalityössä on siis vahvistettava lapsen näkökulmasta tehtävää perusteellista alkukartoitusta ja lastensuojelun tarpeen selvitystä, jonka pohjalta tarvittavat tukitoimet suunnitellaan. Lasten pahoinvoinnin vähentäminen ja lastensuojelun kehittäminen tulee nostaa kansalliseksi, usean vuoden ohjelmaksi. Toimenpide-ehdotus edellyttää, että lastensuojelun palvelutuotanto ja palveluketju on järjestettävä alueellisesti koordinoituna kokonaisuuksina. Tavoitteena tulee olla toimiva palvelurakenne ja saumaton palveluketju sekä riittävä ja monipuolinen tarjonta lastensuojelun erityispalveluita ja erityisosaamista.

Sosiaali- ja terveysministeriö, joka on laatinut Sosiaalialan kehittämisohjelman, jonka toimenpide-ehdotuksessa edellytetään päivähoidon painopistealueeksi otettavan vanhemmuuden ja perheiden kasvatustyön tukemisen ja varhaisen puuttumisen – puuttumisen lapsiperheiden kasvatusvaikeuksiin. Päivähoidon henkilöstön kykyä tunnistaa lapsen erityiset tarpeet ja tukea vanhempia kasvatustehtävässään tulee vahvistaa. Edelleen erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevien lasten asemaa on parannettava päivähoi-

dossa. Erityislastentarhanopettajan konsultaatiomahdollisuus tulee taata kaikissa kunnissa ja myös muun erityisen asiantuntemuksen saatavuus tulee taata. Lisäksi esitetään lisättäväksi lapsiperheille suunnattu ennaltaehkäisevä, varhaisen puuttumisen ja tuen mahdollistava kotipalvelu. Lapsiperheiden kotipalvelulle on luotava toimiva yhteistyö neuvolan, sosiaalityön ja muiden sosiaalipalveluiden ja terveydenhuollon asiantuntijoiden kanssa. Näiden tahojen kautta voidaan palveluiden piiriin ohjata tukea tarvitsevat perheet. Toisaalta tarvittaessa varmistetaan riittävä moniammatillinen konsultaatio.

6 AMMATILLISUUDEN JATKUVA KEHITTÄMINEN JA YLLÄPITÄMINEN

Valtioneuvosto on hyväksynyt Varhaiskasvatuksen valtakunnallisia linjauksia koskevan asiakirjan (28.2.2002) Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelman 2000–2003 mukaisesti, jonka tavoitteena on edistää lasten ja nuorten terveyttä ja hyvinvointia sekä ennaltaehkäistä syrjäytymistä. Tavoitteena on kehittää kunnallisen palvelujärjestelmän valmiuksia vanhemmuuden tukemiseen yhteistyössä kuntien ja kansalaisjärjestöjen kanssa sekä turvata lasten ja nuorten erityispalveluiden saatavuus ja niiden kehittäminen.

Sosiaali- ja terveysministeriö on Lasten päivähoidon tilannekatsauksessa tammikuussa 2001 kartoittanut päivähoitohenkilöstön koulutus- ja konsultaatiotarpeet. Raportissa todettiin, että kunnat eivät ole järjestäneet päivähoitohenkilöstön täydennyskoulutusta riittävästi kuntien lakisääteisen täydennyskoulutusvelvoitteen poistuttua sosiaalihuoltolaista vuonna 1992. Koulutusta selvityksen mukaan kaivattiin ammattitaidon ylläpitämiseen ja uuden tutkimustiedon soveltamista arjen työhön. Koulutustarpeita nähtiin päivähoidon johtajuuteen, laadunhallinnan kehittämiseen päivähoidossa, vanhempien kanssa tehtävään yhteistyöhön ja perhepäivähoiton kehittämiseen. Henkilöstön jatkokoulutuksen ja konsultaation tarvetta lisäävät lapsiperheiden kasvavat erityisongelmat ja lastensuojelukysymykset. (STM 2002:14, 30–31.)

Huoli päivähoitohenkilöstön täydennyskoulutuksen tarpeesta on todellinen, kun palautamme mieliin sen, mikä päivähoidon tehtävä on. Päivähoidon tehtävinä erityiskasvatuksen osalta ovat lasten ongelmien ennaltaehkäisy, havaitseminen, ilmeneviin ongelmiin puuttuminen ja niiden hoitaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Päivähoito on osa erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevien lasten kuntoutustoimintaa. Tehtävää tukevat päivähoidon läheiset kontaktit muun muassa lasten- ja perheneuvolaan sekä lastensuojeluun.

7 POHDINTA

Ekokulttuurisen teorian mukaan lapsen kehityksen perusta rakentuu päivittäisissä toiminta- ja vuorovaikutustilanteissa kotona ja päivähoidossa. Perheiden arjen hallintaan vaikuttavat yhteiskunnan voimavarat ja rajoitukset, kuin myös perheen sisäiset voimavarat ja rajoitukset. Anja Rantalan (2002) tutkimuksessa perheiden arki näyttäytyi kovin kiireisenä niin päivähoidon, neuvolan, sosiaalityöntekijöiden kuin terapiatyöntekijöidenkin silmin. Lasten ja vanhempien yhteiseen toimintaan kotona tuntui usein olevan melko vähän aikaa. Työntekijöiden näkemyksen mukaan vanhemmat vähensivät aikaa lasten hoidosta ja kasvatuksesta helpommin kuin työelämästä tai omista menoista. Perheiden arjen kaikkien ulottuvuuksien hallinta ammattilaisten silmin näytti tuottavan ongelmia monissa perheissä: päivittäiset askareet, työ, opiskelu, vanhempien henkilökohtainen elämä ja ystävyys-suhteet, harrastukset sekä lapsen kasvatusta ja hoito eivät tuntuneet mahtuvan päivittäiseen elämään. (Rantala 2002, 181). Kiireisen elämänmenon nähtiin lisäävän perheiden pahoinvointia – harrastukset ja erityisesti työelämä vie eniten juuri pienten lasten vanhempien aikaa.

Tutkimuksessa olevat työntekijäryhmät toivat kaikki runsaasti esille erityisesti uusperheisyyteen liittyvää ongelmatiikkaa, kuten lasten elämänpiirin vaihtuvuutta ja perheenjäsenten rooliristiriittoa. Ritala-Koskisen (2001) tutkimuksen mukaan perhetyötä tekevät ammattilaiset näkivät kaikille perheille tyypillisten ongelmien

esiintyvän uusperheiden kohdalla runsaampina ja monimutkaisempina kuin muiden perheiden kohdalla. Edelleen uusperheyteen liittyvät erityiskysymykset edellyttivät ammattilaisilta erityisosaamista kuten tapaamisoikeus, lapsen jääminen uuden parisuhteen varjoon jne. (Rantala 2002, 171).

Yhteiskunnan toimintamalleissa ja rakenteissa on tapahtunut suuria muutoksia vuosikymmenten kuluessa perheen näkökulmasta katsottuna. Ammatti- ja koulutuskeskeisyys sekä hektinen elämänmeno on tätä päivää. Ammattitutkinto, työ ja oma-asunto sekä lapsi ovat vähintäänkin piiloviestinnän edellyttämä tärkeysjärjestys ja edellytys elämän onnistumiselle vai oravanpyörän rakentumiselle? Pettymykset ja paineet kodin ulkopuolisessa elämässä heijastuvat myös perheen sisäisiin suhteisiin ja oravanpyörän vauhti vain kasvaa. Yhteiskunnan jatkuvuuden ja toimivuuden turvaksi on säädetty lakeja, kuten subjektiivinen päivähoitolaki ja lastensuojelulaki. Päivähoidon tavoitteena on muun muassa tukea vanhempia kasvatustehtävässään – lastensuojelulain keskeisenä periaatteena on turvata lapselle suotuisat kasvuolosuhteet. Vanhemmuuden tukeminen rakentuu monen eri ammattialan haasteeksi, sillä lapsiperheiden parhaaksi toimii päivähoiton ja sosiaalityön lisäksi myös terveysalan ja opetusalan sekä kuntoutuksen ammattilaiset.

Lastensuojelullisen tarpeen kasvu osoittaa, että suomalaisten lasten kasvuolot ovat heikkenemässä huolimatta siitä, että Suomessa eletään vaurainta aikaa kautta historian. Lapin läänissä lastensuojeluntarve on viimeisen kahden vuoden aikana kasvanut, mikä näkyy lasten kasvavina sijoituksina päivähoitoon. Päivähoidosta vastaavien mukaan lapsia on 0,7 % enemmän sijoitettu avo- huollontukitoimenpiteenä päivähoitoon kuin sosiaalityöstä vastaavilta saadun tiedon mukaan. Päivähoidon luvun suuruutta voi selittää se, että diagnosintekijä joissakin kunnissa saattoi olla muu kuin lastensuojeluviranomainen ja se, että diagnosoinnin kriteerit eivät ole yhtenäiset. Lastensuojelutyön kannalta lukujen erilaisuus herättää pohtimaan sitä, että onko lastensuojeluviranomaisilla riittävää tietoa perheiden todellisesta tilanteesta kunnassa. Edelleen onko riittävää tietoa ja resursseja kasvuolojen kehittämiseksi, epäkohtien poistamiseksi ja ennaltaehkäisevän toiminnan

kehittämiseksi – lastensuojelulain edellyttämän toiminnan järjestämiseksi ja kehittämiseksi.

Päivähoitohenkilöstön peruskoulutukseen sisältyy nykymuodossaan vähän, paikoin ei ollenkaan, kaikille yhteisiä erityispedagogisia opintoja. Keskeinen kehittämistarve on erityiskasvatusta koskevan tiedon ja osaamisen lisääminen Lapin läänissä. Henkilöstön täydennys- ja jatkokoulutuksen sekä uuden tutkimustiedon saaminen kentälle varhaiskasvatuksen kehittämisen lähtökohdaksi tulisi olla tärkeää. Lapsiperheiden kasautuvat ja moninaistuvat ongelmat sekä erityisen tuen ja kasvatuksen tarpeessa olevien lasten lisääntyminen edellyttävät ammatillisuuden ja moniammatillisuuden kehittymistä.

Perheiden lisääntyvän tuen tarve on suuri haaste moniammatillisen työn kehittämiseksi. On suuri haaste muuttaa omaa ammatillista, asiantuntijakeskeistä työskentelymallia perhelähtöiseen suuntaan. On suuri haaste oppia ymmärtämään perheen kanssa toimivien muiden kuin oman ammattikunnan näkökulma työn tekemisen lähtökohdaksi.

Perheen palvelujen kehittämistyössä punaisena lankana ja ajatuksena tulisi kaikilla toimijatahoilla olla se, että ketään ei jätetä yksin vaativassa kasvatustyössä. Määttä & Viitala (2000) mukaan kasvatuskumppanuudessa tulee korostua vastuullisuus vanhempien suuntaan, vanhempien ja ammattilaisten tasavertaisuus sekä vanhempien hyväksyminen aktiivisina palvelujen käyttäjinä. Ennaltaehkäisevien tukipalvelujen saatavuus tulisi kyetä myöskin turvaamaan erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevien lasten vanhemmille – vanhemmille, joilla on epätavallisen iso kasvatuserä vastuullaan.

KONSULTAATION PAIKKA

Kerttu Vesterinen

- 1 Johdanto
- 2 Mitä on konsultaatio sosiaalialalla?
- 3 Lastensuojelun sosiaalityössä tarvitaan konsultaatiota
- 4 Onnistuneen konsultaation ehtoja
- 5 Pohdinta

1. JOHDANTO

”Mitä pelkäätkä kaikkein eniten?”, kysyin.

Lapsi katsoi minuun, hengähti ja kertoi pelkonsa. Oli aivan kuin hän olisi odottanut tätä hetkeä.

Katkkelma on tilanteesta, jossa toimin konsulttina. Sosiaalityöntekijä ja lastensuojelun tiimi olivat pyytäneet konsultaatioapua ja eräs pyyntö toimeksiannon sisällä oli kuulla lasta. Lyhyt katkelma herättää monia kysymyksiä lastensuojelun tarvitsemasta konsultaatioavusta. Miksi minä kuulin lasta? Miten kohtasin lapsen, että hän uskalsi kertoa pelkonsa minulle? Mitä kuulemisesta seurasi?

Lastensuojelun tarpeen väitetään lisääntyneen Lapissa yhtä jyrkästi kuin muuallakin Suomessa. Taustalla nähdään vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmiin kytkeytyviä perheristiriitoja sekä lasten hoidon ja huolenpidon laiminlyöntejä. Useissa huolta aiheuttavissa perhetilanteissa lasten vanhemmat ovat eronneet tai eroamassa. Vanhempien vaikeudet omassa elämässään, rajattomuus ja riippuvuudet heijastuvat lasten elämään ja heistä koettuun huoleen. Lapin kunnissa (22) on kussakin yksi tai kaksi lastensuojelun sosiaalityötä tekevää työntekijää. Heistä useimmat tekevät lastensuojelua yhdennetyn sosiaalityön sisällä. Vain kaupungeissa (4) ja muutamassa väestöltään suuremmassa kunnassa (3) lastensuojelun sosiaalityöntekijät tekevät keskittyneesti vain lastensuojelutyötä. Perhekuntoutuksen ja lasten sijaishuollon välttäminen suurten kustannusten takia on ollut tosiasia monissa kunnissa

vuosikymmenet ja lastensuojeluun on panostettu muutoinkin niukasti. Samanaikaisesti suurin osa Lapin lapsista voi hyvin ja jopa paremmin kuin koskaan ennen. Tällöin avun tarvitsijat leimaantuivat herkästi.

Lastensuojelun sosiaalityöhön tarvitaan voimavaroja, työn näkyväksi tekemistä ja kehittämistä, uusien työmenetelmien käyttöönottoa ja jatkuvia konsultaatiomahdollisuuksia. Olen toiminut Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen sosiaalityön seutukoordinaattorina vuodesta 2002. Seutupilottihankkeessa innoimme lastensuojelun työprosessien mallintamisen keväällä 2003. Näitä malleja kuvataan tämän teoksen artikkeleissa ja liiteosassa. Prosessikuvaukset paljastavat sosiaalityön merkitystä ja laaja-alaisuutta sekä niitä kohtia, joissa tarvitaan kehittämistä ja konsultaatiota. Verkostokonsultaatiohankkeessa 2003–2004 loimme ja kehitimme konsultaatiomahdollisuuksia lastensuojelutyön tueksi. Osallistuin itse konsultaatiotarpeen selvittelyyn ja avun etsimiseen ja antamiseen konkreettisesti jalkautumalla sosiaalityöhön. Seutukuntien sosiaalityöntekijät pyysivät minut mukaan lastensuojelun asiakastilanteisiin työpariksi ja konsultaation kehittäjäksi. Toimin konsultaation välittäjänä asiakastyössä ja moniammatillisissa yhteistyöryhmissä sekä läheisneuvonpitojen koollekutsujana.

Tässä artikkelissa tarkastelen konsultaation paikkaa lastensuojelun työprosesseissa. Konsultaatioavun vaikuttavuus näyttää liittyvän lastensuojelun sosiaalityön työprosessien jäsentämiseen sekä työntekijän että konsultin kirjoittamaan dokumentaatioon. Työntekijät tarvitsevat sekä sisällöllistä että prosessuaalista konsultaatiota sosiaalialan ja muiden alojen ammattilaisilta. Konsultaation hyötyjä punnittaessa kaikkein tärkeimmältä asialta tuntuu kuitenkin apua tarvitsevan lapsen ja hänen vanhempiansa kohtaaminen ja aito dialogi. Konsultaationeuvotteluissa heillä tulee olla päärooli riippumatta siitä kohtaako konsultti heidät kasvokkain vai ei.

2 MITÄ ON KONSULTAATIO SOSIAALIALALLA?

Konsultaatio -käsite on sosiaalialalla tarkentumaton kuten konsultaatiotoimintakin. Konsultaatiolla tarkoitetaan yleisesti kaksisuuntaista vuorovaikutusprosessia, jossa kysytään neuvoa kokeneemalta, annetaan neuvoja ja neuvotellaan yhdessä. Konsultti -sanaa käytetään henkilöstä, joka antaa neuvoja ja/tai on käytettävissä yhteiseen neuvotteluun.

Suomessa sosiaalialan konsultaatiosta on alettu puhua vasta Sosiaalihuollon ekonsultaatiohankkeen myötä vuodesta 2001 lähtien (Saarinen 2003). Suomen kielellä kirjoitettuja teoksia tai artikkeleita konsultaatiosta ennen Stakesin hallinnoiman ekonsultaatiohankkeen tulosten kirjaamista on vähän ja sosiaalityöhön liittyen ei ollenkaan. Konsultaatiosta on kirjoitettu kasvatusneuvoloiden konsultaatiotyön osalta, työnohjaukseen ja oppiviin organisaatioihin liittyen sekä erityisesti liiketalouden johtamiseen ja kehittämiseen liittyen. Ulkomaista kirjallisuutta konsultaatiosta on 1970-luvulta lähtien. Aluksi kirjallisuus keskittyy mielenterveys-työssä kehitetyn konsultaatiotoiminnan kuvaamiseen (Caplan 1970). Myöhemmin konsultaatiota tarkastellaan myös sosiaalityön osana (Kadushin 1977, Gallessich 1982, Coulshed 1990). Kuitenkin on tavanomaista, että konsultaatiota etsitään sosiaalityön tueksi mielenterveystyön, lääketieteen, pedagogiikan tai juridiikan ammattilaisilta. Sosiaalisen parhaiten tuntevat ammattilaiset – kuten sosiaalityöntekijät – ovat konsultaation antajina sivuroolissa tai heitä ei ole tähän mennessä otettu lukuun lainkaan.

Mielenterveystyöhön konsultaatiomenetelmän kehittäneen Gerald Caplanin (1970, 19-22) mukaan konsultaatio on kahden ammattilaisen, konsultin ja työntekijän välinen vuorovaikutusprosessi. Konsultaatio on menetelmä, jota käytetään kahden ammattilaisen välillä työongelman selvittämisessä. Konsultaatioprosessissa työntekijä tarvitsee konsultin apua ajankohtaiseen työongelmaan, joka saattaa koskea yhtä tai useampaa asiakasta. Konsultin antama apu voi olla neuvoja, selvennyksiä, määritelmiä ja toimintaohjeita. Konsultti ei kuitenkaan määrää toimimaan tietyllä tavalla. Työntekijä käyttää harkintansa mukaan saamiaan ideoita ja ehdotuksia tai – kuten parhaimmillaan ehkä tapahtuukin – keksii itse

parempia ratkaisuja. Konsultaatiotapahtumassa vastuu työongelmasta säilyy työntekijällä itsellään.

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikössä on kehitetty sosiaalialan konsultaatiota parin viime vuoden aikana Sosiaalihuollon ekonsultaatiohankkeen osana. Aluksi rakensimme ja kokeilimme lastensuojelun ja lakiasiain konsultaation kanavia. Kaavakuva konsultaation kokonaisuudesta löytyy tämän teoksen kaaviosta 4.1. ”Konsultaatiota lastensuojelun sosiaalityöhön”.

Olen toiminut monessa kohdassa aluksi itse avun antajana. Tämä siksi, ettei muita auttajia ei ole ollut tai heidän hakemisensa on vienyt aikaa. Konsultaatioapua olen hakenut ja välittänyt lastensuojelun sosiaalityöhön kuntien sosiaalityöntekijöiltä, lääninhallituksen tarkastajilta, sosiaali- ja terveysministeriön virkamiehiltä ja järjestöjen sekä yksityisten palveluntuottajien sosiaalityöntekijöiltä. Oleelliselta ovat tuntuneet keskustelut lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kanssa ja kokemusten vaihtaminen. Pulmana tällaisten neuvottelujen osalta on se, ettei ole olemassa virallista konsultaatiojärjestelmää, jolloin jokainen tapaaminen on erikseen räätälöitävä.

Lastensuojelun lainsäädäntöön liittyen kuntien sosiaalityöntekijät konsultoivat puhelimitse lääninhallituksen, Kuntaliiton tai Pelastakaa Lapset ry:n lakimiehiä. Nuoriso- ja lastenpsykiatreja toimii Lapin alueella vain muutamia. Heidän konsultaatiopalveluitaan käytetään useissa kunnissa aktiivisesti lastensuojelun apuna. Kaikkien kolmen tahon – sosiaalityöntekijöiden, lastenpsykiatrien ja lakimiesten – konsultointi lastensuojelun sosiaalityössä on kuitenkin vakiintumatonta, satunnaista ja tapauskohtaisesti räätälöitävää työtä. Konsultaation käyttäminen on siten työlästä ja vaikeaa. Kun lisäksi konsultaatiota ei olla julkilausuttu toiminnaksi, jota sosiaalityöntekijät saisivat vapaasti hyödyntää työpulmiensa ratkaisemisessa ja kun asiakkaan asemaa konsultaatiossa ei ole määritetty, on neuvojen ja avun pyytämisen kynnys luvattoman monen lapsen osalta liian korkealla.

Konsultaation kehittämisen avainkysymyksiksi ovat nousseet sosiaalityön sisältöjen, menetelmien ja prosessien näkyväksi tekemisen merkitys. On vaikea kysyä apua tilanteeseen, jonka etenemistä, vaiheita tai toimintakäytäntöjä ei tunnista. Konsultaati-

tiokokemuksia olen kirjannut ja arvioinut. Verkostokonsultatiohankkeen loppuraportissa (Vesterinen 2004). Sosiaalialan kehittymisen kannalta on oleellista, että työn tueksi rakennetaan korkealaatuinen konsultaatiojärjestelmä, jossa konsultaation antajina – sen kivijalkana – ovat sosiaalialan omat ammattilaiset. Juridinen, lääketieteellinen, pedagoginen tai psykologinen konsultatio ovat asia erikseen eikä niiden merkitystä tai kehittämistarpeita tule myöskään vähätellä. Konsultaatiojärjestelmän rakentumisen ja konsultaation välittymisen osalta avainasemassa näyttävät olevan sosiaalialan osaamiskeskukset ja julkinen valta. Sosiaali- ja terveysministeriön tulisikin linjata kantansa sosiaalialan konsultaatiojärjestelmän rakentamiseen ja siihen kuka konsultaation maksaa.

3 LASTENSUOJELUN SOSIAALITYÖSSÄ TARVITAAN KONSULTAATIOTA

Lokakuussa 2004 lähetin Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan sosiaalityöntekijöille sähköpostilla kyselyn konsultaatioavun tarpeesta lastensuojelun sosiaalityössä. Kyselyyn vastasi 30 sosiaalityöntekijää, joista kahta lukuun ottamatta kaikki sanovat tarvitsevansa konsultaatioapua lastensuojelutyöhön. Oman ammattiryhmän konsultaatioapuna työkaverin, tuttujen, ystävien, työyhteisön, esimiehen ja naapurikuntien työntekijöiden tuki koetaan erittäin tärkeäksi, mutta sen kuvataan olevan epävirallista. Konsultaatiota tarvittaisiin vastausten mukaan juristeilta (16), mutta sitä mainitaan saatavan paljon harvemmin (7).

Vastaukset heijastelevat työpaikoilla vallitsevaa käytäntöä; työongelmia käsitellään epävirallisesti kollegojen kanssa tai moniammatillisissa tiimeissä. Lisäksi lastensuojeluun arvellaan tarvittavan apua siihen erikoistuneilta lakimiehiltä ja psykiatreilta ja muutamissa vastauksissa mainitaan tällaista apua saadun. Itselläni on lisäksi kokemusta siitä, että sosiaalityöntekijät pitävät erityisessä arvossa lausuntoja, joita saadaan erikoispalvelujen piiristä. Vaikkapa huostaanoton perusteluissa nämä lausunnot saattavat olla painokkaammalla sijalla kuin lastensuojelun sosiaalityönteki-

jän omat tutkimukset ja arvioinnit sekä niistä kirjattu dokumentaatio.

Konsultaatio on kahden tai useamman ammattihenkilön vapaaehtoinen pohdiskeleva ja tasavertainen neuvottelu, jossa selvitetään konsultaatiota pyytäneen työongelmaa (Kasvatusneuvolan konsultaatiotyö 1981, 5). Konsultaatiolla voidaan tavoitella keinoja asiakkaan tai asiakasryhmän auttamiseksi tai toisaalta työntekijän auttamiseksi omassa työssään. Sosiaalityöntekijöiden konsultaatiopyynnöt voivat koskea vaikkapa jotakin spesifiä päätöksenteon tueksi pyydettyä sisällöllistä neuvoa tai monimutkaista työprosessia ja sen eteenpäin viemistä. Erityisen vaikeita ovat ne konsultaatiotilanteet, joissa yhdistyvät työprosessin jäsentämisen haasteet työn sisältöjen konsultaatioon. Epävarmuutta ja epäselvyyttä työntekijällä on silloin siitä miten hänen tulisi edetä asiakkaan auttamiseksi eli minkälaisia vaiheita prosessiin liittyy. Samalla hänellä on epäselvyyttä siitä pulmasta tai ilmiöstä, jonka suhteen hän työskentelee asiakkaan kanssa.

Toiminnallinen auttaminen ja ohjaaminen perustyössä

Kaaviolla 4.2. ”Konsultaation paikka lastensuojelun sosiaalityön työprosesseissa” havainnollistan niitä tilanteita, joissa kokemuksemme mukaan tarvitaan toiminnallista auttamista ja ohjaamista konsultaation keinoin. Hyviä kokemuksia olemme saaneet sellaisesta yhdistelmästä, että lastensuojeluun saadaan virallisin sopimuksin kirjattua sosiaalityöntekijän konsultaatioapua paikan päälle työparityöskentelynä ja samanaikaisesti käytetään aktiivisesti kaikkia muitakin konsultaatiokanavia esimerkiksi vertais- ja verkkokonsultaatiota.

Konsultaatiota tarvitaan niihin kohtiin mihin omat voimavarat ja osaaminen eivät riitä. Lastensuojelun alkuarviointia (vrt. Muukkonen & Tulensalo, 2004) ei yleensä tehdä. Alkuarvioinnin tutkimusmenetelmät ovat vielä vieraita enkä ole Pohjois-Suomen kunnissa kohdannut sosiaalityöntekijää, joka olisi tehnyt omat systemaattiset tutkimuksensa ja dokumentoinut ne lastensuojelun työprosessia aloittaessaan. Yleensä sosiaalityöntekijät eivät työs-

kentele lasten kanssa. Viralliset kuulemiset esimerkiksi huostaanoton valmisteluasiakirjoja varten tehdään, mutta lapsilähtöinen työote on vierasta. Usein työskennellään ilman julkilausuttuja tavoitteita tai tavoitteet ovat abstrakteja eikä niiden tavoittamista mitata.

Perhekuntoutusprosesseihin tulisi erityisesti kiinnittää huomiota. Paljon toiveita asetetaan kuntien perhetyölle, joka onkin hyvä apu lastensuojelulle, mutta perhetyöntekijät eivät voi itsenäisesti toteuttaa vaikeiden päihde-, mielenterveys- ja väkivaltaongelmien kuntoutusprosesseja. Useat kunnat ovat aloittaneet perhetyön kodinhoitajien ja lähihoitajien toteuttamana. Voidaan pohtia riittääkö kouluasteen tutkinnon suorittaneiden työntekijöiden taitotaso rankkojen perhetilanteiden tavoitteelliseen selvittämiseen ja ratkomiseen käytännöllisen avun ohella.

Apu lasten huostaanotto- ja sijoitustilanteisiin

Lastensuojelun kiireellisin konsultaatiotarve Lapissa – sekä paikan päällä tarjottu konsultaatioapu työparikonsultaationa että etäkonsultaatio vaikkapa verkossa - painottuu tällä hetkellä lasten huostaanotto- ja sijaishuoltotilanteisiin. Yksin tai kaksin työtään tekevät kuntien sosiaalityöntekijät ovat liian yksinäisiä tekemään näitä inhimillisesti ja byrokraattisesti vaativia ratkaisuja ja näyttää siltä, että sijoitusprosessit venyvät turhan pitkiksi tämän takia. Olen tehnyt muutamien lasten huostaanotto- ja sijoitustilanteista muistiinpanoja niistä työparityöskentelyn kiinnekohdista, joissa konsultaatioapu oli tarpeen. Teoksen liitteenä olevassa kaaviossa 4.3. ”Konsultaation paikka huostaanoton ja sijoituksen valmistelussa ja toteuttamisessa” listaan monia konsultaation paikkoja näihin lastensuojelun työprosessin vaiheisiin liittyen.

Lastensuojelun erityisosaamista ja konsultaatiota tarvitaan lastensuojelun työprosessin eteenpäin viemisessä lasten auttamiseksi. Siis apua ja neuvoja sosiaalityön tekemiseen. Konsultaatiomahdollisuudesta on hyötyä lapsen kokonaistilanteen ja siihen liittyvän lastensuojelutarpeen selkiennyttämisessä lapsilähtöisesti.

Sijaishuoltoa harkittaessa konsultaation käyttäminen on aina perusteltua. Tavallinen on esimerkiksi konsultaatiopyyntö, jossa sosiaalityöntekijä haluaa neuvoja siihen miten tehdään huostaanotto. Lapsen huostaanoton valmistelu ja siihen liittyvät dokumentit näyttävät aluksi olevan konsultaatiotarpeen taustalla. Kun prosessia eletään eteenpäin, tärkeiksi neuvoteltaviksi asioiksi nousevat lopulta pohdinnat siitä ovatko työntekijät tekemässä oikeaa ratkaisua ja onko heillä kaikki tarpeellinen tieto ja käsitys asiasta päätöksentekonsa tueksi ja ennen kaikkea miltä huostaanotto heistä tuntuu. Tätä ”miltä minusta tuntuu” –vaihetta on tuntunut erityisen merkittävältä elää läpi ja prosessoida tilannetta niin kauan, että oikeilta tuntuvat ratkaisut löytyvät.

4 ONNISTUNEEN KONSULTAATION EHTOJA

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikkö aloitti toimintansa keräämällä tietoja sosiaalityön ja sosiaalialan työkäytännöistä Lapin kunnissa (Seutupilottihanke). Tapasin matkoillani työhönsä motivoituneita ja erittäin sitoutuneita sosiaalityöntekijöitä. Useimmat heistä kertoivat työnsä korkeista vaatimuksista ja suuresta määrästä. Työkäytäntöjen kerääminen tuotti näkyviin sosiaalialan menetelmällistä kehittymättömyyttä ja resurssipulaa. Sosiaalityö on pitkälti ”hiljaisen tiedon” varassa tehtävää työtä. Työntekijöiden oli vaikeata kuvata omaa työtään ja usein viitattiin lakien ja suositusten edellyttämiin toimintoihin.

Sosiaalialan ammattilaiset konsultteina

Seutupilotin jälkeen Verkostokonsultaatiohankkeessa pyrimme tunnistamaan niitä kohtia lastensuojelun työprosesseista, joissa konsultaation tarve on ilmeinen ja kokeilimme etäältä tuotettua konsultaatiota. Sähköisen tietoteknologiaa käyttävän verkkokonsultaation ja sosiaalityöntekijöiden vertaiskonsultaatioiden avulla voidaan välittää sosiaalialan erityisosaamista pitkien etäisyyksien

päähän. Sosiaalialan konsultaation kehittäminen on kuitenkin paljon monimutkaisempi tapahtuma kuin verkkokonsultaation tai vertaiskonsultaatioiden mahdollistaminen. Tarvitaan työparikonsultaatiota, erityisasiantuntijoita erityistilanteisiin ja ennen kaikkea sosiaalisen tietotaidon esille nostamista niin, että konsultaatiota sosiaalityöhön olisi saatavissa alan omilta asiantuntijoilta.

Tähän mennessä vain harvoilta sosiaalityöntekijöiltä on virallisesti pyydetty konsultaatioapua sosiaalityöhön. Sen sijaan on tavallisempaa, että lastensuojelutiimeissä vierailevat lasten- ja nuorisopsykiatrit sekä perhe- ja mielenterveysklinikkojen työntekijät. Lisäksi konsultaatioapua pyydetään lakimiehiltä. Sosiaalityön työprosesseissa on kuitenkin monia ennen kaikkea sosiaalityön konsultaatiota vaativia kohtia.

Ketkä toimivat konsultteina ja minkälaista pätevyyttä tai kokemusta konsultteina toimivilta edellytetään? Verkkokonsultaatiopalvelumme konsultit ovat omalla asiantuntijuusalueellaan kokeneita toimijoita, useimmat heistä sosiaalityöntekijöitä. Tätä ennen heitä ei ole nimitetty konsulteiksi. ”Konsultteina” heidän esiinmarssittamisensa tekee näkyväksi sosiaalisen erityisosaamista. Sosiaalityöntekijät konsultoivat mielellään pulmissaan juristeja ja psykiatreja. Kiistatta nämä tarpeet ovat ilmeisiä, mutta konsultaation kokonaisuutta ajatellen kuitenkin sivuroolissa. Lastensuojelun sosiaalityössä tarvitaan ensisijaisesti sosiaalityön konsultaatiota, jolloin sosiaalityöntekijät ovat konsultteina ja sellaisiksi kouluttautuvina avainasemassa.

Työprosessin jäsentäminen

Konsultaation onnistumista voitaneen mitata sillä, miten neuvottelu auttaa työntekijää ymmärtämään työongelmaansa, ratkaisemaan sen tai pääsemään eteenpäin työssään – ja samalla miten hyvin asiakas tulee autetuksi vaikeuksissaan. Merkittäväksi konsultaation onnistumisen kannalta näyttää nousevan se seikka miten selkeä tai epäselvä työntekijällä jo ennen konsultaatiota on se työprosessi, jonka mukaisesti hän etenee asiakkaan auttamiseksi. Konsultilta edellytetään erityistä herkkyyttä havainnoida tätä

seikkaa. Jos näyttää siltä, että työntekijän eteneminen on vaivalloista ja epävarmaa, tulisi konsultin auttaa työntekijää tekemään jäsennyksiä, jotka kenties voisivat selkiyttää prosessia. Toisaalta jos näyttää siltä, että työntekijän tapa työskennellä on jäsentynyt ja työprosessi sinänsä selkeä, tulee konsultin luopua prosessin ohjaamisesta. Prosessiin liittyvät uudet ehdotukset tulee tällöin perustella sisällöllisesti, jotta kyseessä oleva ehkä hyvinkin kokenut ammatti-ihminen ottaisi ehdotukset edes harkittavikseen.

Lastensuojelun ja sen yhteistyömuotojen työprosessien kuvaaminen selkeyttää ammatillista työtä ja lisää työntekijöiden suunnitelmallisuutta omassa työöteessään. Ilmari Rostilan (2001, 17, 35) mukaan hyvän sosiaalityön ajatellaan perustuvan selkeälle suunnittelulle, määritellyille tavoitteille ja kokonaisvaltaiselle asiakkaan elämäntilanteen kartoitukselle. Sosiaalityön systemaattisuudella hän tarkoittaa, että toimitaan selvän ja tunnistettavan prosessin puitteissa ja että tiedetään selvästi, mitä on tapahtumassa ja miksi. Prosessimalli auttaa kuvaamaan ja kertomaan työstä ja tekemään siitä läpinäkyvämpää. Samalla työn laadusta voidaan pitää parempaa huolta. Prosessiin sitoutuminen muistuttaa siitä, että työskentelyn lähtökohdaksi asetetaan asiakkaan kanssa yhteisesti sovitut tavoitteet. Prosessin jäsentäminen on yksi onnistuneen konsultaation välttämätön ehto. Samalla se mahdollistaa improvisointia ja vapauttaa työntekijän ja asiakkaan voimia luovuuteen.

Kirjoittamisen merkitys

Kirjallisesti dokumentoituva sosiaalialan konsultaatio on uutta ja vierasta toimintaa. Kirjallisen kysymyksen muotoileminen vaatii ponnistelua ja tilanteen jäsentämistä. Vaikeudet konsultaation kirjaamisessa liittyvät aiemmin kuvailemiini puutteisiin itse perustyössä. Kirjallisen kysymyksen muotoileminen epäselvästä tilanteesta on vaikeaa.

Kirjoittamalla jäsennetty konsultaatio (kysyminen ja vastaaminen) tukee sosiaalityön tekemistä ja mahdollistaa sisällöllisesti ja menetelmällisesti tasokkaan auttamisen. Kirjoittaminen auttaa

eteenpäin asiakastyössä: kirjoitetut kuvaukset ja kysymykset sekä kirjalliset konsultaatiovastukset selkiyttävät ja jäsentävät työntekijän - ja asiakkaan - tilannetta, ne tarjoavat vaihtoehtoja toiminnalle, haastavat ajatteluun ja edellyttävät toimintaa.

Kirjoitetusta konsultaatiotapahtumasta jää aina jäljelle dokumentti. Sekä sosiaalityöntekijän ja toivottavasti tulevaisuudessa myös asiakkaan kirjoittama kysymys että konsultin vastaus ovat molemmat omiaan jäsentämään sitä tilannetta, jossa pulmalliseksi koettu asia on esillä. Dokumenteista paljastuu sosiaalityön kannalta monet oleelliset asiat. Kysymyksestä hahmottuvat esille sosiaalityön prosessit, käytetyt työmenetelmät ja se todellisuus missä sosiaalityöntekijät työtään tekevät samoin kuin suhtautuminen asiakkaaseen, arvolataukset, voimavarat ja vaikeudet. Tämä näkyväksi tuleminen on yksi niistä kirjoitetun konsultaation haasteista, joissa sosiaalityöntekijät tulevat tarvitsemaan paljon tukea ja harjaantumista.

Kirjallisessa muodossa saatu vastaus on arvokas paperi. Se jää jäljelle. Siihen voidaan palata eikä sen sisältöä voida muuttaa. Kirjallinen konsultaatio mahdollistaa jäsentyneen ohjaamisen ja useiden näkökulmien ja vaihtoehtojen esittämisen. Samat mahdollisuudet suullisessakin konsultaatiossa on, mutta suullinen vuorovaikutustilanne, varsinkin jos konsultaatio tapahtuu ilman ennakkovalmistautumista, sisältää paljon huomiota kiinnittäviä seikkoja ja konsultaation sisällöstä tulee sattumanvaraisempi.

Kirjoitetut konsultaatiot on mahdollista myöhemmin muokata yleisesti laajempaa käyttäjäkuntaa hyödyttämään. Poskessa kehittämämme SSL -suojattu verkkokonsultaatio internet –osoitteessa: <http://www.sosiaalikallega.fi/verkkokonsultti> mahdollistaa kirjoitettujen tapahtuvan lastensuojelun ja lakiasiain konsultaation. Kirjoitetut konsultaatioprosessit tallentuvat osaamiskeskuksen tietokantaan määrääjäksi, jonka jälkeen ne hävitetään. Sopimalla konsulttien ja kysyjien kanssa on mahdollista toimittaa annetut konsultaatiovastaukset hyödyttämään laajempaa työntekijäjoukkoa. Tätä olemme kokeilleet yhteistyössä Stakesin kanssa. Juridisia vastauksia on nähtävillä Sosiaalihuollon ekonsultaatiohankkeen sivuilla osoitteessa: <http://www.stakes.fi/ekonsultaatio>.

Pelkkä kirjoitettu etäkonsultaatio ei kuitenkaan riitä sosiaalityön avuntarpeeseen vaikeissa prosessuaalisissa työvaiheissa,

joissa käsitellään monimutkaisia ihmisten ja ympäristön välisiä suhteita. Työparikonsultaatiota ja läsnä tulevaa konsultaatioapua tulisikin kehittää ainakin yhtä voimallisesti kuin etäältä teknisesti tuotettua konsultaatiota. Kuitenkin sekä työparikonsultaatioon että puhelin- tai videoteitse tapahtuvaan konsultaatioon tulisi aina liittää kirjallinen valmistautuminen ja dokumentaatio. Konsultaation lopputulos myös suullisessa neuvonnassa tulisi kirjata.

Asiakas mukana pääroolissa

Lapsilähtöinen työskentely on noussut haasteeksi lastensuojelun sosiaalityössä. Lapsi näyttää peittyvän sosiaalityön kohteeksi eikä lasta asiakkaana huomioida sosiaalityöntekijöiden taholta riittävästi. Pitäisikö tärkein ”konsultoitava” osapuoli olla asianosainen lapsi itse? Pitäisikö asiakkaiden konsultaatiomahdollisuuksia kehittää rinta rinnan ammattilaisten neuvonnan kanssa?

Verkostomenetelmien ja läheisneuvonpitomenetelmän käyttäminen kasvattaa asiakkaiden osallisuutta ja toimintavoimaa. Jotta näitä menetelmiä opittaisiin käyttämään, tarvitaan työntekijöitä, jotka alueelta koulutautuvat menetelmien käyttämiseen ja alkavat kokeilemaan niitä omassa työssään. Niin kauan kun alueilla ei ole verkostomenetelmien taitajia, osaamista tulisi tuoda sosiaalityön asiakkaiden auttamiseksi ulkopuolelta vaikkapa konsultaatiotoiminnan osana.

Asiakkaan roolia (pääroolia!) voidaan vahvistaa pyytämällä lapsi ja hänen vanhempansa mukaan konsultaatiotilanteisiin. Heillä olisi oltava samat mahdollisuudet myös valmistautua konsultaatioon kuin työntekijöilläkin. Asiakkaiden tulisi voida kirjoittaa etukäteen konsultille aivan samoin kuin työntekijänkin tulisi kirjoittaa. Itse konsultaatiotapahtumassa aitoa dialogia, kuulemista ja moniäänisyyttä tulisi varjella.

Asiakkaiden yksinoikeutta omiin kertomuksiinsa ja tarinoihinsa tulee kunnioittaa. Asiakaskeskeistä tapauskonsultaatiota voidaan käyttää silloin kun asiakas on itse läsnä tai on pyytänyt konsultaatiota tai vähintäänkin on siitä tietoinen. Asiakasta tulisi näissä tilanteissa auttaa hallitsemaan pääroolia.

Kun sosiaalityöntekijä pyytää neuvoja asiakastyöhön eikä asiakas ole tietoinen konsultaatiosta tai ei ole antanut konsultaatioon lupaa, ollaan helposti neuvottomia sen suhteen voidaanko ulkopuolisia neuvonantajia konsultoida. Sosiaalityöntekijälläkin on kuitenkin oikeus omaan tarinaansa, joka koskee sitä miten hän tekee sosiaalityötään. Hänellä on oikeus pyytää ja saada neuvoja työhönsä. Näissä tilanteissa voidaan keskittyä konsultoitavakeskeiseen tapauskonsultaatioon, jolloin asiakkaan identiteettiä ja tilannetta ei tuoda esille.

5 POHDINTA

Lastensuojelussa tarvitaan konsultaatiota. Pitäisikö pääpaino kehittämistyössä olla kuitenkin perustyön kehittämisessä, jolloin konsultaation tarve ja käyttö tarkentuisi? Lastensuojelun konsultaation kehittäminen liittyy konkreettisesti lastensuojelun sosiaalityön kehittämiseen.

Sosiaalialan konsultaatiota on tällä hetkellä vaikea saada. Työpaikkakokoukset työyhteisöjen sisällä ja epäviralliset puhelinkeskustelut sosiaalialan ammattilaisten välillä eivät riitä. Elämme tilanteessa, jossa konsultaatio sosiaalialalla on vakiintumatonta, hajanaista ja sattumanvaraista toimintaa, jonka laatua ja toimintakäytäntöjä ei valvo kukaan. Neuvojen kysyminen tulisi olla osa virallista järjestelmää, jolloin sekä kysyjällä että vastaajalla on selvänä oma rooli. Nythän kysytään paljon soittamalla naapurikuntaan tai vanhalle opiskelukaverille.

Sosiaalihuollon palveluita kehitetään parhaillaan. Kehittämistyön pohjalta on selkeästi noussut esille tarve lastensuojelun erityisosaamisen saamisesta Lapin alueelle. Ollaanpa konsultaation kehittämisestä mitä mieltä hyvänsä, on tärkeää, että erityispalveluita ei kehitetä erillään sosiaalitoimistojen perussosiaalityöstä. Kehittämistyötä tarvitaan samanaikaisesti sekä sosiaalitoimistojen perustyöhön että erityisosaamisen vahvistamiseen ja välittämiseen. Keskeisiä toimijoita tämän osalta ovat myös sosiaalityön koulutusta antavat yliopistot, joiden tulisi panostaa nykyistä

enemmän sosiaalityön taitojen ja työmenetelmien käytännölliseen opetukseen.

Olemme ottaneet ensimmäiset askeleet sosiaalityön konsultaation kehittämisessä. Konsultaation soisi olevan kiinteä osa asiakkaan palvelupolkua niin, että neuvoja kysyttäessä ensimmäinen kysyjä olisi asiakas - lapsi ja hänen vanhempansa. Kaikkein suurin kiire meillä lieneekin turvata konsultaatioapu suoraan avuntarvitsijan luo.

SOSIAALITYÖN PROSESSIEN RAKENTUMINEN HARVAANASUTULLA MAASEUDULLA

Asta Niskala

- 1 Johdanto
- 2 Kaukana mutta kotona
- 3 Asiantuntijakeskusteluista käytäntöihin
- 4 Sosiaalityön prosessien kuvaaminen.
- 5 Paikallisuuden merkitys sosiaalityön rakentumisessa
- 6 Sosiaalityön paikka palvelurakenteessa

1 JOHDANTO

Lapin maaseutumaisten harvaanasuttujen kuntien sosiaalityön prosessien mallintamisen jälkeen on ristiriitainen suhde sosiaalityön piirissä 2000 -luvun alussa virinneeseen kriisikeskusteluun. Keskustelusta nousee pakostakin välillä käsitys siitä, että on kysymys sosiaalityöntekijöiden ammattitaidottomuudesta eikä sosiaalityöntekijäpulasta tai heikoista kuntien resursseista. Keskustelussa terveydenhuollon kriisistä ja lääkäripurasta ei epäillä lääkäreiden ammattitaitoa, toisin kun sosiaalityön kriisistä ja sosiaalityöntekijä pulasta keskusteltaessa. Aikuissosiaalityön ja lastensuojeluprosessien mallinnoista voi havaita, että sosiaalityön toimintaprosessit eivät olekaan niin hajanaisia ja kaaosmaisia kuin sosiaalityön arjen kiireen keskellä tuntuu.

Sosiaalityö syntyi lievittämään teollistumisen ja kaupungistumisen synnyttämää sosiaalista turvattomuutta ja köyhyyttä. Suomessa on vasta viime vuosina aloitettu keskustelu maaseutusosiaalityöstä. Lapissa suuria kaupunkeja lukuun ottamatta sosiaalityö voidaan määritellä maaseutusosiaalityöksi. (Urponen, Kyösti 2002). Tarkasteltaessa suomalaisen sosiaalityön ominaispiirteitä voidaan todeta, että Lapissa sosiaalityötä tehdään samoilla yksilöpainotteisilla työmenetelmillä kuin muuallakin Suomessa (Kemppainen ym. 1998). Vaikuttaminen mielletään nykyään lähinnä yksilötason muutostyöksi. Sosiaalityöntekijät tekevät pää-

asiassa yksilötason työtä myös siksi, koska he kokevat, että yhteiskunnalliset vaikutussuhteet ovat muuttuneet vaikeammin hallittaviksi. Tarkastelen artikkelini maaseutukuntia sosiaalityön toimintaympäristönä ja pyrin kytkemään sosiaalityön asiantuntijakeskustelun käytännön toimintaan. Sosiaalityön mallintamista lähestyn ongelmaratkaisuprosessin kautta ja tutkin miten paikallisuus näkyy sosiaalityön prosesseissa. Lopuksi hahmottelen sosiaalityön sisäistä eriytymiskehitystä yhdentymisestä synergiaetuja hakevassa hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Yhdentymiskehityksellä tarkoitan kuntien pyrkimystä päästä ikäkaaren mukaiseen palvelujärjestelmään ja esimerkiksi työvoimahallinnon palvelukeskusjärjestelmää.

2 KAUKANA MUTTA KOTONA

Suomalainen hyvinvointivaltio rakennettiin sotien jälkeen turvaamaan kansalaisten elämän edellytykset valtakunnan kaikilla alueilla. Suunnanmuutos alkoi Raija Julkusen mukaan jo ennen 1990 luvun lama-aikaa. Hän pyrkii kysymään, kuka karsinnan ja uudelleen muotoilun on tehnyt, ja hänen mielestään leikkausten jääminen pysyväksi ei ole sattumaa vaan heijastaa ajatustapaa, joka Suomessa omaksuttiin jo ennen lamaa. (Julkunen 2001) Jos uutta vastaavaa yhteiskuntasopimusta ei saada aikaiseksi, kuvaa Anneli Pohjola (Laitinen & Pohjola 2001) elämisen mahdollisuuksia syrjäkylissä tulevaisuudessa seuraavasti: ”Vastuullistaminen siirtyy yhä enemmän yksilötasolle samaan aikaan, kun yhteiskunnallinen kehityskulku karkaa laajempien poliittisten toimijoiden, kuntien ja valtion, käsistä globaalien virtausten määrittämäksi. Yksilöiden mahdollisuuksiksi jää siirtyminen nomadeiksi hakemaan toimeentuloaan ja hyvinvointiaan taloudellisten virtojen lähteille köyhistä vauraampiin kuntiin”.

Lapin harvaanasuttuun maaseutuun voidaan liittää monia periferian piirteitä; On alueellista köyhyyttä eli asukkaat ovat köyhempiä kuin keskuspaikkakunnilla. Toisaalta ne ovat köyhyysalueita eli niillä on heikommat resurssit taloudelliseen ja sosiaaliseen kehitykseen kuin ydinalueilla. (Urponen 2001, 361-368) Vuoden

2002 Sosiaalibarometrin mukaan harvaanasutun maaseudun kansalaisten elämää kuvaa suhteellisen hyvät asumisolosuhteet ja hyvä sosiaalinen turvallisuus, mutta vahvana näyttäytyy taloudellinen turvattomuus. Vaikka harvaanasutuilla alueilla on menossa voimakas yhteiskunnallinen muutos, joka syventää osassa alueita periferian tunnusmerkkejä, pitää pääosa asukkaista aluetta hyvänä asuinpaikkana. (Holmila 2001; Laitinen & Pohjola 2001, 177-182; Laitinen & Pohjola & Kinnunen & Urponen 2001, 305-307)

Heikkilän, Kainulaisen ja Rintalan (2001) Kahtiajakautuva Suomi? -projektin tutkimuksessa hyvinvointia tarkasteltiin viisiportaisella kuntatyypittelyllä: kaupunkiseudun keskukset, kaupunkimaiset kunnat, kaupunkien läheinen maaseutu, ydinmaaseutu ja harvaanasuttu maaseutu. Tutkimuksen toisessa raportissa (2002) ”Hyvinvointi ja tulevaisuus maalla ja kaupungissa” yksi merkittävä kokonaistulos oli se, että maaseutu on jakautumassa hyvinvoinnin osalta kahtia. Harvaan asutun maaseudun tunnusmerkkeinä on väestöpako, taloudellinen taantuminen ja epäedulliseksi kääntyvä huoltosuhde. Kaupunkien läheisellä ja ydinmaaseudulla voidaan hyvin ja harvaanasutulla maaseudulla huonosti. Vaikka harvaan asuttua maaseutua luonnehti psykososiaalisten ongelmien paljous, tulokset osittivat, että yksilöiden kokemat sosiaaliset ongelmat kiinnittyivät muihin tekijöihin kuin alueisiin.

Maija-Liisa Eskelinen (2003) tarkastelee mielenkiintoisella tavalla Pohjois-Suomen maaseudun kehittämistä eroosiokriisitilanteen haltuunoton avulla. Eroosiokriisitilaenne ilmenee hänen mukaansa Lapin maaseudulla kolmella tasolla: hävinneinä toimintoina, muuttuneina toimintatapoina ja kolmanneksi uusina toimintatapoina. Yhteisöjen rapautuessa ja kansalaisten elämäntavan globalisoituessa kylissä on herännyt vahva kansalaistoiminta kylien elävöittämiseksi ja uudenlaisen yhteisöllisyyden luomiseksi.

Sosiaalipolitiikassa hyvinvoinnilla ymmärretään tavallisesti Pohjoismaisessa tutkimuksessa jotain muuta kuin subjektiivista kokemusta hyvinvoinnista. Karisto (1996) kuitenkin tarkastelee J. P. Roosin (1994) kurjuuden sosiaalipolitiikan näkökulmasta mielenkiintoisella tavalla hyvinvointia elämän sisäisen palkitsevuuden ja mielekkyyden kautta. (Ks. Roos 1996; Raunio 2000)

Taulukko 1. Hyvinvointi ja kurjuus, suuri ja pieni

	Hyvinvointi	Kurjuus
Suuri	Onni ja autuus	Musertavat puitteet
Pieni	Onnen pipanoita	Ahdistava arki

Kariston tarkastelun kautta voidaan ymmärtää kylissä asuvien elämäänsä tyytyväisten ihmisten olevan poikkeuksia. Mutta arkipäivän aineellisen kurjuuden ei välttämättä tarvitse tehdä arjesta ahdistavaa jos ympärillä on kaunis luonto ja turvallinen sosiaalinen yhteisö. Kylissä asuvat ihmiset kokevat asuinympäristönsä kauniiksi ja elämänsä ympäröivän luonnon kanssa sopusointuiseksi sekä turvalliseksi. (Laitinen & Pohjola 2001, 177-182; Laitinen & Pohjola & Kinnunen & Urponen 2001, 305-307).

Vaikka maaseudun kuvauksissa puhutaan yhteisöjen katoamisesta, silti kylän perinteet ja identiteetti elävät kuitenkin voimakkaasti kyläläisten mielessä. Muutokset näyttäytyvät kyläläisten arjessa kahtalaisina: toisaalta halutaan säilyttää perinne ja toisaalta hakeudutaan uusiin verkostoihin ja luodaan vaihtoehtoisia siteitä. Kommunikaatio on helpottunut, monilla ovat matkapuhelimet ja tietokoneet ja tiet ovat hyviä, ulkomaailma on lähempänä kuin ennen. kylän ulkopuoliset suhteet nousevat entistä merkityksellisimmiksi. (Holmila 2001, 143-151.) Kyliin jääneet tyytyväiset ihmiset ovat tehneet ja voineet tehdä vapaaehtoisen elämän poliittisen valinnan rakentamalla elämänsä omien arvojen varaan. Ahdistuneiden ihmisten voisi ajatella elävän kylässä ulkopuolisista tai sisäisistä pakoista johtuen.

3 ASIANTUNTIJAKESKUSTELUISTA KÄYTÄNTÖIHIN

Sosiaalityön ammatillisissa keskusteluissa vastauksena toimintaympäristön muutoksien monimuotoisuudelle on alettu käydä keskustelua asiantuntijuuden vahvistamisesta ja sosiaalityön uudelleen jäsentämisestä. (Karvinen & Meltti 2003; Kinnunen 2003; Kostamo-Pääkkö 2003; Satka & Pohjola & Rajavaara 2003.) Kyläyhteisöjen murroksessa Lapin sosiaalityöntekijät kantavat huolta kansalaisten syrjäytymisestä kokien tärkeäksi psykososiaalisen työn ja sen kehittämisen. Yhteiskunnallista vaikuttamista ei pidetä työn olennaisena osana. Vaikka sosiaalityöntekijät eivät koe olevansa vaikuttajia omassa kunnassaan, pienissä kunnissa heillä on hyvät mahdollisuudet vaikuttaa laajastikin päätöksentekoon tai kansalaisten saamiin palveluihin (Kemppainen ym. 1998; Tallaavaara tämä teos.)

Sosiaalityötä on kritisoitu toimenpidekeskeiseksi ja hallinnolliseksi työksi, joka on kontrolli- ja järjestelmälähtöistä (Ks. Mäntysaari 1991; Rajavaara 1992; Pohjola 1994). Vappu Karjalaisen (1996) tutkimuksessa aikuisasiakkaan palveluverkoston rakentuminen, sosiaalityöntekijät tulkitsevat yhteisasiakastyötään kolmessa toimintakehyksessä: taloudellisen, kokonaisuuden ja kontrollin kehityksessä. Psykososiaalista työtä on katsottu tehtävän terapeuttisissa yksiköissä (Sipilä 1989; Granfelt 1993) Lastensuojelun sosiaalityö voidaan kuitenkin nähdä toiminnallisena suuntauksena, jossa on sekoitusta sekä psykososiaalisesta työstä että byrokratia ja palvelutyöstä (Raunio 2004, 172). Kirsi Juhila (2000, 191-219) pohtii sitä, onko sosiaalityö organisaation sanelemaa toimintaa vai syvällistä vuorovaikutusta. Hän päätyy diskursianalyttisessä asiakas- ja työntekijäpuheen tulkinnassaan siihen, että sellainen asiakastapahtuma, missä asiakas osaa analysoida ongelmiaan eli puhua samalla lailla kuin työntekijä, koetaan hyväksi sosiaalityön asiakastilanteeksi.

Lastensuojelun sosiaalityössä käydään keskustelua lapsikeskeisen työtteen ensisijaisuudesta (Hurtig 2003, Oranen toim. 2001). Lastensuojelun prosessit nousevat usein keskustelujen keskiöön myös, kun Lapin sosiaalityöntekijät tapaavat toisiaan. Keskustellaan kiireestä, ahdistuksesta ja tunteesta, että ei ole voi-

nut tehdä sosiaalityötä niin syvällisesti, kuin katsoisi siihen olleen tarvetta (Kemppainen ym. 1998). Lapsen hyvinvoinnin ollessa kyseessä sosiaalityöntekijä miettii oman työnsä vaikuttavuutta laajemmin ja monipuolisemmin kuin aikuisten asioissa (Aikio-Mustonen; Lahtela; Tallavaara tämä teos).

Lapin harvaanasutuissa kunnissa tiukka yhteisöllisyys on säästännyt perheitä ja lapsia huostaanotoilta useita vuosia jopa vuosikymmeniä. Nyt kuitenkin yhteisöllisyys on murenemassa ja globaali länsimainen elämäntapa on leviämässä syrjäisemmillekin alueille. Näyttää siltä, että heikommin resursoidut vanhemmat eivät kykene hoitamaan vanhemmuuden tehtävää ilman yhteisön apua. Vai nostaako yhteiskunnan lapsi- ja lapsiperhekeskustelu huolen nimenomaan tästä ryhmästä ajankohtaiseksi? Vai onko kysymys siitä, että sosiaalityöntekijät haluavat työskennellä yhteiskunnallisesti arvostetun kohderyhmän kanssa. Samaan aikaan on lasten- ja nuorten pahoinvoinnin lisäksi Lapissa on pitkään jatkunut työttömyys ja mielenterveys-, päihde- ja huumeongelmat ovat lisääntyneet ja lisäävät aikuis-sosiaalityön tarvetta. Aikuis-sosiaalityöstä keskustellaan paljolti vain toimenpiteinä ei niinkään suunnitelmallisesti etenevänä prosessina.

4 SOSIAALITYÖN PROSESSIEN KUVAAMINEN

Useimmat sosiaalityön tutkimukset ja selvitykset ovat kuvanneet epäonnistuneisuuden tai ongelmalähtöisyyden kautta sosiaalityötä. Tosin viime vuosina on alettu tutkia myös hyvää sosiaalityötä (Ks. Pohjola, Anneli 1999; Juhila, Kirsi & Vanhala, Anni 2000; Valokivi, Heli 2002; Ritala-Koskinen Aino 2003). Kun aloitimme sosiaalialan osaamiskeskustoiminnan Lapissa kuvasimme kuntien sosiaalityön käytäntöjä. Tapasimme kuntien sosiaalityöntekijöitä ryhminä ja näiden keskustelujen pohjalta teimme kuntien sosiaalityön toiminnan kuvaukset tietopankkimme. Näillä käynneillä heräsi ajatus lähteä mallintamaan tarkemmin sosiaalityön prosesseja. Oman tutkimuskiinnostukseni suuntautuu maaseutukuntien sosiaalityöhön.

Arkikielen kuvauksissa sosiaalityöltä luonnehtivat erityisesti sen tehtävät. Sosiaalityötä voidaan myös analysoida yhteiskunnan osajärjestelmänä ja sitä voidaan lähestyä myös hallinnollisesti määritettynä tehtäväkokonaisuutena. Sosiaalityön käsite voidaan liittää yhteiskunnallisen liikkeen yhteyteen tai se nähdään ideologiana. (Sipilä 1989, 63-65). Sosiaalityön voidaan nähdä rakentuvan siinä toimivien ihmisten, sosiaalityötä koskevien käsitysten ja teorioiden, käytäntöjen, organisaatioiden ja asiakkaiden yhteispeleinä (Payne 1991, 8). Sosiaalityön historiassa keskeiset työorientaatiot ovat vaihdelleet yksilötason työstä sosiaalivaltiokritiikkiin (Pohjola 2004).

Ammatillisena käytäntönä sosiaalityön tehtävä on etsiä sen konkreetin toiminnan ominaispiirteitä. Käytännön sosiaalityöntekijöiden työnkuvauksissa ja keskusteluissa näkyy sosiaalityön prosessinomaisuus. Sosiaalityö prosessina tarkoittaa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välillä tapahtuvia vuorovaikutustilanteita, joissa yhdistyvät tunnekokemukset, ajattelu ja tekeminen. (Comton & Galaway 1999; Rostila 2001; Spearman & Heinonen 2001; Rantalaiho tämä teos).

Lastensuojelun sosiaalityön prosesseja lähdettiin kuvaamaan ajallisessa järjestyksessä. Prosessikuvauksissa liikkeelle lähdetään huolen havaitsemisesta. Lastensuojelun sosiaalityö lähtee usein liikkeelle kontrollifunktiosta käsin. Lainsäädännön ja sosiaalihuollon organisoinnin koetaan antavan puitteet sosiaalityötyölle, mutta niiden koetaan toisaalta sallivan harkintavallankäytön ja mahdollisuuksia itsenäiseen toimintaan. Sosiaalityön asiakaslähtöisyys on vielä lähempänä ongelmalähtöistä ajattelutapaa kuin kumppanuutta ja ratkaisukeskeistä sekä voimavarasuuntautunutta työtettä (ks. Pohjola 1994, Payne 1997). Sosiaalityötä on rakennettu vuorovaikutustyön ja keskustelutyön näkökulmasta. Lastensuojelun perheillä on monesti puutteita asioiden sanallisessa tai kirjallisessa tuottamisessa. Miten siis käytännön areenoilla kohtaavat akateeminen sosiaalityöntekijä ja ammattikouluttamaton nuori yksinhuoltaja äiti, tai alkoholisoitunut isä tai nuori, jolla ei ole sanoja kuvata tunteitaan?

Sosiaalityöntekijöiden teksteissä on paljon sosiaalityöntekijän ja perheen vuorovaikutusta kuvailevia sanoja. Sosiaalityöntekijöiden puheessa ja teksteissä löytyy suurelle osalle sanoja sanapari,

joissa toinen sana osaksi kumoo edellisen sanan merkityksen. Esimerkiksi luottamus - kontrolli, erityisyyden huomioitta jättäminen - kokonaisvaltaisuus, vuorovaikutus - valta, lapsen kohtaamisen vaikeus - tarve suojella itseä. Kertooko tämä sosiaalityössä tarvittavien vuorovaikutustaitojen moninaisuudesta ja siitä, että sosiaalityöntekijät pohtivat tekojensa seurauksia monista arvolähtökohdista?

Vuorovaikutusprosessiin liittyvät ilmaukset ovat enimmäkseen myönteisiä, kuten motivointi, usko muutokseen, kontrollin leimasta tuen leimaan, ennakkoluulottomat kokeilut, motivointi, yhteistyösuhteen syntyminen, lapsen asianajajana ja vanhemman tukijana toimiminen. Rungas puhuminen asiakkaasta ei kuitenkaan välttämättä muuta toimintakäytäntöjä ja asiakkaan osallisuus jää usein toteutumatta (Pohjola 1993, 55-85). Monesti käy niin, että aktiivinen ”pärväjävä” asiakas saa äänensä kuuluville, kun taas ”huono-osainen” moniasiakkuuden kautta määrittyvä palveluntarvitsija edelleenkin leimataan ongelmaiseksi.

Keskusteluissa ja kirjoituksissa sosiaalityöntekijät pohtivatkin, miten lastensuojelun tukiprosessi voitaisiin rakentaa perheen vahvuuksia ja voimavaroja tukien. Käytännön työprosessin kuvauksissa voimavarasuuntautuneisuus ei kuitenkaan tule kuin satunnaisesti näkyviin. Asiakkuuteen tullaan joko itse tai toisten havaitseman ongelman vuoksi, jolloin työ lähtee luonnollisesti liikkeelle ongelmanmäärittelystä. Oma persoona nähdään tärkeänä vaikuttajana lastensuojelun prosessissa. Omaan työskentelyn taustalla nähtiin vaikuttavina asioina arvot, ihmis- ja perhekäsitys, kokemus, koulutus, ammatillisuus, henkilökohtaisten ominaisuuksien kokonaisuus sekä yhteiskunnan arvojen, normien ja ideologioiden tunnistaminen.

Keskusteluissa huomioidaan asiakkaan taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen kytkennät. Mallinuksissa tämä sosiaalityön tausta teoreettinen keskustelu ei näy. Kokemuksellisia paikallisia kulttuurisia merkityksiä pohditaan, mutta harvemmin arjessa käytetään kirjoitettuja sosiaalitieteellisiä teorioita työn tukena. Sosiaalityöntekijöiden ideologinen lähestymistapa voidaan tunnistaa keskustelujen perusteella vuorovaikutukseen perustuvaksi refleksiivis-terapeuttiseksi kun taas piirretyissä kuvauksissa nousee

vahvasti esille järjestelmälähtöinen työskentely. (kts. Raunio 2004; Payne 1997)

Tärkeiksi tekemiseksi asiakkaan auttamisen prosessissa nähdään selkeä suunnittelu, määritetyt tavoitteet ja kokonaisvaltainen asiakkaan elämäntilanteen kartoitus. Oman työskentelyn prosessin mallintamisen herättämää sosiaalityön kehittämisen tarvetta kuvataan myös tekemisinä; kuten sosiaalityön näkyväksi tekemisenä, työn arviointina ja kehittämisenä sekä moniammatillisuuden hyödyntämisenä. Sosiaalitoimistojen työ näkyy prosessien kuvauksien valossa enemmän palvelu- ja byrokraatiatyönä kuin psykososiaalisena työnä. Sosiaalityöntekijöiden keskusteluissa ja artikkeleissa esille nousee vahvasti myös psykososiaalinen työtapa. (kts. Sipilä 1989; Raunio 2004)

Lastensuojeluprosessien kuvaamisen voisi olettaa erityisesti nostavan keskusteluun paljon erilaisia tunteita. Sosiaalityöntekijöiden keskustelussa ja kirjoituksissa on kuitenkin vähän tunteita kuvaavia sanoja. Käytetyt sanat ovat voimakkaita tunteita ilmaisevia sanoja, kuten ilo ja rakkaus. Toisaalta epävarmuus, pelko ja vihan tunteet nousevat työntekijöiden tunnistamiksi omiksi tunteikseen lastensuojelun kriittisissä kohdissa.

Sosiaalityöntekijöiden keskusteluissa ja kirjoituksissa tiedostetaan ja tunnistetaan ongelmaratkaisuprosessin mukaiset sosiaalityön prosessin tunnusmerkit (Comton & Galaway 1999; Rostila 2001; Spearman & Heinonen 2001). Sosiaalityöntekijät kuvaavat hyvää sosiaalityötä suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti. Arjen käytännöt ovat usein pirstaleisilta ja akuutista ongelmasta toiseen siirtymistä. Resurssien niukkuus esitetään useimmiten syyksi siihen, että omassa työssä ei toteuteta parasta ammatillista osaamista. Keskusteluissa työntekijät myöntävät kuitenkin, että he itse pystyvät päättämään kuinka paljon aikaa kussakin asiakastapaamisessa käytetään.

Onko kiireeseen pakeneminen merkki siitä, että sosiaalityöntekijät eivät tunnista oman työnsä arvoa. Työhön tulisi kuulua asiakaslähtöinen suunnitelmallisuus ja tavoitteellisuus silloinkin kun on kyse kontrollitehtävästä. Voi olla ettei sosiaalityöntekijöillä ole välineitä työnsä vaikuttavuuden osoittamiseen. Toisaalta he myöntävät, että oman työn dokumentointi on puutteellista ja lähtee paljolti lainsäädännön tarpeista. Kirjaamiskäytännöt ovat yk-

sipuolisia: työntekijöillä ei ole tapana yhdessä asiakkaansa kanssa sopia, mitä kulloisestakin tilanteesta kirjataan.

5 PAIKALLISUUDEN MERKITYS SOSIAALITYÖN RAKENTUMISESSA

Lastensuojelun sosiaalityön prosessien mallinnuksessa oli mukana koko ajan vahva paikallisuuden tuntu. Mukana oli kolmen harvaanasutun maaseutukunnan sosiaalityöntekijöitä. Paikallisuuden hyväksyminen ilmenee lastensuojeluprosessien mallinnuksissa esimerkiksi lauseissa, joilla kuvataan hyvää yhteistyötä, kuten ”meillä on vahva lastensuojelun tiimi”, ”pienessä kunnassa työpari otetaan muista ammattilaista” ja ”kunnassa on koulussa vahvasti panostettu lasten tukemiseen”. Aikuissosiaalityön mallinnuksissa paikallisuus näkyy myös enemmän asiakkaiden elämäntilanteiden kuvauksissa, kuten ”kaupunkiin tullaan paljon opiskelemaan” tai ”pienessä kunnassa leimautuu helposti asumisyhteisön kautta”

Mallinnuksessa sosiaalityön asiakkuusprosessit pystytään kuvaamaan kokonaisvaltaisesti: kuvataan sekä asiakasperheen elämäntilannetta että elinympäristöä ja sosiaalisia suhteita. Oman ammattilaistoiminnan kulku pystytään kuvaamaan suhteessa muihin ammatteihin. Pienissä kunnissa, missä kaikki tuntevat toisensa, sekä sosiaalityöntekijöiden että asiakkaiden mielestä sosiaalityötoimistossa asiointi koetaan leimaavaksi. (Kemppainen ym.1998, Laitinen & Pohjola 2001) Tätä tulosta vasten on ihmeteltävää, että sosiaalityöntekijän itsensä eläminen saman yhteisön jäsenenä ei noussut keskusteluissa eikä artikkeleissa keskeiselle sijalle. Mainintoja tekstistä löytyy vähän ja ne liittyvät työntekijän kokemukseen siitä, että vapaa-aikanakin työt ovat aina ”näkösällä”.

Pienen kunnan sosiaalityöntekijänä voi joutua olemaan käytettävissä 24 tuntia vuorokaudessa. Sosiaalinen kontrolli pitää huolen siitä, että on eletävä niin kuin opastaa asiakkaitansakin elämään. Virkamiesroolin lisäksi työntekijä on useassa muussa roolissa suhteessa yhteisöön, hän voi olla; naapuri, luottamushenkilö, näytelmäkerholainen tai vapaaehtoistyöntekijä (Tallavaara

tämä teos). Moninaiset yhteydet lähiyhteisöön voivat tukea työtä, ja eri roolien kautta saa monipuolista tietoa yhteisöstä.

Lastensuojeluprosessien keskiössä on sosiaalityöntekijä, vanhemmat ja lapset. Suurissa kunnissa, joissa on hyvä sosiaalityöntekijätilanne, lapsella on aina oma sosiaalityöntekijä. Pienissä kunnissa yhdellä sosiaalityöntekijällä on kokonaisvastuu lapsen ja perheen tuen koordinoinnista, joten lapsella ei useinkaan ole omaa sosiaalityöntekijää. Muut ammattiryhmät, etupäässä perheneuvolan työntekijät, ovat lapsen tukijoita tarvittaessa, mutta tuki kestää harvoin koko lastensuojeluprosessin ajan.

Pienten kuntien toimivan ja tiiviin moniammatillisen yhteistyön voisi olettaa olevan jännettä maaseudun yhteisöllisestä elämäntavasta. Yksin pienessä kunnassa työskentelevän sosiaalityöntekijän on haettava työparia ja tukea toisista ammattiryhmistä. Yhteistyökumppaneina ovat ensisijaisesti lastenneuvolassa ja kouluterveydenhuollossa toimivat terveydenhoitajat sekä päivähoidon työntekijät. Näiden ammattiryhmien tuki lapselle ja perheelle sekä yhteistyökumppanuus sosiaalityöntekijälle kestävät usein koko lastensuojelun tukiprosessin ajan. Opettajien rooli vaihtelee kunnittain, mutta se voi olla myös aktiivinen oppilaan tukija koulussa tämän vaikeassa perhetilanteessa.

Isommissa maaseutumaisissa kunnissa sosiaalityöntekijät tekevät lastensuojelutyötä työparina. Näissä kunnissa on erikoistuneita työntekijöitä perheneuvola-, mielenterveys- tai päihdetyötä tekeviä, joten sosiaalityöntekijällä on paremmat mahdollisuudet laajaan moniammatilliseen tukeen. Kaikissa mallinnuksessa mukana olleissa kolmessa kunnassa Lapin harvaanasutulla alueella oli mahdollisuus avohuollon erityispalvelujen käyttöön joko omana tai ostopalveluna. Erityispalveluyksiköt ovat kuitenkin pieniä ja siten haavoittuvia, kun työvoiman saatavuus näihin yksikköihin on ollut vaikeaa koko 2000 luvun alkupuolen ajan.

Sosiaalityöntekijän työskentely näyttäisi pohjautuvan ensisijaisesti ammatillisiin tietoihin ja taitoihin. Sosiaalityöntekijät tuovat vahvasti esille oman persoonallisuuden, ihmiskäsityksen, arvojen ja normien vaikuttavuuden työn taustalla. (Aikio-Mustonen, Lahtela ja Taalavaara tämä teos). Pienissä kunnissa asiakkaan elämä ja oma elämä ovat lähekkäin, näkyvinä toisilleen. Voisikin olettaa, että pienissä kunnissa sosiaalityö voisi nojautua vahvasti

yhteisön voimavaroihin lastensuojelun toteuttamisessa. Sosiaalityön prosessien mallinnuksessa käydyissä keskusteluissa eivät yhteisöllisyys tai lähiyhteisön tuki olleet näkyviä piirteitä.

Erityisasiantuntijuudelle on marginaalinen tarve harvaanasutuilla seuduilla, mutta sen saamisen turvaaminen kuntien yhteistyöllä tai ostopalveluilla mahdollistaa kansalaisille tasarvoisen palvelun kaupunkiseutuihin nähden. Lapin harvaanasutuissa kunnissa sosiaalityön palvelujen käyttäjien elämäntilanteet nostavat kehittämistyön keskiöön kokonaisvaltaiset kuntouttavat työmenetelmät. Yhteisösosiaalityö on nyt nousemassa. Onko maaseutukunnissa yhteisöllisyyttä jäljellä niin paljon, että sen rauniolle voidaan sosiaalityössä nojata ja yhteisöllisen sosiaalityön kautta kehittää uudenlaista tähän aikaan muuntunutta yhteisöllisyyttä?

6 SOSIAALITYÖN PAIKKA PALVELURAKENTEES SA

Sosiaalityöntekijöiden työprosessien kuvauksista ja keskusteluista nousi esille tarve toteuttaa kumppanuutta suhteessa asiakkaaseen sekä vahvistamista ja valtaistamista tukevaa ideologiaa. Työprosessissa katsottiin päädyttävän hyvään tulokseen toteuttamalla ihmisten elämän kokonaisvaltaisuutta, ongelmanratkaisua, suunnitelmallisuutta ja tavoitteellisuutta korostavia työmenetelmiä. Omalta ammattikunnalta toivottiin kumppanuutta ja refleksiivisyyttä. Suhteessa muihin ammatteihin sosiaalityöntekijä haluaa toimia sosiaalisen asiantuntijana ja kokonaisuuden koordinoijana. Suhteessa yhteiskuntaan on ”haikuja” yhteisöllisyyden uudesta tulemisesta.

Sosiaalitoimiston sosiaalityö voidaan käsitteellisesti jakaa aluesosiaalityöhön, eriytettyyn sosiaalityöhön ja yhdennettyyn sosiaalityöhön. Aluesosiaalityö on alueella tehtävää yleissosiaalityötä, jossa lapset ovat mukana perheidensä jäseninä. Lastensuojelullinen näkökulma aluesosiaalityössä on ehkäisevä. Eriytetyssä sosiaalityössä sosiaalityöntekijä on oman erityissuuntauksensa, esimerkiksi lastensuojelun, asiantuntija ja työ on vakiintunut organisatorisesti ja työnjaollisesti. Yhdennetty sosiaalityö sijoittuu käsit-

teellisesti aluesosiaalityön ja eriytetyn sosiaalityön välimaastoon ja siihen voi liittyä erilaisia sosiaalityön yhdistelmiä. (Toiviainen ja Kilponen 2000)

Hyvinvointivaltion mureneminen lisää maaseudun pahoinvointia: pitkäaikaistyöttömyys lisääntyy, nuoret ja työikäiset muuttavat kaupunkiin, palveluja supistetaan ja sosiaaliturvatuudet pienenevät ja muuttuvat vastikkeellisiksi. Kun laajemmat sosiaalipoliittiset ratkaisut yhteiskunnallisten ongelmien poistamiseksi eivät etene, vastauksiksi päättäjät tarjoavat sosiaali- ja terveyspalvelujen rakennemuutoksia ja seudullista palvelujen tuottamista ja kehittämistä. Sosiaalityön rakennemuutosta on lähdetty toteuttamaan hajauttamalla sosiaalityötä.

Jos sosiaalitoimen palvelujärjestelmää kehitetään paikallisten olosuhteiden ja tarpeiden ohjaamana, se voi synnyttää aidosti paikallisuuteen sopivia työmenetelmiä ja räätälöityjä palvelupolkuja. Kehittämistyö tapahtuu kuitenkin pääsääntöisesti hankkeiden kautta ja silloin on vaarana, että uudet työmenetelmät eivät pysyviksi, koska niitä ei ole sovellettu arjen työkäytäntöihin. Lapin kunnissa sosiaalityön toiminta-areenat ovat niin pieniä, että ammatin sisäinen eriytymis- ja erikoistumisrakente eivät ole vielä olleet vahvasti murtamassa perussosiaalityön tiimejä. Mutta nyt keskisuurissakin kunnissa sosiaalityö hajaantuu sosiaalitoimistoista palvelukeskuksiin, kouluille ja psykososiaalisiin yksiköihin ajatuksella, jotta oltaisiin lähellä palvelujen käyttäjiä ja asiakkaita.

Sosiaalityö toteuttaa hajaantumiskehityksellään omaa sosiaalista luonnettaan, eli kun muut ammatit eivät tule sosiaalityön luokse, sosiaalityö joustaa ja hajottaa voimansa. Miten sosiaalityön erikoistumis- ja erikoistuneisuus kehityksessä tuetaan sosiaalityön ammatillisen osaamisen kasvua ja kokonaisvaltaista asiakkaan ja perheen palvelua? Tässä kehityksessä voi muuten käydä niin, että sosiaalityö näivettyy muiden ammattien ”apulaiseksi”.

Onko sosiaalityö tarpeeksi vahva tähän eriytymisprosessiin? Sosiaalityöntekijät ovat arkoja ammatillisen osaamisensa korostamisessa, koska työn vaikuttavuutta on vaikeaa osoittaa. Työ- ja asiakasprosessinen mallinnuksella saadaan hahmotettua sosiaalityön laajuus, moninaisuus ja syvyys. Prosessin kuvaus auttaa tunnistamaan kriittiset kohdat asiakasprosessissa. Mallinnusta voidaan käyttää työvälineenä, kun asiakkaan kanssa yhdessä arvioi-

daan prosessin tuloksellisuutta tai kipukohtia. Sosiaalityönprosessien mallinnus voi olla väline sosiaalityöntekijöiden ”hiljaisen” kirjoittamattoman tiedon kuvaajana (Mutka 1998). Mutta se voi olla myös apuna sosiaalityön vaikuttavuuden kuvaamiseen tarvittavien työprosesseissa mittareiden kehittämisessä.

Pienuhkö maaseutukunta toimintaympäristönä voi parhaimmillaan antaa mahdollisuuden suunnitelmalliseen ja kokonaisvaltaiseen sekä yhteisöllisyyteen nojautuvan sosiaalityön tekemiseen. Toisaalta erikoistuminen vain jonkin väestöryhmän asioiden hoitoon tai vain jonkin työmenetelmän käyttöön ei ole mahdollista. Mutta voi myös kysyä, onko erikoistuminen sosiaalityössä tarpeenkaan? Eikö sosiaalityön erityisyys voi ollakin sen yleisyydessä tai paremminkin kokonaisvaltaisuuudessa, monitasoisuudessa ja palveluprosessien johtamisessa. (kts. Sipilä 1989, 240-241 ja Pohjola 1998, 47-48 ja Raunio 2004, 37-40) Prosessienhallinta voi olla se ammatillinen vahvuus, jolla sosiaalityö saavuttaa arvostusta nykyisessä pirstaleisessa palvelujärjestelmässä ja jatkuvasti muuttuvassa yhteiskunnaallisessa toimintaympäristössä.

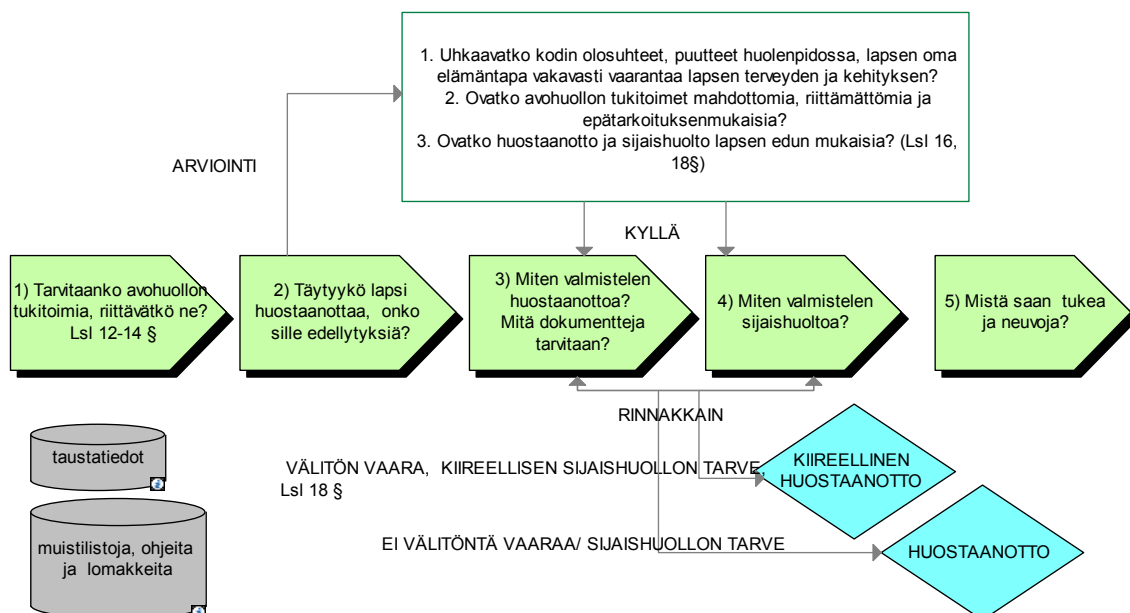
KAAVIOT

1. HUOSTAANOTON JA SIJAISHUOLLON VALMISTELUPROSESSI

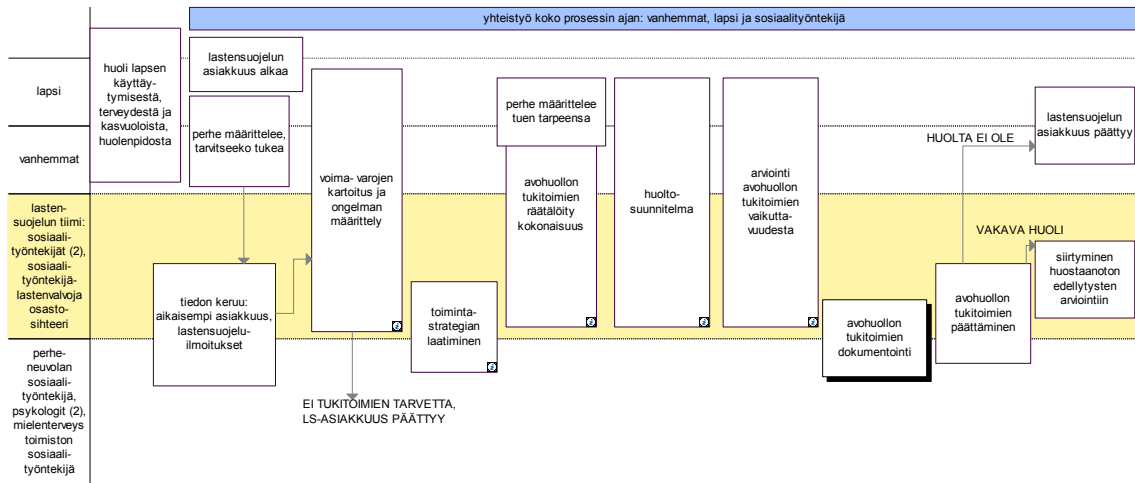
Mallin on laatinut sosiaalityöntekijä Kati Aikio-Mustonen Sodankylän kunnasta

Lastensuojelua tehdään tiimi- ja parityönä (sos.toimisto, mielen-terveystoimisto, perheneuvola). Erityistason palvelut kaukana, jonka vuoksi paikallinen asiantuntijaverkosto tiiviissä yhteistyössä.

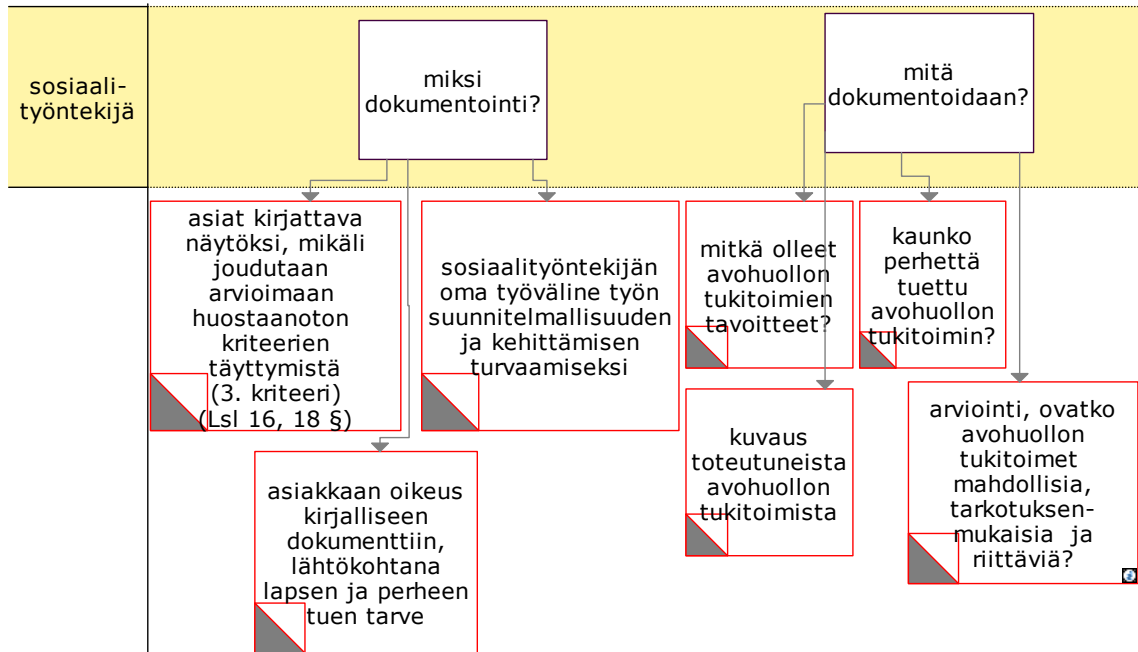
1. Huostaanoton ja sijaishuollon valmistelun ydinprosessi

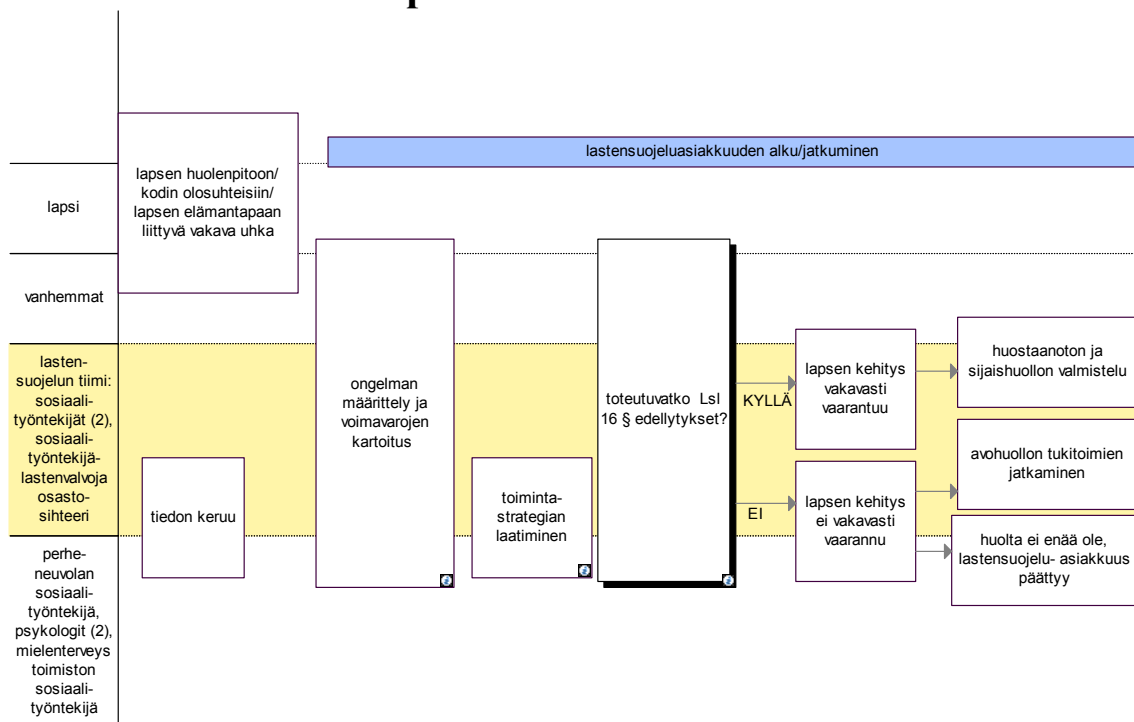
1.1. Avohuollon tukitoimien suunnittelu , toteutus ja arviointi

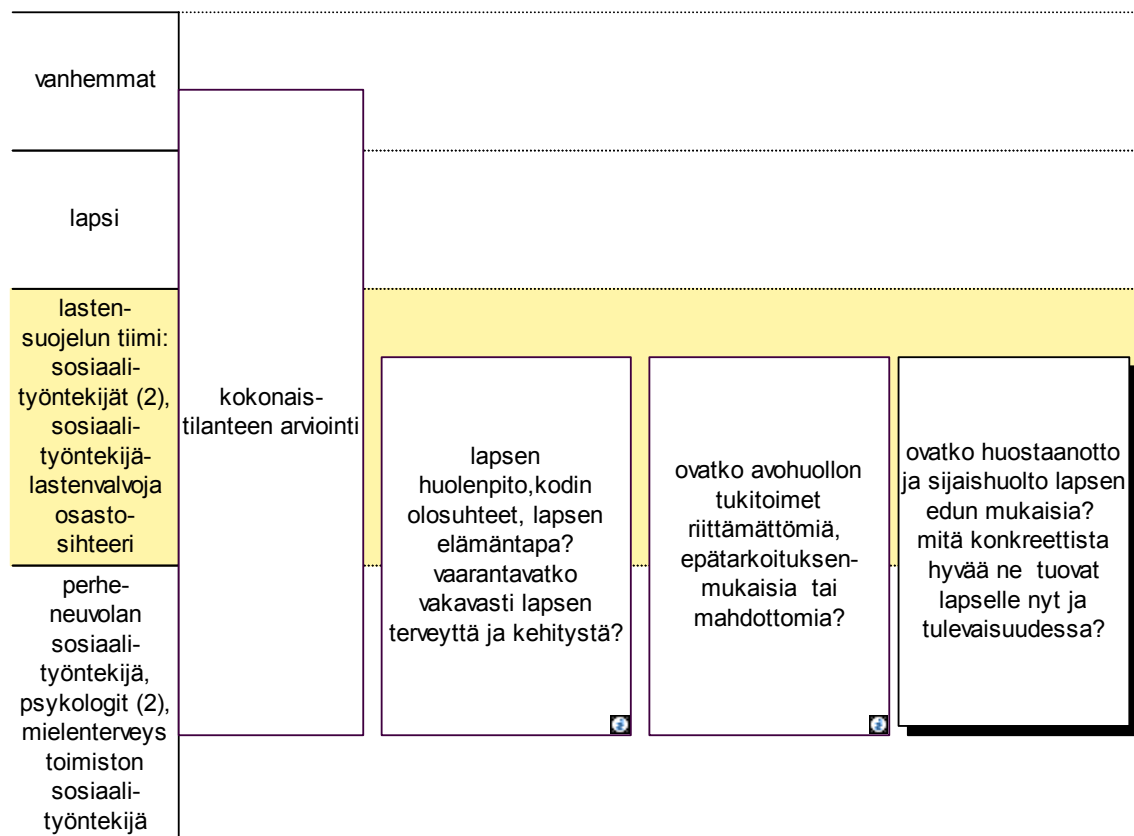
1.1.1. Avohuollon tukitoimien dokumentointi

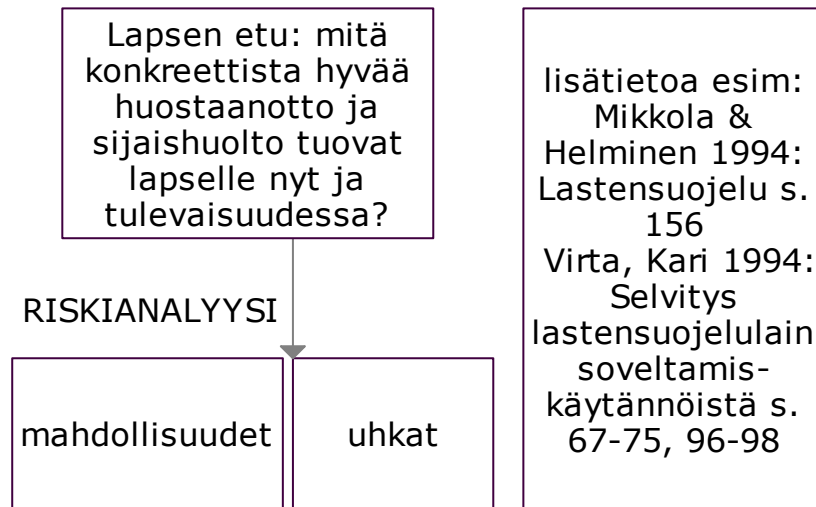
1.2. Huostaanottotarpeen arviointi

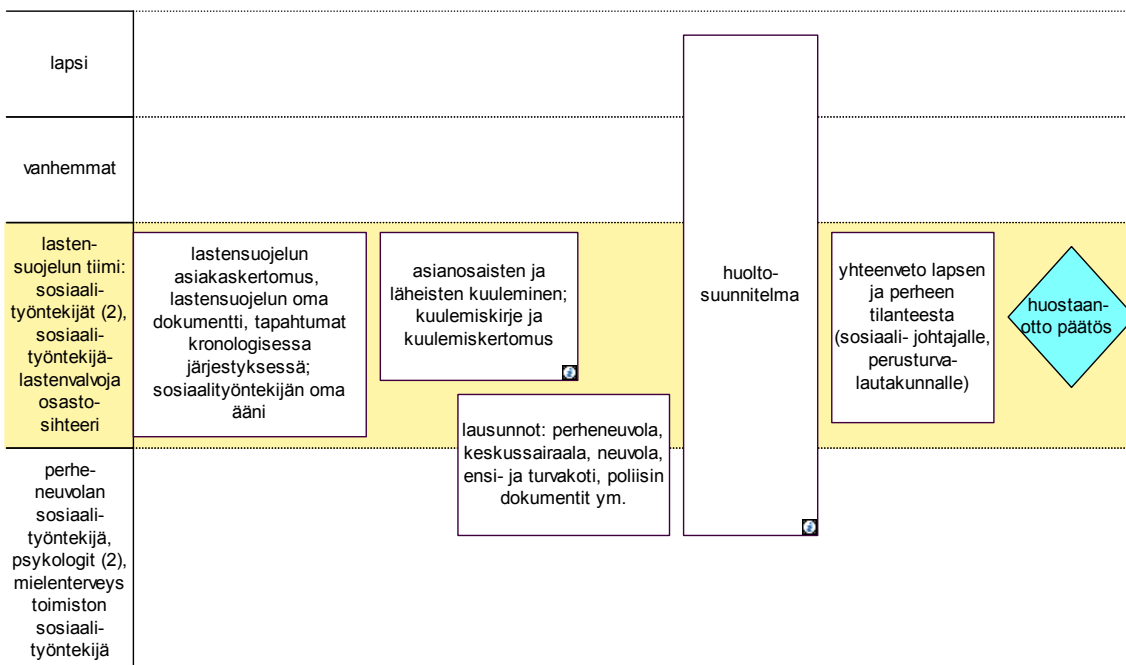
1.2.1. Huostaanoton edellytysten arviointi (Lsl 16 §)

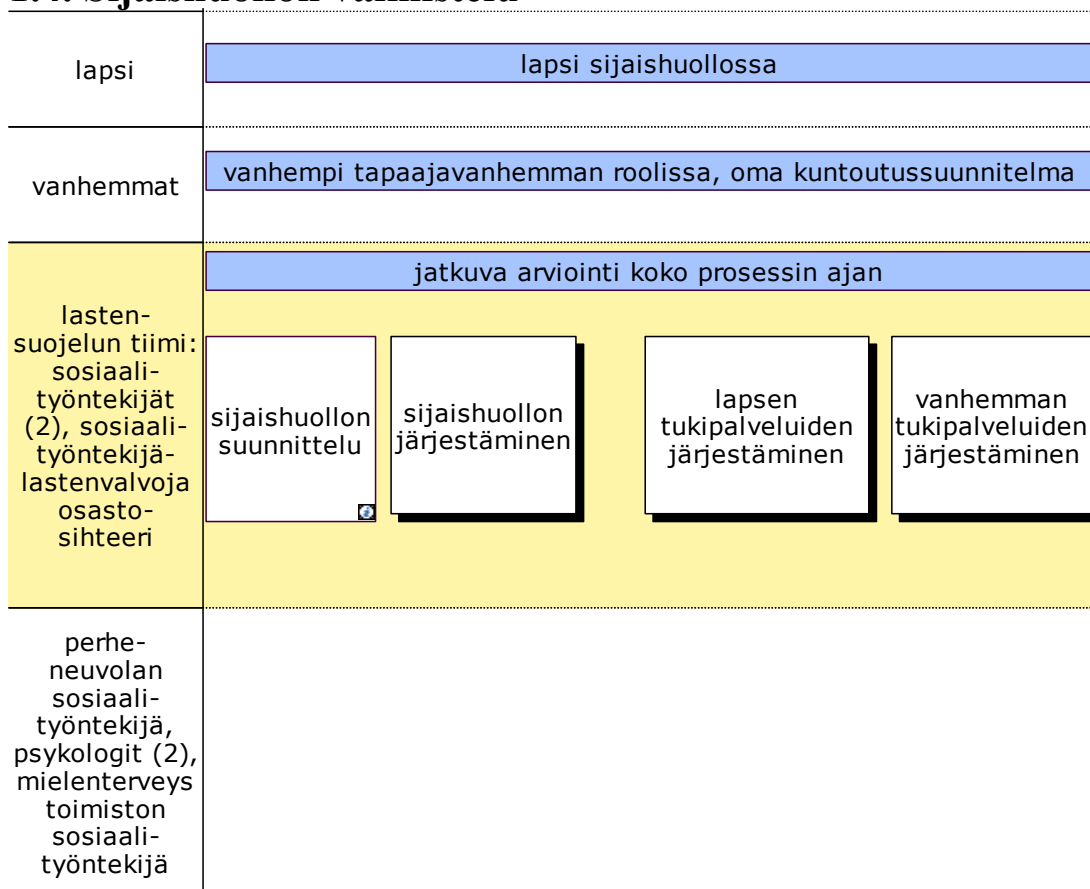
1.2.1.1. Huostaanoton ja sijaishuollon arviointi lapsen edun kannalta

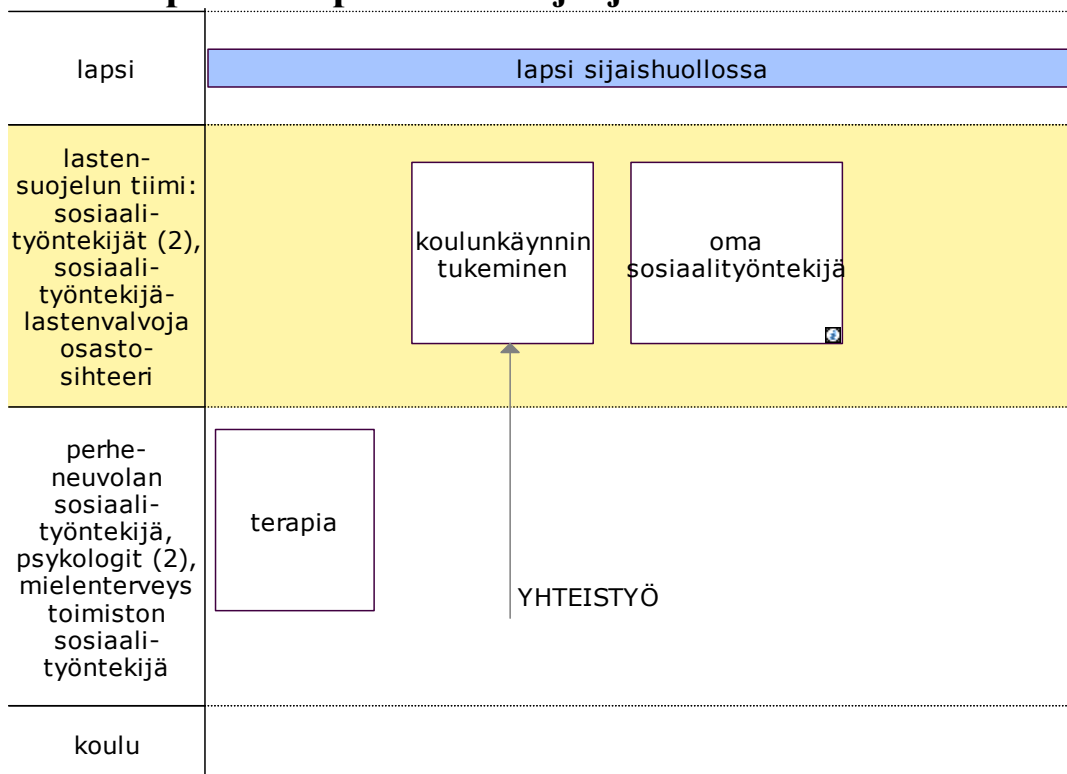
1.3. Huostaanoton valmisteluun liittyvät asiakirjat ja dokumentit

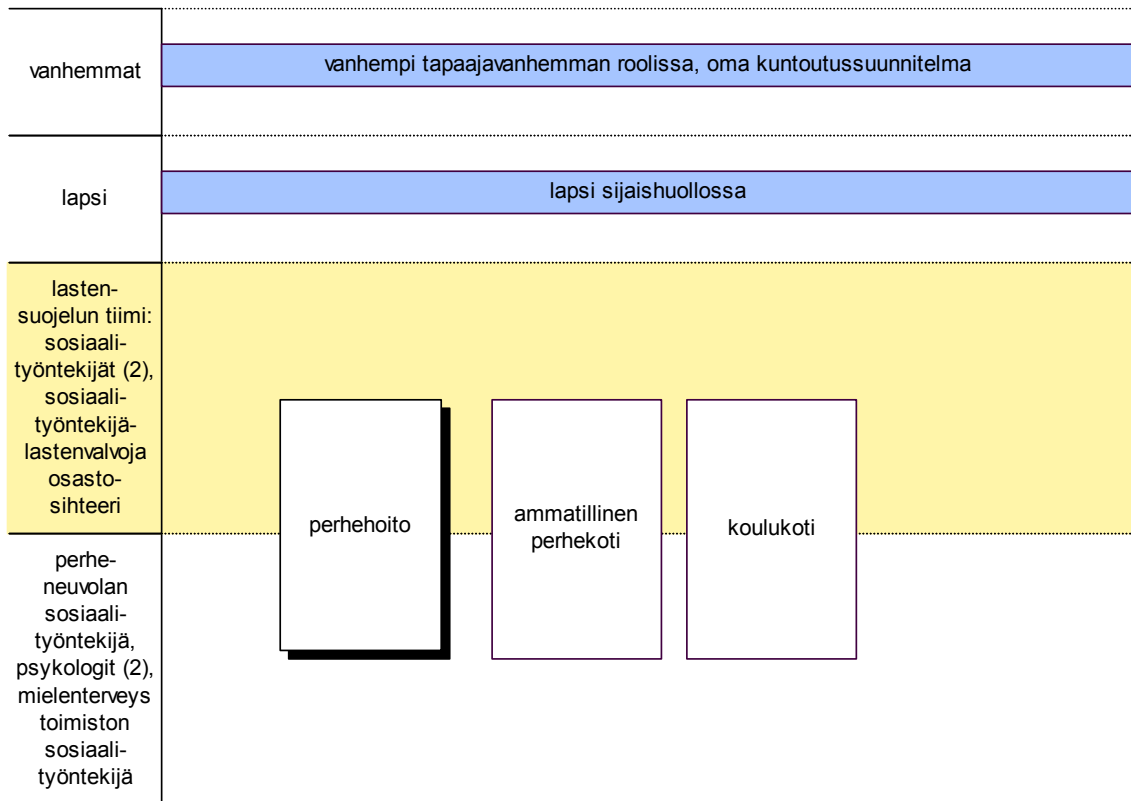
1.4. Sijaishuollon valmistelu

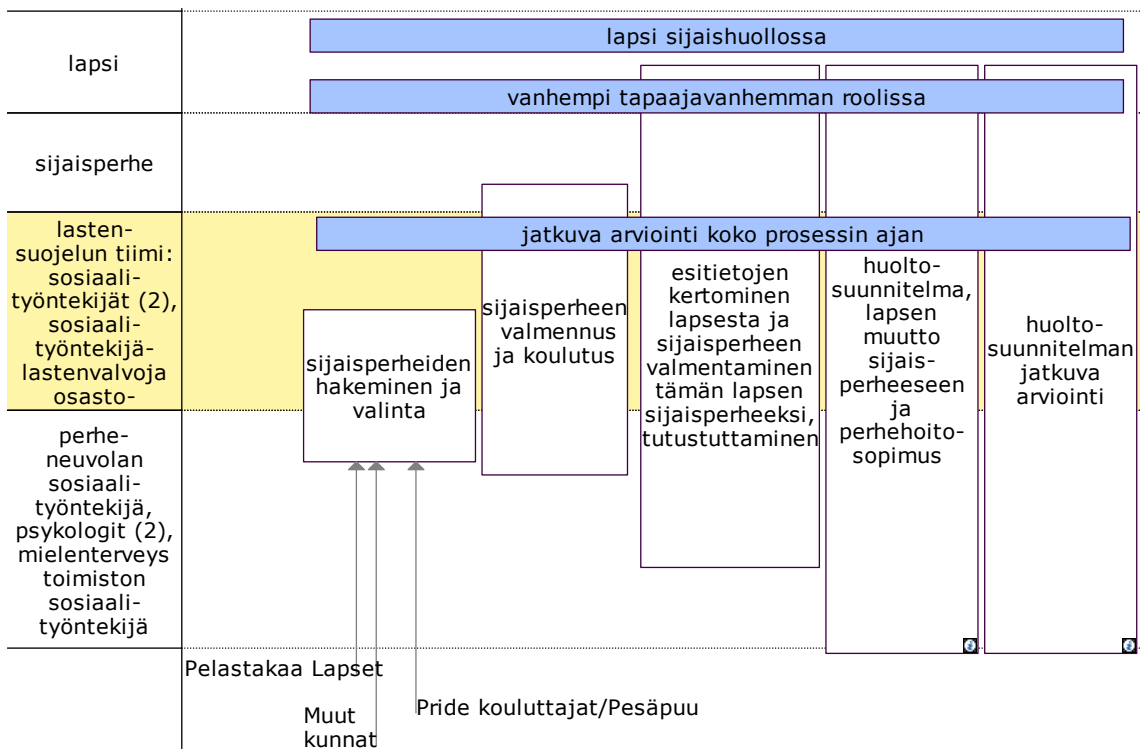
1.4.1. Lapsen tukipalveluiden järjestäminen

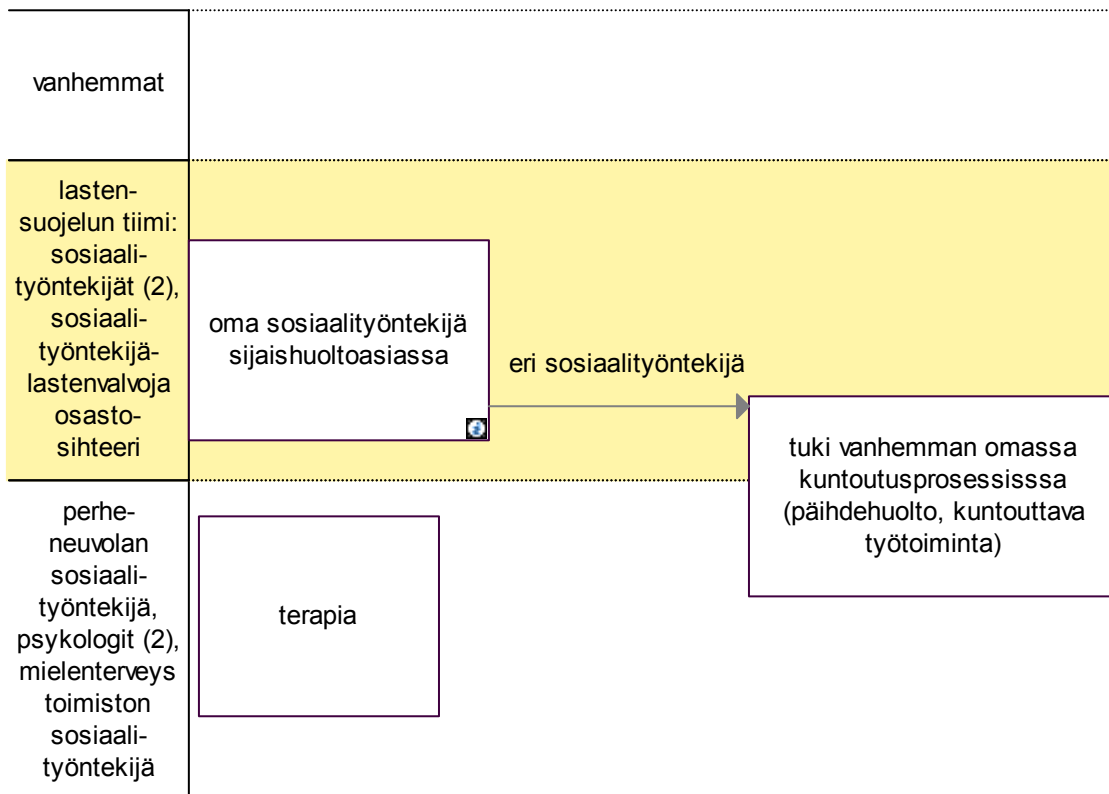
1.4.2. Sijaishuollon muodot

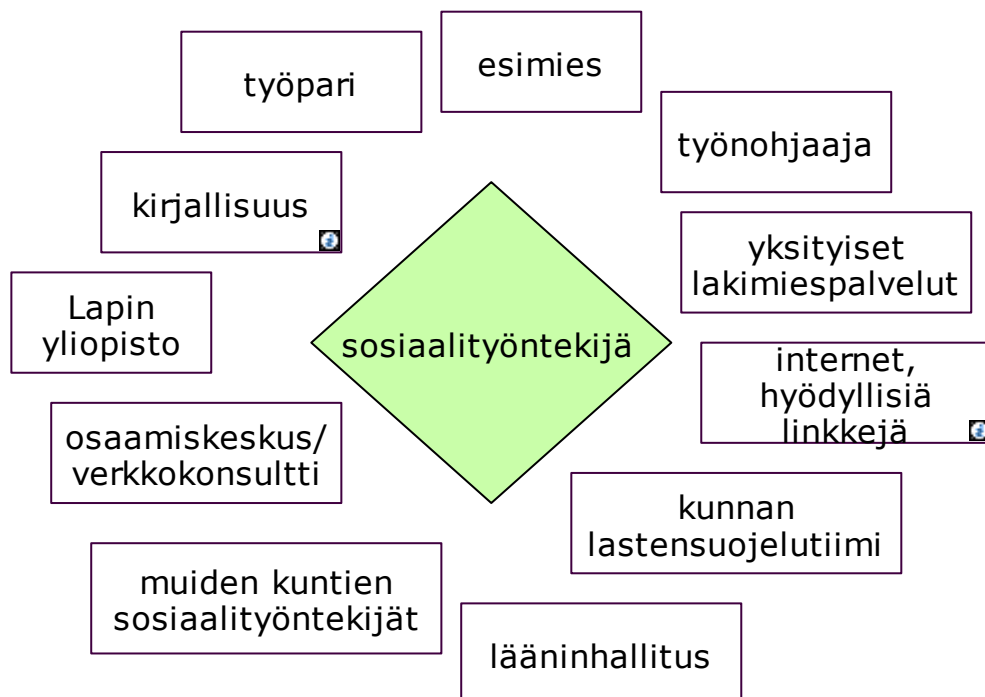
1.4.2.1. Perhehoidon valmistelu, toteutus ja arviointi

1.4.3. Vanhemman tukipalveluiden järjestäminen

1.5. Sosiaalityöntekijän tuen lähteet

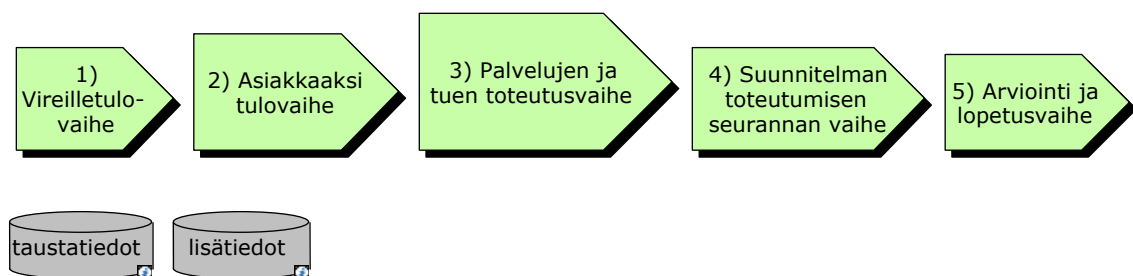

2. AVOHUOLLON PERHEKUNTOUTUSPROSESSI

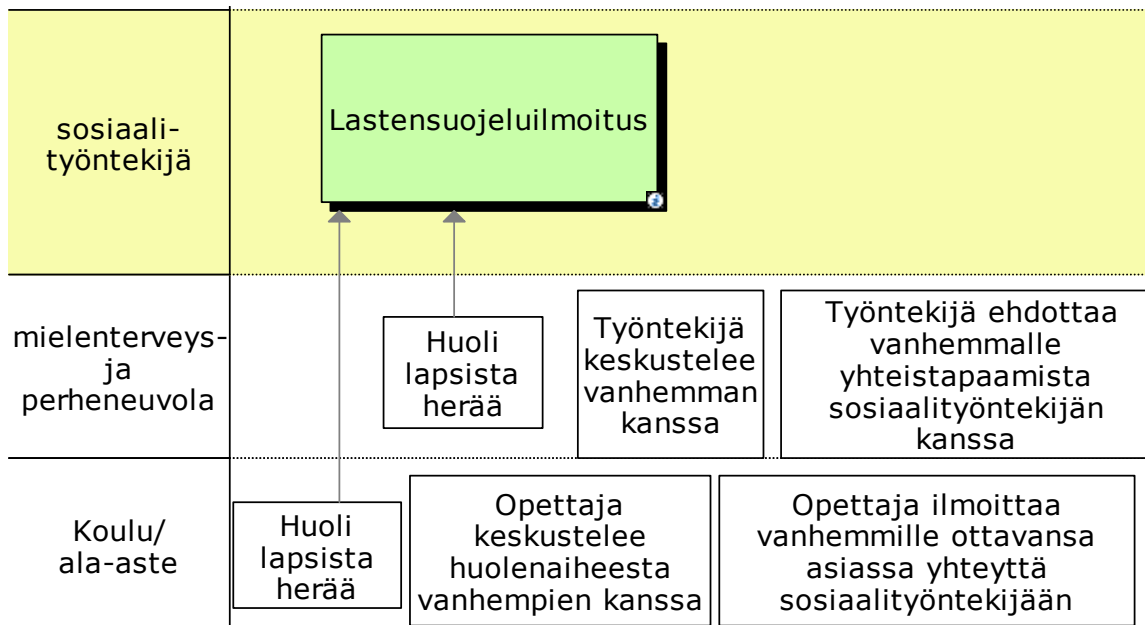
Mallin on laatinut sosiaalityöntekijä Lea Lahtela Posion kunnasta

”Posiolla avohuollon perhekuntoutusta tehdään moniammatillisesti ja asiakaslähtöisesti räätälöidyin palveluin. Edellytyksenä tulokselliseen ja laadukkaaseen avohuollon lastensuojelutyöhön ovat toimivat paikalliset yhteistyöverkostot, jossa painottuvat yhteistyökumppaneiden työn sisällön tunteminen sekä yhteiset tavoitteet ja yhteinen vastuu lapsista ja nuorista sekä perheistä.”

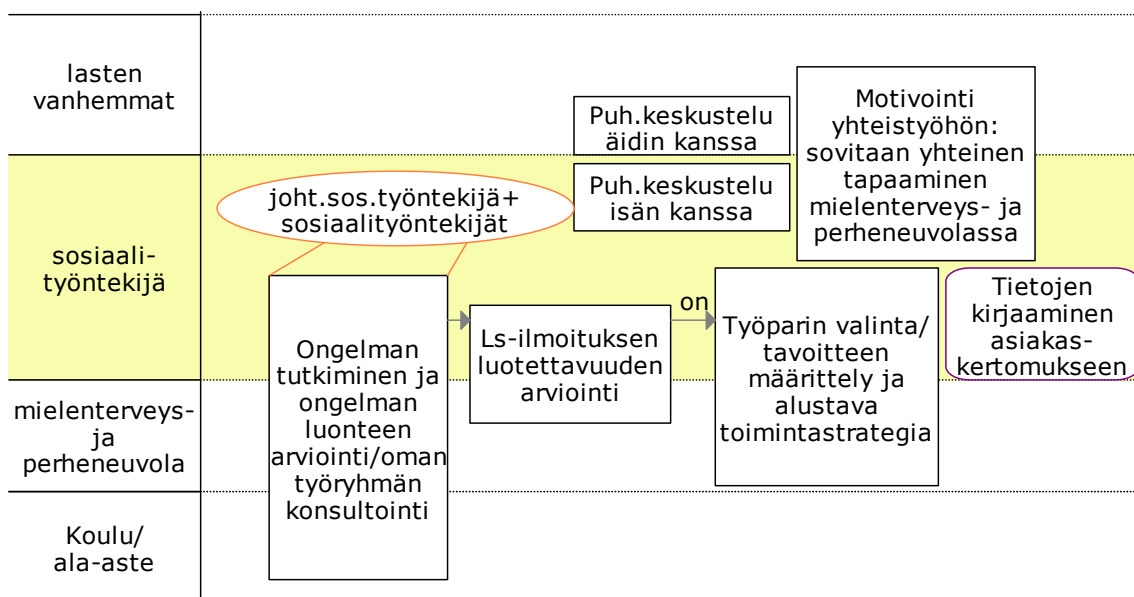
2. Ydinprosessi

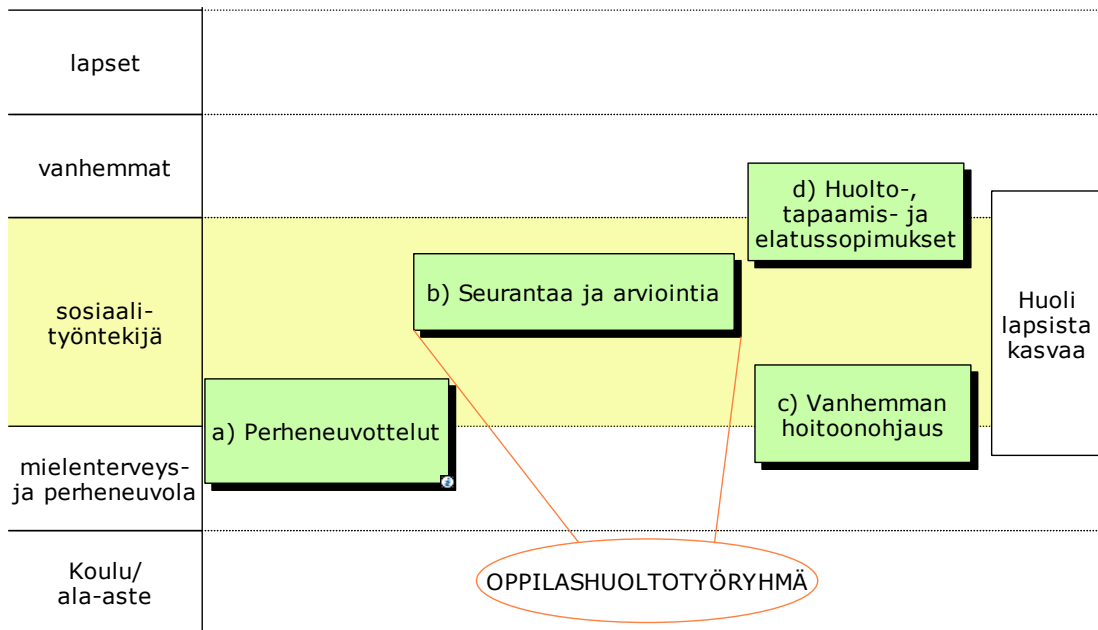
2.1. Vireilletulovaihe

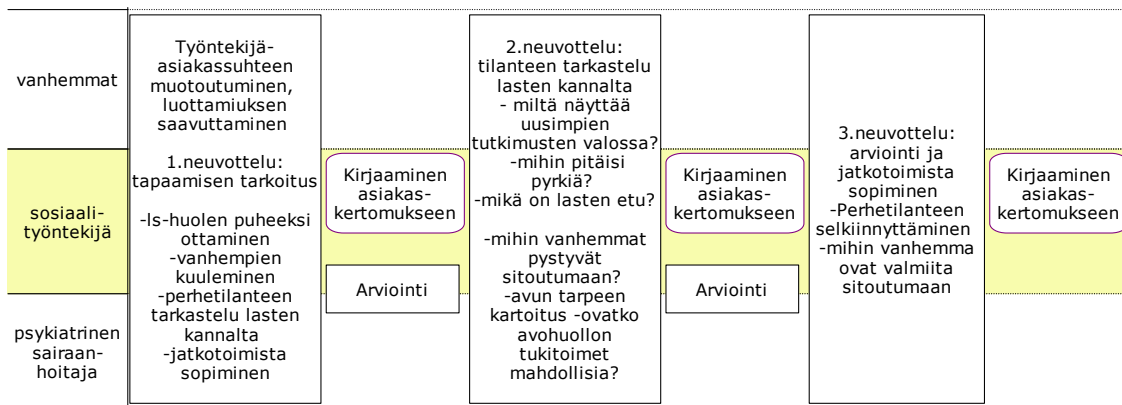
2.1.1. Lastensuojeluilmoitus

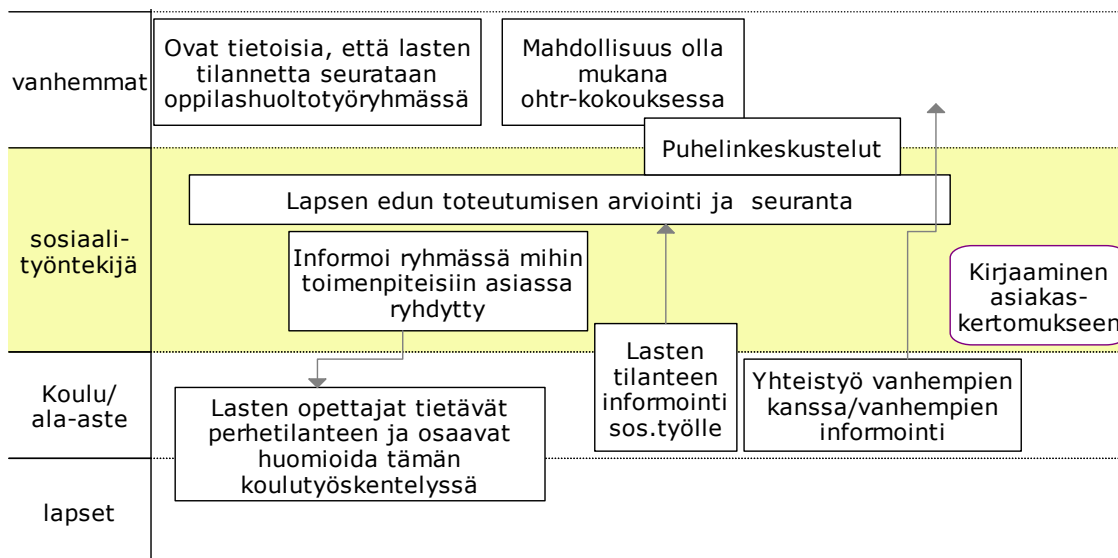
2.2. Asiakkaaksi tulovaihe

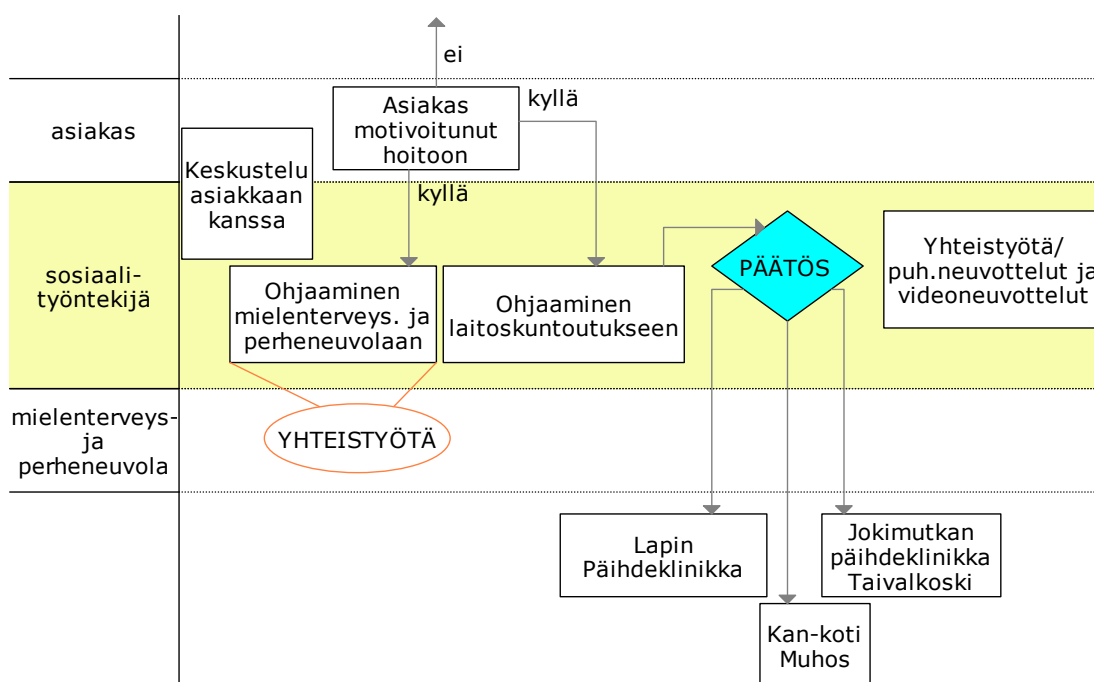
2.2.1. Perheneuvottelut

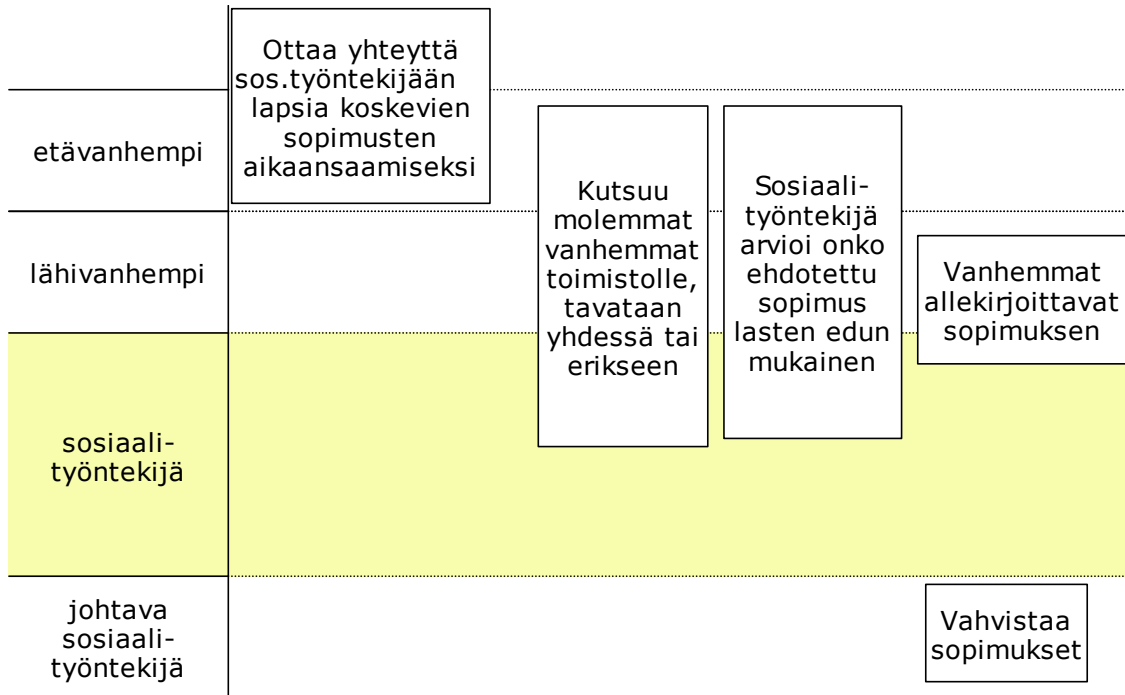
2.2.2. Seurantaa ja arviointia

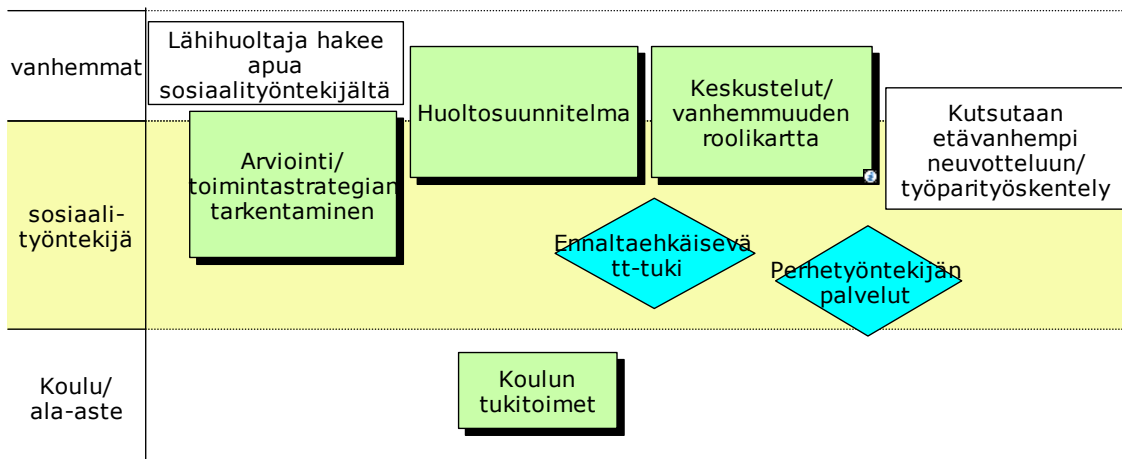
2.2.3. Vanhemman hoitoonohjaus

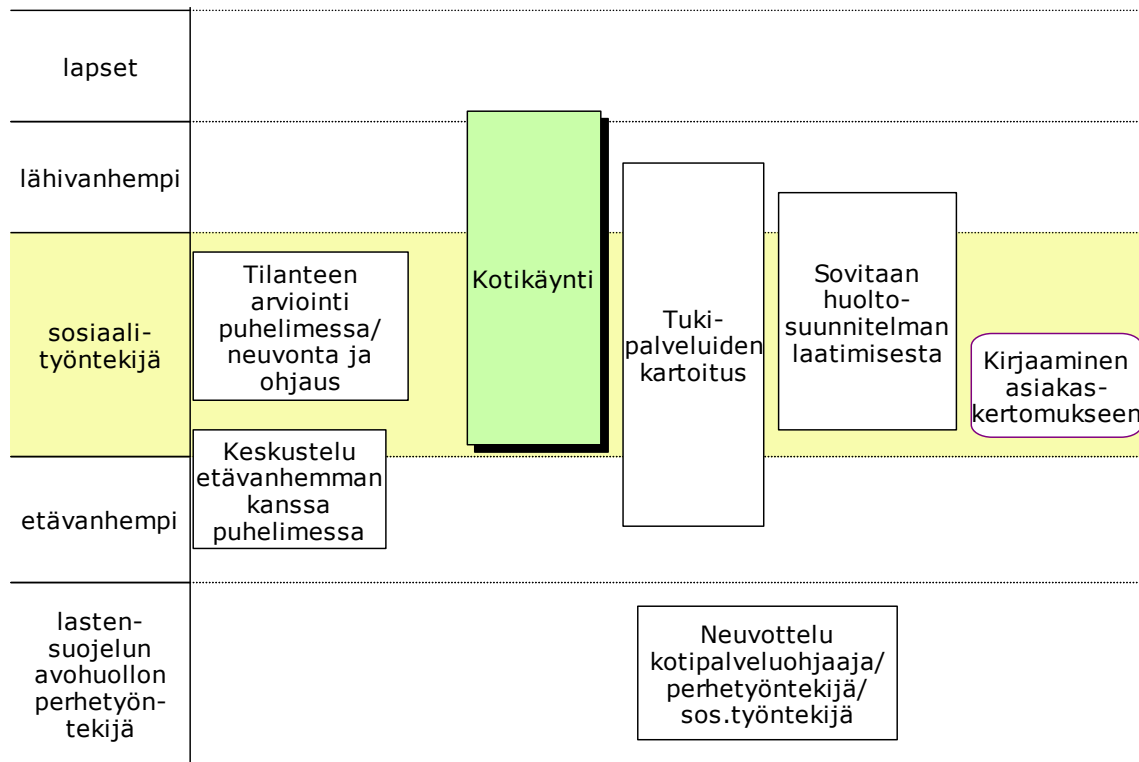
2.2.4. Huolto-, tapaamis- ja elatussopimukset

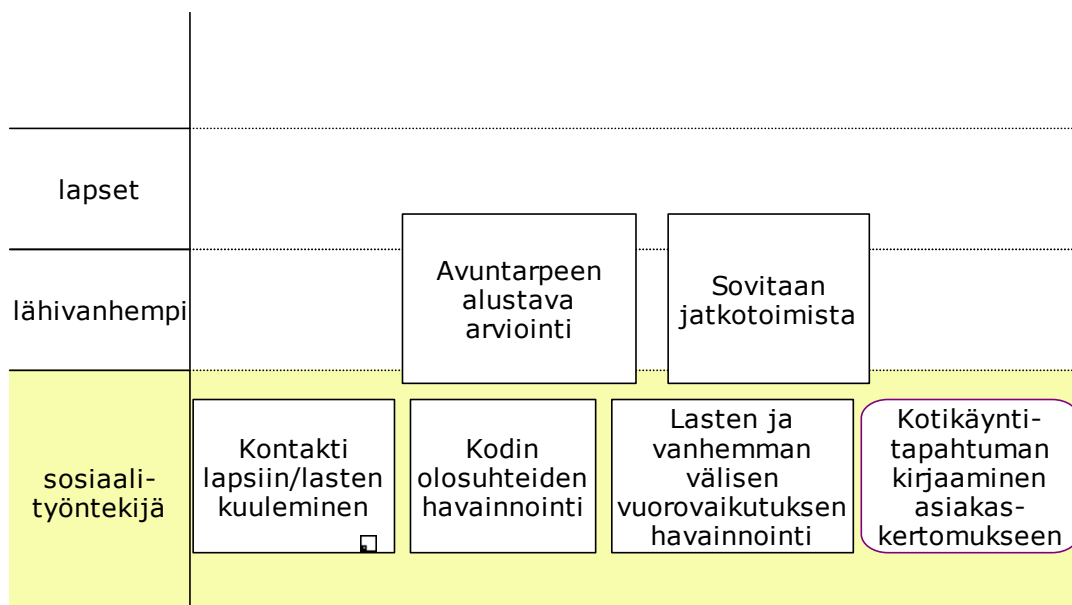
2.3. Palvelujen ja tuen toteutusvaihe

2.3.1. Arviointi/toimintastrategian tarkentaminen

2.3.1.1. Kotikäynti

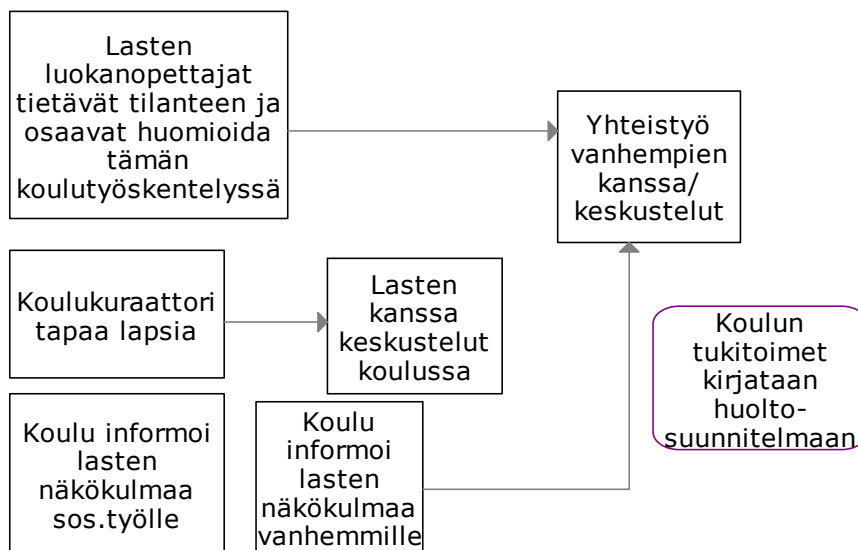
2.3.2. Huoltosuunnitelma

lapset					
lähivanhempi	Määritellään perheen ja lasten vahvuudet, määritellään lasten kehitystä uhkaavat riskitekijät	Määritellään tavoitteet konkreettisesti	Määritellään keinot, joilla tavoitteet saavutetaan. Arvioidaan aika, jolloin muutos tulisi tapahtua	Sovitaan suunnitelman tarkistus-ajankohta	Suunnitelman allekirjoittaminen
sosiaalityöntekijä					Sos.työntekijä laatii huoltosuunnitelma-asiakirjan, johon em. asiat kirjataan

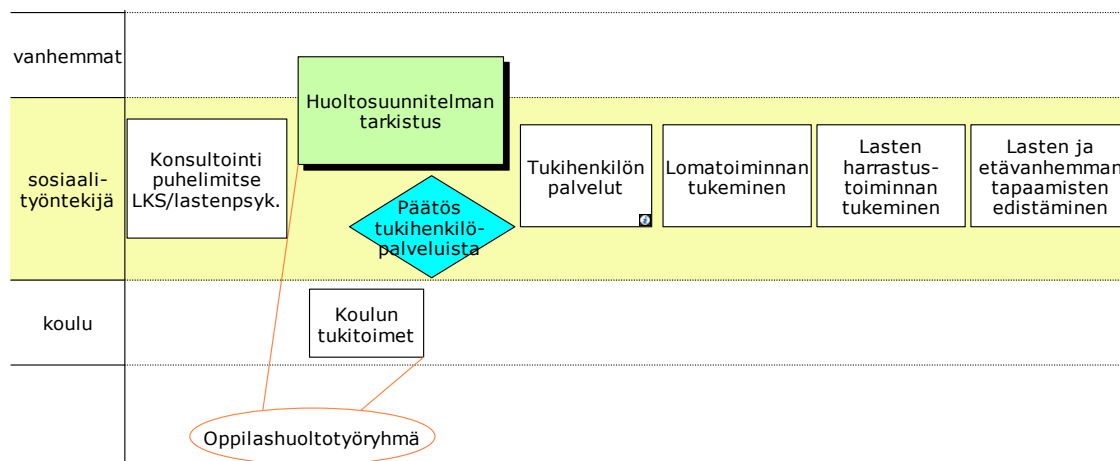
2.3.3. Keskustelut/vanhemmuuden roolikartta

lähivanhempi	Muutos vanhemmuudessa/vanhemmuudessa kasvaminen			
sosiaalityöntekijä	Kotikäynnit	Keskustelut perusturva-toimistossa	Vanhemmuuden arviointi/vanhemmuuden tukeminen	Kirjaaminen asiakas-kertomukseen

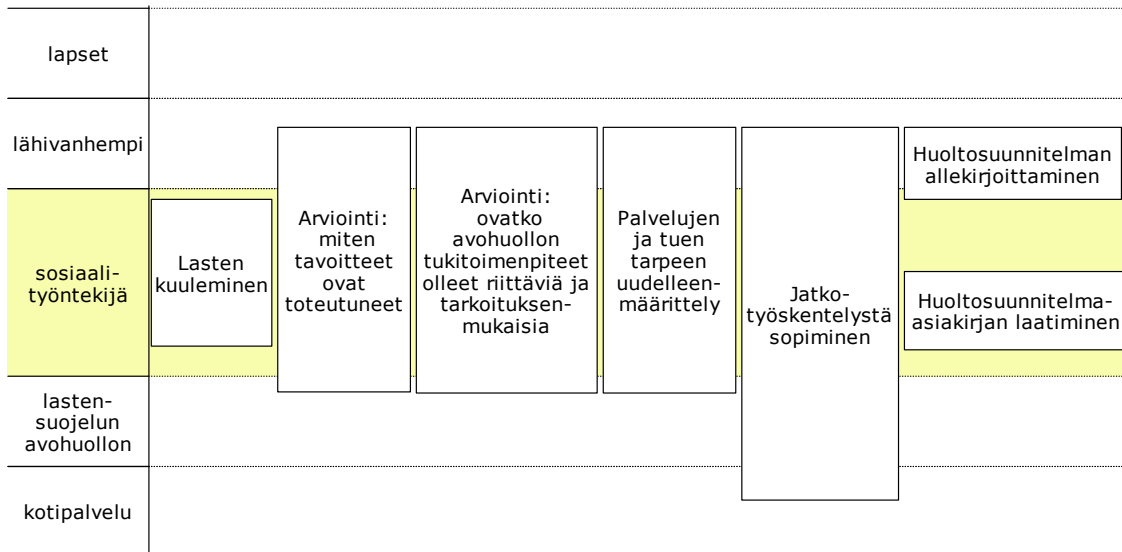
2.3.4. Koulun tukitoimet

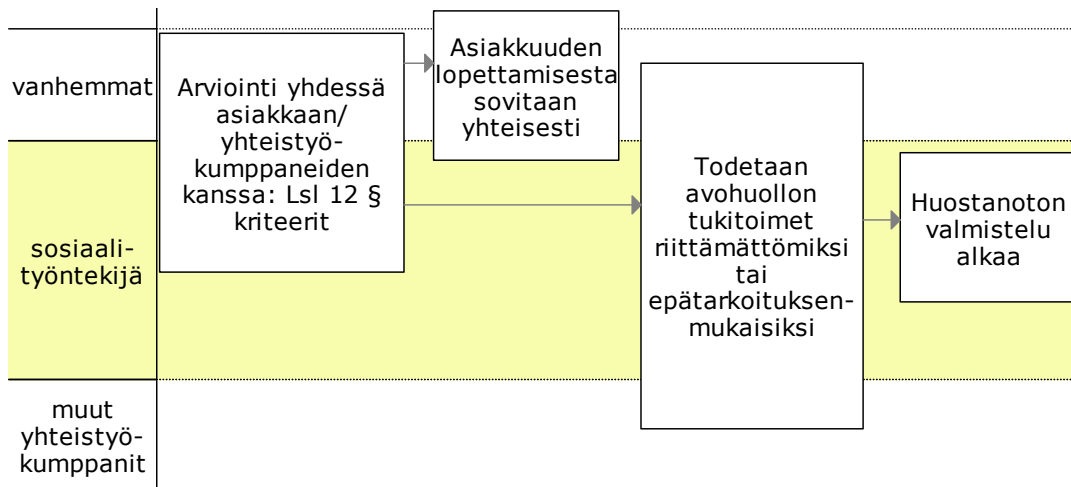
2.4. Suunnitelman toteutumisen seurannan vaihe

2.4.1. Huoltosuunnitelman tarkistus

2.5. Arviointi ja lopetusvaihe

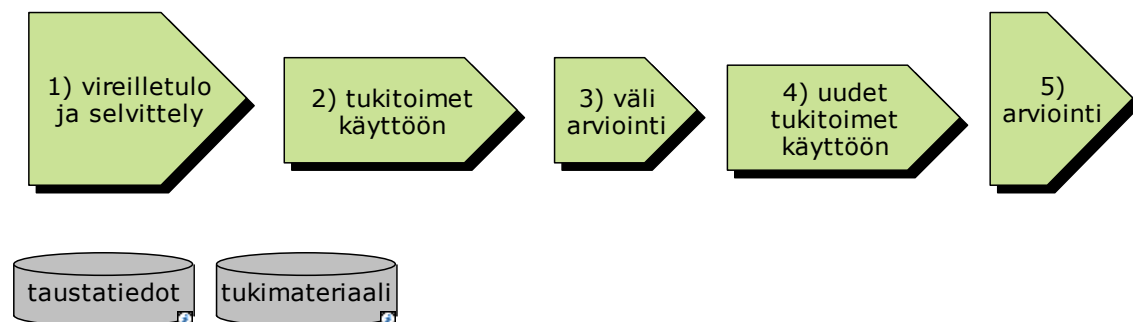

3. PIENEN KUNNAN AVOHUOLLON TUKITYÖSKENTELEN PROSESSI

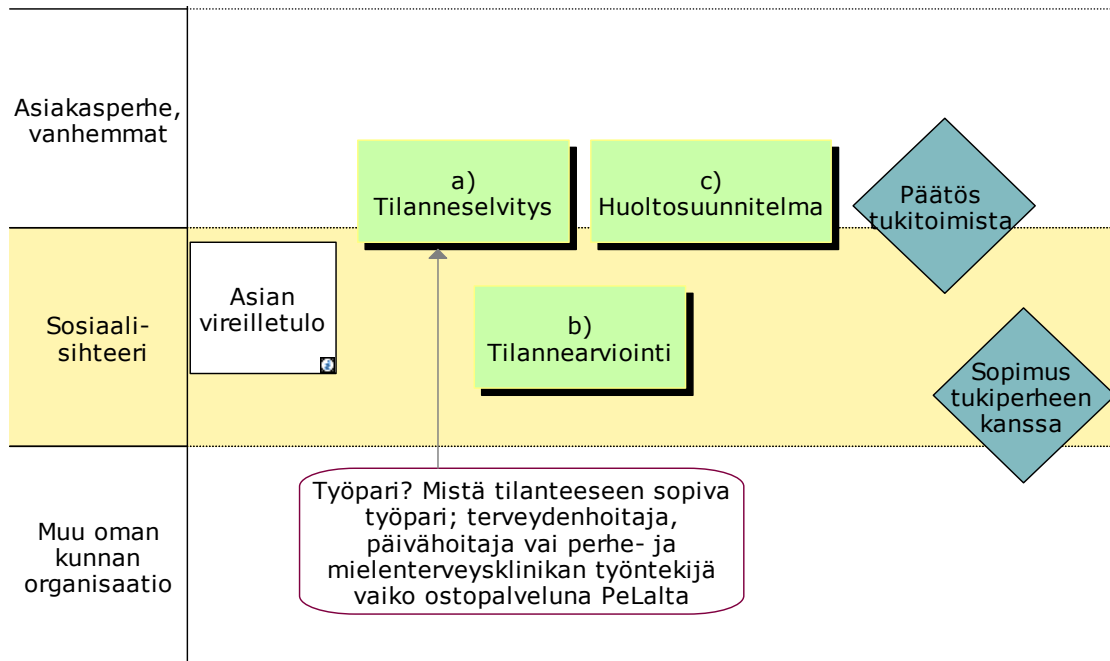
Mallin on laatinut sosiaalisihteeri Marja-Sisko Tallavaara Pelkosenniemen kunnasta

"Sosiaalityön työparin ja tiimin puute, erityistason palvelut kaukana, sosiaalisihteerillä laaja työnkuva ja päätösvalta, paikallistason yhteistyö joustavaa, asukkaiden tuttuus taakka ja etu"

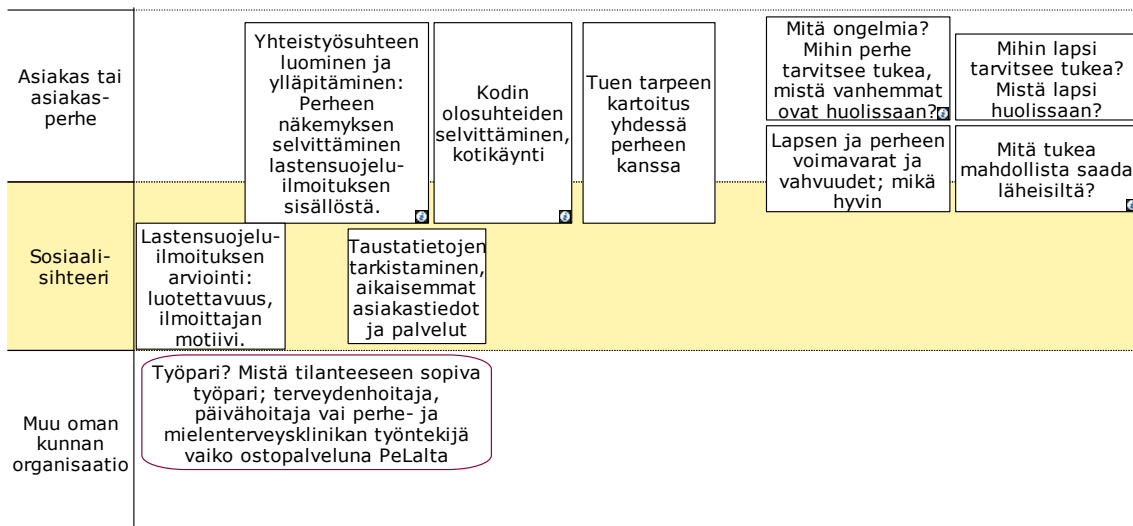
3. Ydinprosessi

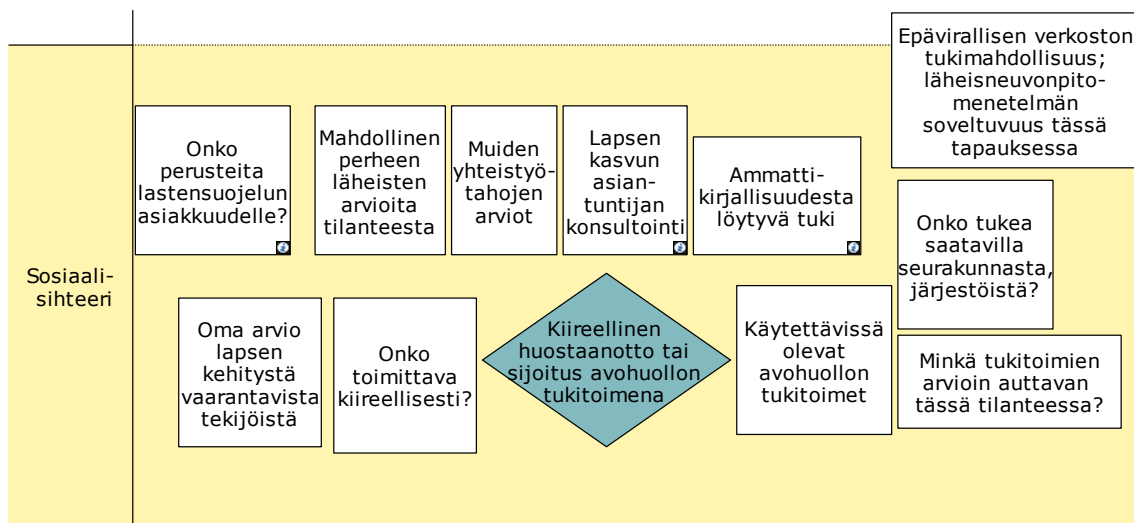
3.1. Vireilletulo ja selvittely

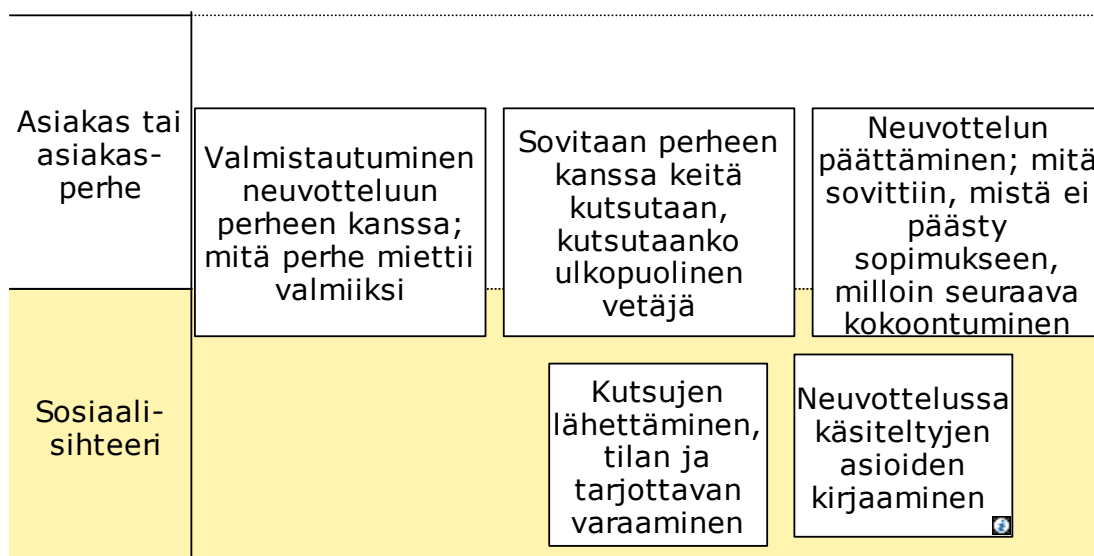
3.1.1. Tilanneselvitys

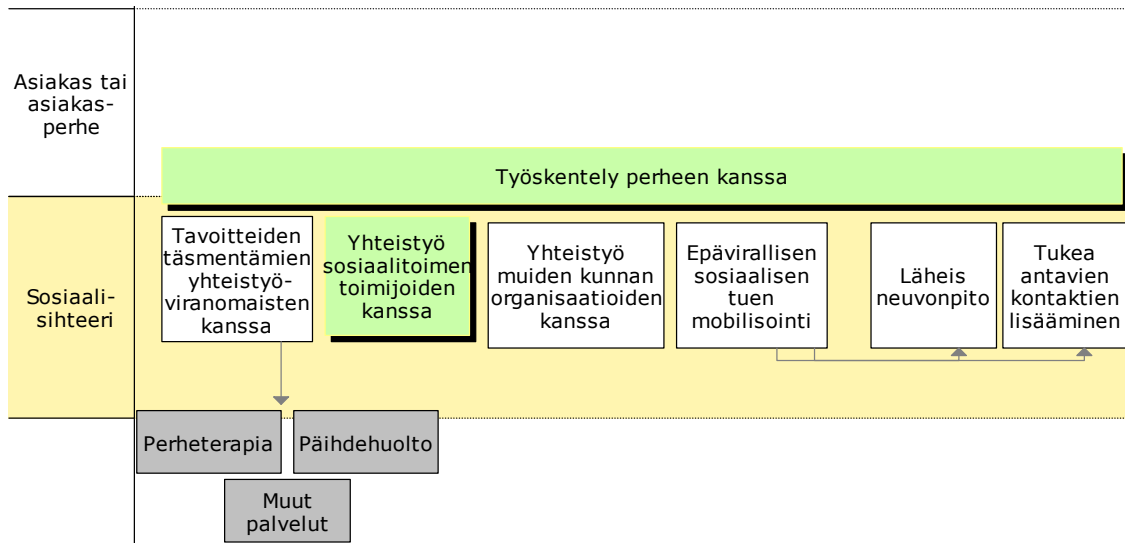
3.1.2. Tilannearviointi

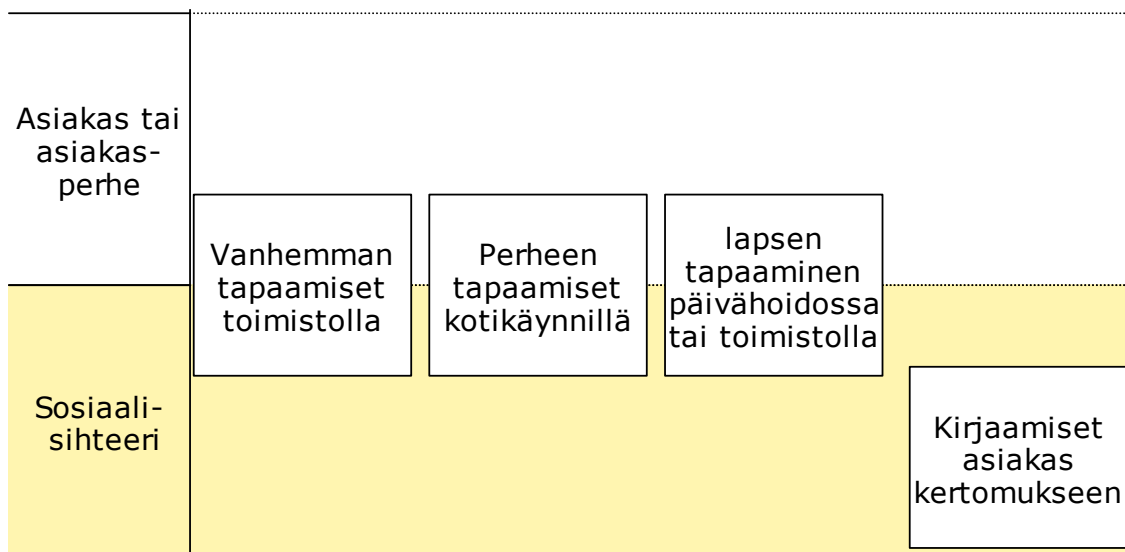
3.1.3. Huoltosuunnitelman neuvottelu

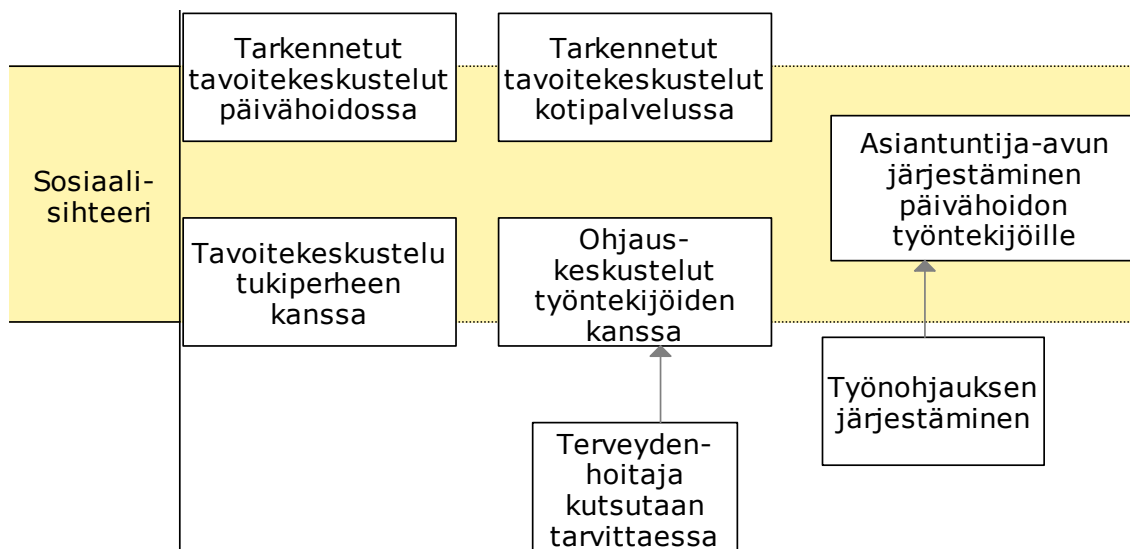
3.2. Tukitoimet käyttöön

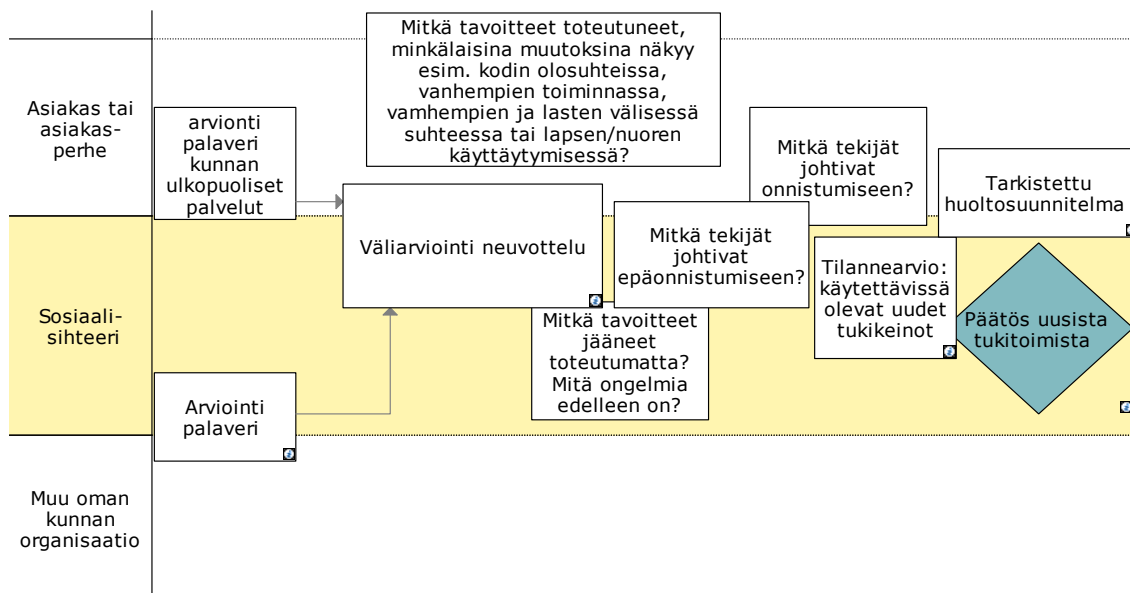
3.2.1. Työskentely perheen kanssa

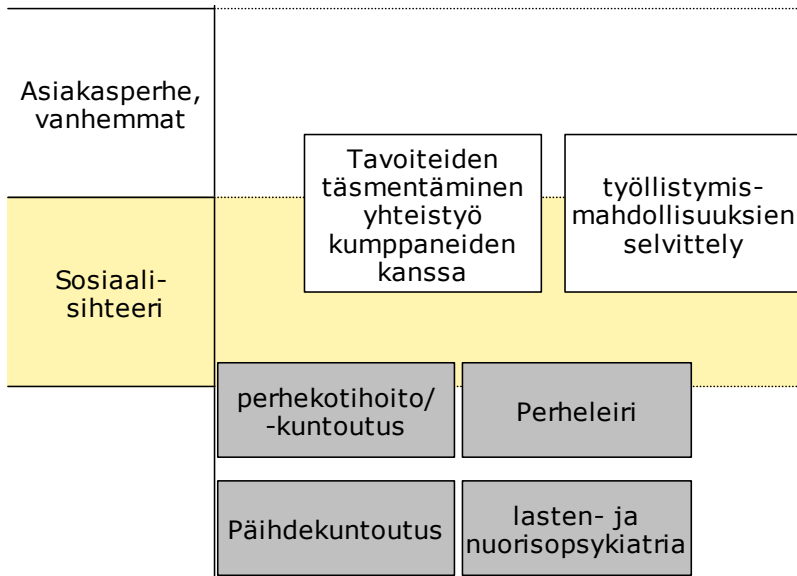
3.2.2. Yhteistyö sosiaalitoimen toimijoiden kanssa

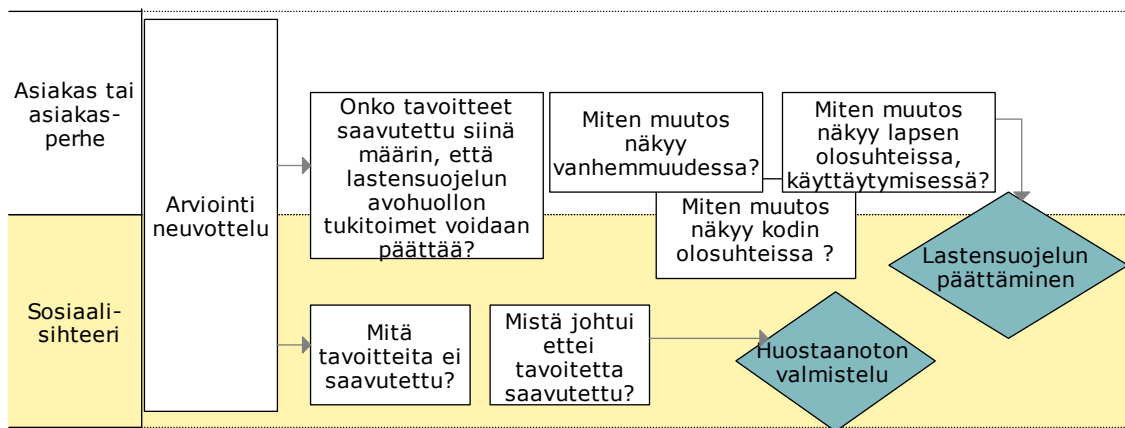
3.3. Väliarviointi

3.4. Uudet tukitoimet käyttöön

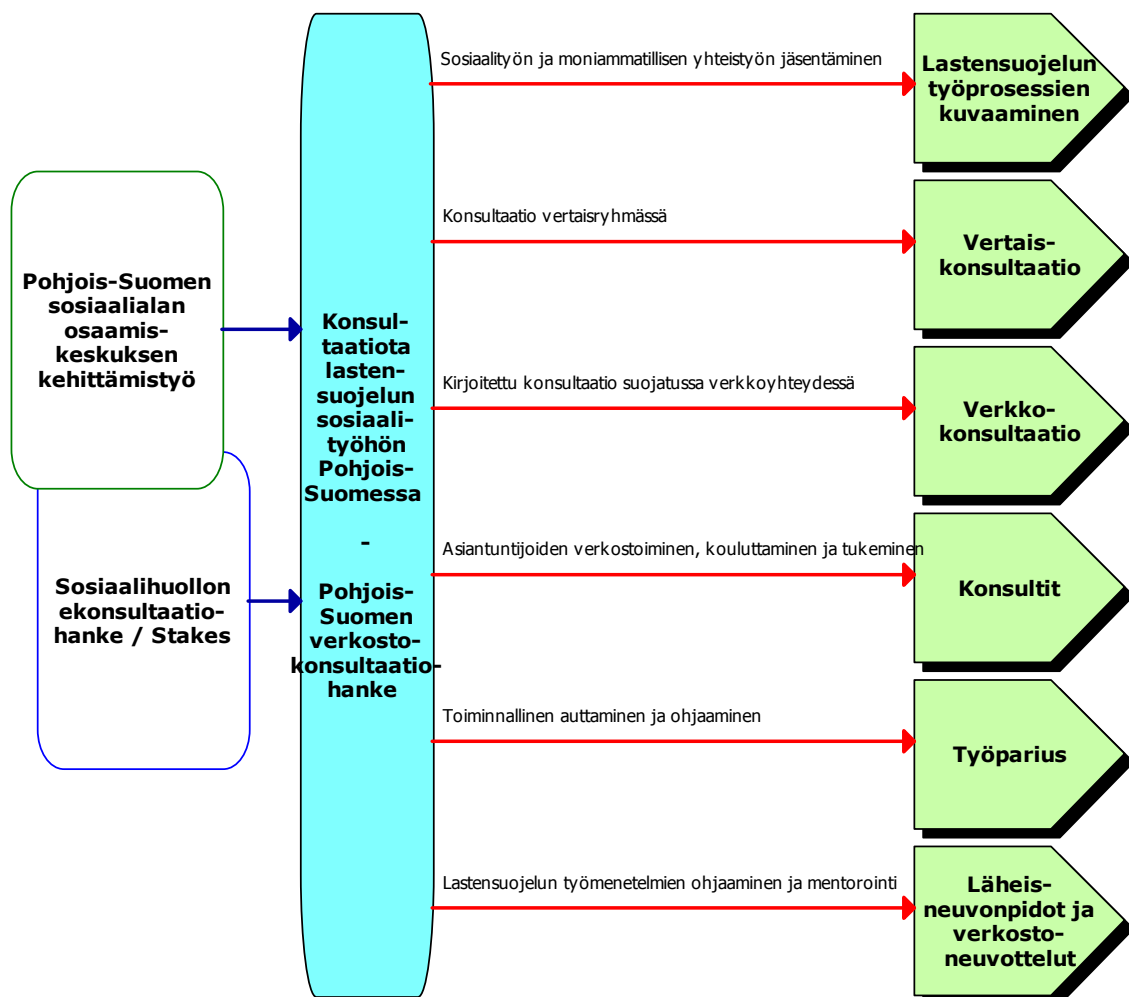
3.5. Arviointi

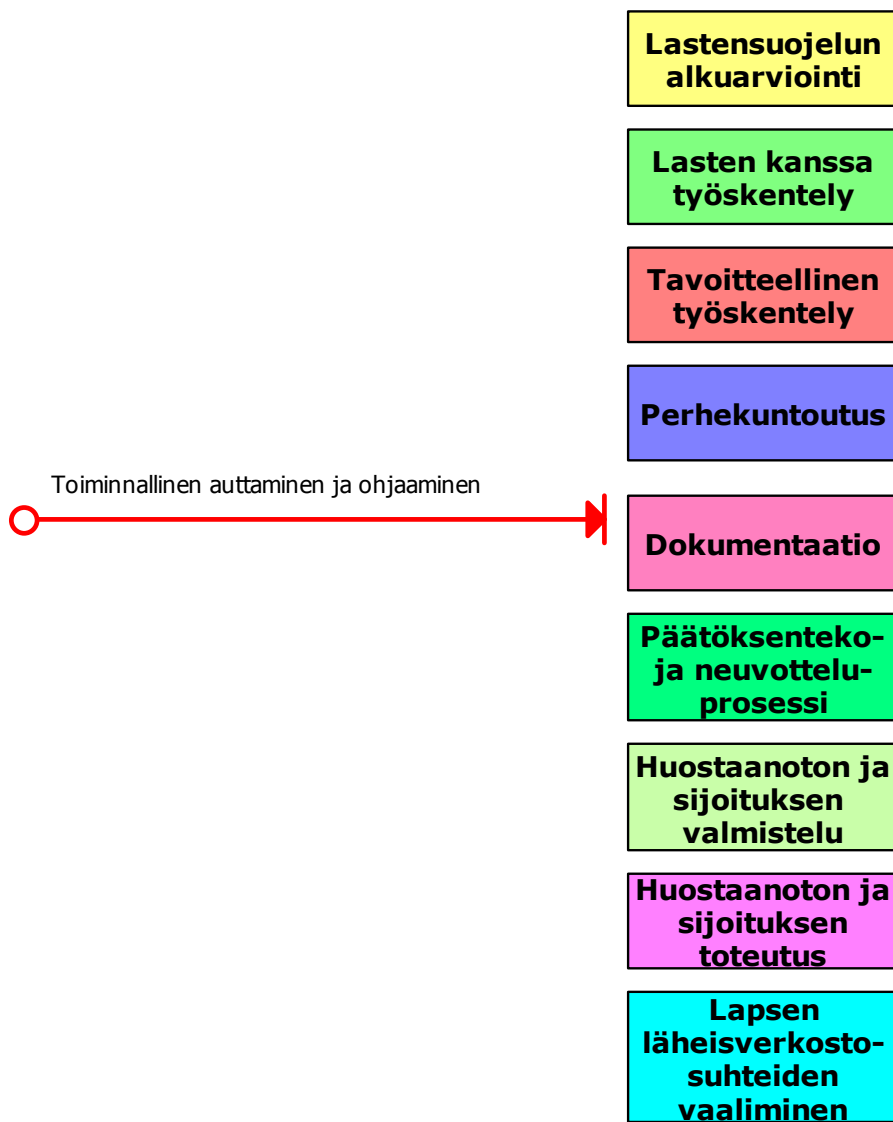
4. KONSULTAATION PAIKKA LASTENSUOJELU- TYÖSSÄ

Mallin on laatinut sosiaalityön seutukoordinaattori Kerttu Vesterinen Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksiköstä

4.1. Konsultaatiota lastensuojelun sosiaalityöhön (vrt. Vesterinen 2004, 5)

4.2. Konsultaation paikka lastensuojelun sosiaalityön työprosesseissa (vrt. Vesterinen 2004, 7)

4.3. Konsultaation paikka huostaanoton ja sijoituksen valmistelussa ja toteuttamisessa (vrt. Vesterinen 2004, 21)

KIRJALLISUUS

- Aikio-Mustonen, Kati & Lukkarila, Marjo 1990:** Lapsen oikeuksien toteutuminen avioerotilanteessa vanhempien kokemana. Lapin Korkeakoulun yhteiskuntatieteiden osaston sosiaalityön koulutusohjelman pro gradu – tutkielma. Rovaniemi. Painamaton.
- Anttonen, Anneli 1994:** Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot. Teoksessa Anttonen, Anneli & Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.): Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino. Tampere, 203-226.
- Anttonen, Anneli 1997:** Feminismi ja sosiaalipoliittikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen käsite. Tampere University Press. Tampere.
- Arnkil, Tom & Eriksson, Esa 1999:** Kelluvia vuoropuhelurakenteita. Teoksessa Virtanen Päivi.(toim.): Verkostoituva asiakastyö. Tampere, 71-108.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino Tarja 2000:** Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Stakes raportteja 263. Helsinki.
- Beauvoir, Simone de 1980:** Toinen sukupuoli. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Caplan, Gerald 1970:** The Theory and Practice of Mental Health Consultation. Tavistock Publications. London.
- Compton Beulah R. & Galaway Burt 1998:** Social Work Processes. Brooks/Cole Publishing Company. Pacific Grove.
- Coulshed, Veronica 1990:** Management in Social Work. Macmillan. London.
- Eskelinen, Maija-Liisa 2003:** Maaseututoimintojen muoto ja materia. Tulkinta maaseudun nykytilanteesta ja vaihtoehtoisista tulevaisuuksista. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 61. Rovaniemi.
- Forsberg, Hannele 1998:** Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Lastensuojelun Keskusliitto. Saarijärvi.
- Forsberg, Hannele 2000:** Lapsen näkökulmaa tavoittamassa. Arviointitutkimus turvakotien lapsikeskeisyyttä kehittävästä projek-

tista. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 24. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki.

Forsberg, Hannele 2003: Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki.

Forsberg-Kupias, Hannele & Salminen, Tuula 1986: Perheen merkitys ja perheeseen kohdistuva sosiaalityö. Perhekeskeisen sosiaalityön käsitteen ja funktion tarkastelua yhteiskuntakehityksen valossa. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 81. Tampereen yliopisto. Tampere.

Forssen, Katja & Laine Kaarina & Tähtinen, Juhani 2002: Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä, 81 – 104.

Gallessich, June 1982: The Profession and Practice of Consultation. A Handbook for Consultants, Trainers of Consultants, and Consultation Services. Jossey-Bass Publishers. San Francisco.

Granfelt, Riitta 1993: Psykososiaalinen orientaatio. Teoksessa Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Mathies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli: Monisärmäinen sosiaalityö. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä, 177-222.

Heikkilä, Matti & Rintala, Taina & Airio, Ilpo & Kainulainen, Sakari 2002: Hyvinvointi ja tulevaisuus maalla ja kaupungissa. Stakes. Tutkimuksia 126. Helsinki

Heino, Tarja 1997: Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittäminen lastensuojelun asiakkaaksi. Tutkimuksia 77. Stakes. Jyväskylä.

Heino, Tarja 1999: Lastensuojelun trendit. Teoksessa Virtanen Päivi.(toim.): Verkostoituva asiakastyö. Tampere, 9-30.

Heinonen, Tuula & Spearman, Len 2001: Social Work Practice. Problem Solving Beyond. Irwin Publishing. Toronto.

Helminen, Jarkko & Mikkola, Matti 1994: Lastensuojelu. Jyväskylä.

Hessle, Sven 1996: Riktlinjer för psykosocialt arbete. Göteborg.

Holmila, Marja 2001: Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus. Karisto Oy. Hämeenlinna.

Hurtig, Johanna & Laitinen Merja 2002: Paha ihmisyyden ja ammatillisen auttamisen haasteena. Teoksessa Hurtig, Johanna &

Laitinen, Merja.(toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Keuruu, 8-17.

Hurtig, Johanna 1999: Huvitusta, hyvitystä vai hyödyllistä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 30. Rovaniemi.

Hurtig, Johanna 2003: Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 60. Rovaniemi.

Huttunen Eeva, 1989: Päivähoidon toimiva arki, varhaiskasvatuksen käytäntöjen kehittäminen. Suomen kaupunkiliitto. Jyväskylä.

Hyvönen, Katja 2001: Mielikuvia lapsuudesta maaseudulla. Sanomalehti; Maaseudun UUSI AIKA 1/ 2001, 40-44.

Jokinen , Arja & Suoninen, Eero 2000: Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino. Jyväskylä.

Jokinen, Eeva 1996: Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä. Gaudeamus. Helsinki.

Juhila, Kirsi 2000: Organisaatioiden dilemmat ja jännitteet. Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim,) 2000: Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino. Tampere.

Julkunen, Raija 2001: Suunnanmuutos 1990- luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino. Tampere.

Kadushin, Alfred 1977: Consultation in Social Work. Columbia University Press. New York.

Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä Matti 2001: Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Stakes. Tutkimuksia 114. Saarijärvi

Karisto, Antti 1996: Pirstoutuvan elämän politiikka, Janus 4(3), 242-259

Karjalainen, Johanna (toim.) 2003: Lapsi Lapissa. Lastensuojelun kehittämishankkeen loppuraportti 2003. Rovaniemi.

Karjalainen, Vappu 1996: Verkoston lupaus. Tutkimus aikuisasiakkaan palveluverkoston rakentumisesta. Tutkimuksia 68. Stakes. Gummerus. Jyväskylä.

Karvinen Synnöve & Meltti, Tero 2003: Muutosprosesseissa ristiriitaistuva sosiaalityö. Teoksessa Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta 2003: Sosiaalityö ja vaikuttaminen. SoPhi. 31-53.

Karvinen, Synnöve 1993: Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnöve & Matthies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli: Monisäräinen sosiaalityö. Jyväskylä, 17-51.

Kasvatusneuvolan konsultaatiotyö 1981: Kasvatusneuvolain neuvottelukunnan konsultaatiotyöryhmän selvitys kasvatusneuvoloitten konsultaatiotyöstä

Kempainen, Tarja & Koskinen, Simo & Pohjola Anneli & Urponen, Kyösti 1998: Sosiaalityö epävarmuuden oloissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 28. Rovaniemi.

Keskitalo-Foley, Seija 2004: Kohti kuulumisen maisemia. Toimijuuden tilat ja paikat lappilaisen maaseudun naisten elämäkerroissa. Acta Universitatis Lapponiensis 78. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Kinnunen, Petri 1997: Sosiaalityön elämishjelmat. Teoksessa Viialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla. Stakes. Raportteja 213, Jyväskylä, 117–159.

Kinnunen, Petri 1998: Hyvinvoinnin ruletti. Tutkimus sosiaalisen tuen verkostojen jäsentämisestä 1990-luvun lopun Suomessa. Helsinki. Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto.

Kinnunen, Petri 2003: Maakunnalliset ja seudulliset hyvinvointistrategiat. Teoksessa Kinnunen, Petri Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.) 2003: Maakunnalliset ja seudulliset hyvinvointistrategiat. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja. Oulun kaupungin painatuskeskus. Oulu.

Kivinen Tarja 1994: Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Tutkimuksia 45. Stakes.

Kortteinen Matti & Tuomikoski 1998: Miten työttömät selviytyvät? Yhteiskuntapolitiikka vol 63 (1998): 1, 5–13.

Koskinen Simo 1998: Sosiaalityön luennot. Moniste. Painamaton.

Kostamo-Pääkkö, Kaisa 2003: Hyvinvoinnin erillisohjelmat. Teoksessa Kinnunen, Petri Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.) 2003: Maakunnalliset ja seudulliset hyvinvointistrategiat. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja. Oulun kaupungin painatuskeskus. Oulu.

Laaksamo, Elli-Maija 2001: Kuuleeko äiti, näkyykö isä? Vanhemmuus ja väkivalta perheessä. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämistä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Helsinki, 98-120.

Laitinen & Pohjola & Kinnunen & Urponen 2001: Päivittäis- ja hyvinvointipalvelut sekä niiden tulevaisuus pohjoisen periferiassa. Teoksessa Niemelä Pauli & Naukkarinen Arvo & Urponen Kyösti & Pamilo Sirkka-Liisa (toim.) Uusi tutkimukseen perustuva suunnittelukäytäntö Pohjoisen Periferian harvaan asutuilla alueilla - NRBK-projekti. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 29. Kuopion yliopiston painatuskeskus. Kuopio, 305-307.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) 2003: Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. PS-kustannus. Juva.

Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2001: ”Ei tää niin syrjässä.” Tutkimus elämisen mahdollisuuksista ja palveluista syrjäkylissä. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 37. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Lasten päivähoido Lapin läänissä vuonna 2001. Tilannekatsaus tammikuu 2001. Lapin lääninhallitus. Rovaniemi.

Lastensuojelulaki 1983. Suomen asetuskokoelma 683.

Lehto – Trapnowski, Päivi 1997: Uudet perheet - vanhat murheet. Pääkaupunkiseudun uudet lastensuojeluasiakkaat 1997. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki.

Lienonen, Jenni 2004: Families in Struggle –Child Mental Health and Family Well-Being in Finland During the Economic Recession of the 1990s: The Importance of Parenting. Research Report 143. Stakes. Helsinki.

Lindqvist, Martti 1990: Auttajan varjo. Pahuuden ja haavoittuvuuden ongelma ihmistyön etiikassa. Keuruu.

Mutka, Ulla 1998: Sosiaalityön neljäs käänne asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. Kampus kirja. Jyväskylä.

Mutka, Ulla 1998: Sosiaalityön neljäs käänne. Sophi. Jyväskylä.

Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna 2004: Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannear-

vion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä 2004:1.

Mäntysaari, Mikko 1991: Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana. Byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten sääntely sosiaalitoimistoissa. Vastapaino. Tampere.

Mäntysaari, Mikko 2003: Sosiaalityön tulevaisuuden visiot ja sen mukanaan tuomat haasteet sosiaalityön neuvottelukunnalle.

Määttä, Paula & Viitala, Riitta 2000: Varhaisvuodet erityiskasvatuksen näkökulmasta. Julkaisussa Erityisopetuksen tutkimus- ja menetelmätieto 3/2000.

Nieminen, Urpu 1983: Perhekeskeinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Mänttä.

Niskala, Asta & Puroila Anna- Maija 2003: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen varhaiskasvatuksen ja sosiaalityön kehittämisen linjaukset. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja. Oulun kaupungin painatuskeskus. Oulu.

Niskala, Asta & Vesterinen, Kerttu 2003: Sosiaalityöhön näkyvyyttä – välineinä vertaiskonsultaatio, asiantuntija- ja konsultaatitopankki sekä työprosessien kuvaukset. Julkaisussa Anis, Merja & Laukkanen, Anne-Mari (toim.): Tutkiva sosiaalityö. Talentia-lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seuran julkaisu. Helsinki, 26.

Niskala, Asta 2003: Sosiaalityö näkyväksi. Sosiaalityön kehittämissuunnitelma 2003-2005. Teoksessa Puroila, Anna-Maija & Niskala, Asta: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen varhaiskasvatuksen ja sosiaalityön kehittämisen linjaukset. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 10. Oulu.

Nätkin, Ritva 1997: Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset. Gaudeamus. Tampere.

Nätkin, Ritva 2003: Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva: Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki, 16–38.

Oranen, Mikko 2001: Elämää varjossa - väkivallalle altistumisen vaikutuksista. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Helsinki, 41-65.

Ovaska, Esko 2003: Ongelma, idylli vai elämisyhteisö? Pienten kuntien sosiaali- ja terveystalveluiden ja sosiaalisen pääoman tarkastelua. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 7. Turku.

Papell, Catherine P. 1996: Reflektions on Social Work Education. Teoksessa Gould, Nick & Taylor, Imogen (ed.): Reflective Learning for Social Work. Arena. Aldershot.

Pateman, Carole 1988: The Sexual Contract. Stanford University Press. Stanford.

Pawson, Ray & Tilley, Nick 2000: Realistic Evaluation. Sage. London.

Payne, Malcom 1996: What is Professional Social Work. Venture Press. Birmingham.

Payne Malcom 1997: Modern Social Work Theory. Macmillan Press. Hampshire.

Payne, Malcom 2002: Sosiaalityön rooli yhteiskunnassa. Talentia 13/2002.

Perlman, Helen Harris 1957: Social Casework. University of Chicago. Chicago.

Pohjola, Anneli 1993: Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Granfelt, Riitta Jokiranta, Harri: Karvinen, Synnöve: Mathies, Aila-Leena ja Pohjola, Anneli: Monisärmäinen sosiaalityö. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä, 55-85.

Pohjola, Anneli 1994: Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänsäntu toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Acta Universitatis Lapponiensis 5. Rovaniemi.

Pohjola, Anneli 1998: Sosiaalityön yliopistollisen koulutuksen kehittäminen. Opetusministeriölle tehty selvitys. Opetusministeriö 27.2.1998. Helsinki

Pohjola, Anneli 1999: Työmarkkinavalmiuksien reunaehdot. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 29. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi.

Pohjola, Anneli 2002: Pahan säikeitä auttamistyössä. Teoksessa Laitinen Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. Ihmissyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Keuruu, 42-62.

Pohjola, Anneli 2004: Sosiaalityön tila ja paikka. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2004: Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. PS-kustannus. Juva.

Pulma, Panu 1987: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki, 7-266.

Pösö, Tarja 1996: Lastensuojelun kaksi maailmaa: englantilaisen ja suomalaisen järjestelmän vertailua. Janus 4 (2), 169, 178.

Raitakari Suvu 2002: Sosiaalityön marginaalistasus – Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.): Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi. Jyväskylän Yliopisto.

Rajavaara, Marketta 1992: Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Ranta Hannu (toim.) 2002: Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö. Kauppakaari/Talentum Media Oy. Gummerus Kirjapaino Oy. Helsinki.

Rantala, Anja 2002: Perhekeskeisyys- puhetta vai todellisuutta? Työntekijöiden käsitykset yhteistyöstä erityistä tukea tarvitsevan lapsen perheen kanssa. Jyväskylä University Printing House. Jyväskylä

Rantalaiho, Ulla-Maija 1993: Sosiaalityöntekijä lapsen etua etsimässä. Teoksessa Karvinen, Synnöve (toim.): Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijäin liitto r.y. Helsinki, 104-118.

Raunio, Kyösti 2000: Sosiaalityö murroksessa. Tammer-paino Oy. Tampere.

Raunio, Kyösti 2004: Olennainen sosiaalityössä. Gaudeamus. Helsinki.

Ritala-Koskinen, Aino 2003: Onnistumisia lastentyössä. Teoksessa Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta 2003: Sosiaalityö ja vaikuttaminen. SoPhi. 103-124.

Roos, J.P. 1994: Hyvinvoinnin kurjuus. Janus 2(2), 187-192

Roos J. P. 1996: Mitä on elämänpolitiikka. Janus 4(3), 210-223.

Rostila, Ilmari 2001: Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavara-keskeisen ongelmanratkaisun perusteet. SoPhi. Jyväskylä.

Rousu, Sirkka & Holma, Tupu 1999: Laadunhallinnan perusteita lastensuojelutyöhön. Toimintamalleja ja työvälineitä kuntien sosiaalitoimistojen laatutyöhön. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.

- Saarinen, Erja 2003:** Konsultaatiota kehitetään näkyväksi osaksi sosiaalityötä. *Sosiaaliturva* 2/2003, 14-16.
- Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta 2003:** Sosiaalityö ja vaikuttaminen. SoPhi. Teoksessa Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta 2003: Sosiaalityö ja vaikuttaminen. SoPhi.
- Schön, Donald A. 1983:** *The Reflective Practitioner: How professionals think in action.* Basic Books. New York
- Sipilä Jorma 1989:** Sosiaalityön jäljillä. Tammi. Helsinki.
- Specht, Harry 1990:** Social work and the popular psychoterapies. *Social Services Review* 64 (3). 345-356.
- Suomalaisten hyvinvointi 2002.** Tietokirja, julkaisu 2002:14. Stakes. Helsinki.
- Särkelä, Antti 2001:** Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Vastapaino. Jyväskylä.
- Taskinen, Sirpa (toim.) 2003:** Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Saarijärvi.
- Thoburn, June & Lewis, Ann & Shemmings, David 1995:** Paternalism or Partnership? Family Involvement in the Child Protection Process. Teoksessa *Child Protection Messages from Research. Studies in Child Protection.* HMSO: London.
- Thomlison, Barbara 1997:** Risk and Protective Factors in Child Maltreatment. Teoksessa Fraser, Mark.F (ed.): *Risk and Resilience in Childhood – An Ecological Perspective.* NASW PRESS. Washington.
- Tilastotiedote 11/2004.** STAKES
- Toiviainen Sari & Kilponen, Marja-Riitta (toim.) 2000:** Aluesosiaalityö Helsingissä – jäsenys ja palvelukuvaus. Sosiaaliviraston julkaisusarja A 1/2000. Helsinki.
- Trotter Chris 2002:** Worker Skill and Client Outcome in Child Protection. *Child Abuse Review* Vol. 11:38-50.
- Törrönen, Maritta & Mäenpää, Johanna 1995:** Lapsen tie laitokseen. Aiheita 5/1995. Stakes. Helsinki.
- Urponen Kyösti 2001:** Itä-Lapin kehitys ja sosiaalipalvelujen tulevaisuus. Teoksessa Niemelä Pauli & Naukkarinen Arvo & Urponen Kyösti & Pamilo Sirkka-Liisa (toim.) *Uusi tutkimukseen*

perustuva suunnittelukäytäntö Pohjoisen Periferian harvaan asutuilla alueilla - NRBK-projekti. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 29. Kuopion yliopiston painatuskeskus. Kuopio, 361-368.

Urponen, Kyösti & Vesterinen, Kerttu 1986: Kylä muutoksen kynnyksellä. Yhteiskuntatieteellisen osaston julkaisuja B 3. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Urponen, Kyösti 2002: Sosiaalityön opetusta Lapissa 20 vuotta. Artikkelit Sosiaaliturva lehdessä 16/2002

Uusikylä, Petri 1999: Verkosto valintana. Teoksessa Virtanen Päivi.(toim.): Verkostoituva asiakastyö. Tampere, 47-69.

Waerness, Kari 1983: Kvinnor och omsorgsarbete. Prisma. Stockholm.

Valokivi, Heli 2002: Toimiva asiakkuus -Kriminaalihuollon palveluohjauskokeilu naisasiakkaiden kertomana. Teoksessa Juhila Kirsi, Forsberg Hannele & Roivainen Irene toim.2002: Marginaali ja sosiaalityö. Sophi. Jyväskylä.

Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle lasten ja nuorten hyvinvoinnista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:12. Helsinki.

Vanhala, Anni 2000: Ongelmapuhe ja voimavarapuhe asiakkuuden määrittymisessä. Teoksessa Jokinen Arja & Suoninen, Eero (toim.) 2000: Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino. Tampere.

Ve, Hildur 1982: Makt, intresse och socialisation. Kvinnovetenskapligt tidskrift 2, 23-32.

Vesterinen, Kerttu 2004: Pohjois-Suomen verkostokonsultatiorhanke. Loppuraportti. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.

<http://www.sosiaalikallega.fi/lapintoimintayksikko/tyopaperit>

Virta, Kari 1994: Selvitys lastensuojelulain soveltamiskäytännöistä. Lastensuojelun keskusliitto. Pieksämäki.

Virtanen, Petri 1995: Perhekeskeinen ajattelu yhteiskuntapolitiikassa ja lastensuojelun sosiaalityössä. Utopioita, illuusioita ja todellisuuskuvia. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki.

KIRJOITTAJAT

Aikio-Mustonen, Kati, YTM, kehittäjä-sosiaalityöntekijä, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Kostamo-Pääkkö, Kaisa, YTT, kehitysjohtaja, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Lahtela, Lea, YTM, sosiaalityöntekijä, Posion kunta

Niskala, Asta, YTM, kehittämispäällikkö, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Palosaari, Tuija, lastentarhanopettaja, varhaiskasvatuksen seutukoordinaattori, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Pohjola, Anneli, YTT, sosiaalityön professori, yhteiskuntatieteiden tohtori, Lapin yliopisto, sosiaalityön laitos

Rantalaiho, Ulla-Maija, YTM, sosiaalityön lehtori, Lapin yliopisto, sosiaalityön laitos

Tallavaara, Marja-Sisko, YTM, sosiaalisihteeri, Pelkosenniemen kunta, virkavapaalla 31.12.2005 saakka, projektipäällikkö, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

Vesterinen, Kerttu, YTM, sosiaalityön seutukoordinaattori, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus